

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШКАДАИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНИИ ТОҶИКИСТОН
БА НОМИ С. РАҲИМОВ**

Ба сифати дастнавис

**ТДУ: 37.01+373
ТКБ: 74.03(3)+74.20
Р - 20**

РАЗОҚОВ ХУРШЕД СОҲИБНАЗАРОВИЧ

**ИСТИФОДАИ АҲКОРИ ПЕДАГОГИИ МУТАФАККИРОНИ
ФОРСУ ТОҶИКИ АСРҲОИ X–XI ВА АНЪАНАҲОИ
МИЛЛӢ ДАР ТАРБИЯИ ҲАРБӢ-ВАТАНДӢСТИИ
ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ БОЛОӢ**

ДИССЕРТАТСИЯ

**барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои педагогӣ
аз рӯи ихтисоси 13.00. 01 – Педагогикаи умумӣ, таърихи
педагогика ва таҳсилот**

**Рохбари илмӣ: Сафаров Шодӣ
Асомуродович, доктори илмҳои
педагогӣ, ректори Донишкадаи
тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба
номи С. Раҳимов**

ДУШАНБЕ – 2022

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА	3-20
-----------------	------

БОБИ I. МАСЪАЛАҲОИ ИСТИФОДАИ АҲКОРИ ПЕДАГОГИИ МУТАФАККИРОНИ ФОРСУ ТОҶИКИ АСРҲОИ X–XI ВА АНЪАНАҲОИ МИЛЛӢ ДАР ТАРБИЯИ ҲАРБӢ-ВАТАНДӢСТӢИ ХОНАНДАГОН.....21-112

1.1. Вазъи омӯзиши афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X-XI ва анъанаҳои миллӣ дар тарбияи ватандӯстӣ ва омодагии ҳарбии насли наврас21-37

1.2. Масъалаҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии насли наврас дар афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик37-73

1.3. Мазмун, мақсад ва вазифаҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ73-110

Хулосаи боби I110-112

БОБИ II. ВАЗЪИ ТАРБИЯИ ҲАРБӢ-ВАТАНДӢСТӢИ ХОНАНДАГОН ДАР ТОҶИКИСТОН ВА КОРИ ТАҶРИБАВӢ-ОЗМОИШӢ ОИД БА ТАКМИЛИ ОН БО ИСТИФОДАИ АҲКОРИ ПЕДАГОГИИ МУТАФАККИРОНИ ФОРСУ ТОҶИКИ АСРҲОИ X–XI ВА АНЪАНАҲОИ МИЛЛӢ113-155

2.1. Вазъи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар низоми муосири маорифи Тоҷикистон113-129

2.2. Меъёр ва нишондодҳои ташаққули ҳиссиёту эътиқодоти ватандӯстӣ ва ҳисси қарзи шаҳрвандии хонандагони синфҳои болоӣ129-143

2.3. Таҳлил ва арзёбии самарабахшии натиҷаҳои кори таҷрибавӣ – озмоишӣ оид ба ташаққули ҳиссиёту эътиқодоти ватандӯстӣ ва ҳисси қарзи шаҳрвандии хонандагони синфҳои болоӣ143-153

Хулосаи боби II153-155

ХУЛОСАИ УМУМӢ.....156-162

РӢҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА.....163-177

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар илми ватании педагогӣ ҷойгоҳи муҳимро дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии насли наврас эҷодиёти адабӣ ва мероси маънавию ахлоқии мутафаккирони барҷастаи форсу тоҷик ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик ишғол менамоянд. Мероси бебаҳои ахлоқию ватандӯстона, васфкунандаи ҷавонмардию мардонагии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик дорои нерӯи азим барои кушода додани ҷанбаҳои нав барои тарбияи ҳарбию ватандӯстӣ ва рушди маънавию ахлоқии ҷавонони муосир мебошад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд кардаанд, ки “Ҷавонон ҳомии бозғатимоди Ватан, амнияти давлат ва ҷомеа, сарчашмаи ташаббусҳо ва захираи тиллоии миллат ва давлат мебошанд” [122]. Бинобар ин, ҷавонон бояд ҳанӯз аз синни мактабӣ аз ҷиҳати ҷисмонӣ солим ва қавӣ буда, дар рӯҳияи арзишҳои миллӣ ва маънавӣ, ғояҳои ватандӯстӣ тарбия ёфта, дастовардҳои миллии моддию маънавиро эҳтиёт намуда, ба таҳкими амнияти миллӣ саҳмгузор бошанд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи эҳёи асосҳои иҷтимоӣ – назариявии низоми маориф қайд кардаанд, ки мақсади асосии низоми маориф тарбияи шахсияти нерӯманд ва созанда мебошад. Аз ин рӯ, масъалаҳои тарбияи ҳисси худшиносии миллӣ дар шуури хонандагон ва ҷавонон, ҳудогоҳии таърихӣ, истифодаи анъанаҳои беҳтарини маорифи миллӣ ва умумиинсонӣ, арзишҳои фарҳангӣ, ахлоқӣ ва идоракунии демократӣ, ки то имрӯз ба пешрафти илмӣ – техникӣ ва фарҳангӣ мусоидат мекарданд, зери таваҷҷуҳи махсуси давлат қарор доранд [121].

Чунин гузориши масъала дар шароити муосири таълиму тарбияи насли наврас таҳқиқи мақом ва афкори педагогии мутафаккирони асрҳои X–XI ва нақши анъанаҳои миллиро аз мавқеи эҳёи арзишҳои

умумидавлатӣ ва умумиинсонӣ дар фазои таҳсилотӣ бо мақсади тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ зарурӣ гардонидааст.

Омӯзиши тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар афкори мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик таҳқиқоти ҳаматарафaro тақозо менамояд. Баррасии ин масъала ба рушди тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ, ташвику тарғиби фарҳанги ҷисмонӣ ва тарзи ҳаёти солим, ташаккули таҳаммулпазирӣ, обутобёфтагии ҷисмонӣ, тақвияти ҳиссиёту эътиқодоти ватандӯстӣ, худшиносӣ ва худогоҳии миллий, ҳисси қарзи шаҳрвандӣ - хизмати ҳатмии ҳарбӣ дар сафи Қувваҳои Мусаллаҳи Тоҷикистон таъсири мусбат мерасонад.

Новобаста аз равандҳои умумии ҳамгирошавӣ дар ҷаҳон, давлат, фарҳанг, маориф, нақши афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик дар тарбияи ҳарбӣ - ватандӯстии насли наврас дар шароити муосир танҳо қисман кушода дода шудааст. Аз ин рӯ, дар диссертатсияи мазкур кӯшиш ба ҳарч дода шудааст афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик дар тақмили тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ дар шароити муосир мавриди таҳқиқи ҳаматарафа ва амиқ қарор дода шавад.

Дарачаи омӯзиши мавзӯи таҳқиқот. Таҳқиқоти мазкур ба истифодаи афкори педагогии мутафаккирони барҷастаи форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллий дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ бахшида шуда, дорои хусусияти маҷмӯии таҳқиқ дар ҳамҷаворӣ як қатор илмҳои ҷамъиятшиносӣ ва инсоншиносӣ мебошад.

Дар таърихи илми педагогии тоҷики асрҳои XX ва XXI дар қатори кӯшишҳои эҷодӣ таҳкурсии мустаҳкам дар педагогикаи миллий эҳёи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷик ва анъанаҳои миллий дар тарбияи ватандӯстӣ ва ташаккули ҳисси қарзи шаҳрвандӣ дар як қатор таҳқиқоти монографӣ, корҳои диссертатсионӣ ва мақолаҳои илмӣ инъикос ёфтааст.

Дар асарҳои адабиётшиносон С. Айнӣ, К. Айнӣ, А. Афсаҳзод, З. Аҳрорӣ, Ш. Мухторов, Т. Мирзод, М. Муллоаҳмадов ва дигарон, муаррихон Б. Ғафуров, Н. Неъматов, А. Мухторов, С. Шарипов ва дигарон дар доираи таҳқиқоти гузаронидашуда ғояҳо ва назарияҳои педагогии мутафаккирони асримиёнагии форсу тоҷик, аз қабили Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Абӯалӣ ибни Сино ва дигарон мавриди таҳқиқ таҳлили ҳаматараф ва амиқ қарор гирифтаанд. Дар таълифоти адабӣ ва таҳқиқоти илмӣ олимони номбаршуда истинодҳо ва ишораҳои арзишманд дар бораи таъсири мутақобилаи тарбияи ҳарбӣ ва ҳиссиёти ватандӯстии халқи тоҷик мавҷуданд.

Ба шумори олимони аввалини тоҷик, ки масъалаҳои таърихи педагогикаи форсу тоҷикро дар афкори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, ҳамчун асосгузори афкори педагогии халқи тоҷик мавриди таҳқиқ қарор додаанд, М.А. Орифиро [29], [30], [106, С. 121-129], [107, С. 152-163] нисбат додан мумкин аст. Дар қорҳои сершумори ӯ худ ба сарчашмаҳои назарҳои педагогии мутафаккирони асримиёнагии форсу тоҷик ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик муроҷиат кардааст.

Олимони тоҷик Ҳ. Афзалов [25], И. Каримова [54]; [55, С. 113-115]; [56], М. Лутфуллоев [66]; [67]; [68]; [69]; [70]; [71]; [72], Ш.А. Сафаров [144]; [145], А. Паҳлавонов [80], А. Набиев [77], А. Нуров [143], С.Ф. Шарифзода [99]; [100]; [101]; [102], С. Сулаймонӣ [86], Қ. Хоҷаев [123, С. 238-247]; [124, С. 163-166]; [125, С. 41-49]; [126, С. 192-194]; [127, С. 108-114]; [128, С. 235-239], М. Раҷабов [81]; [82], А. Халимов [94]; [95]; [96]; [97]; [98] ва дигарон таҳқиқоти бунёдии марбут ба афкори педагогии халқи тоҷикро гузарониданд. Дар онҳо ҷанбаҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагон дар асоси мероси педагогии гузаштагон ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Пас аз ба даст овардани соҳибхитӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон омӯзиш ва таҳқиқи ҷанбаҳои гуногуни афкори педагогии халқи тоҷик идомаи худро дар асарҳои илмӣ М. Лутфуллозода, И. Х. Каримова, Ф.

Шарифзода, Қ. Қодирова, К. Хоҷаев, Б. Мачидова, К. Абдурахимов, Х. Раҳимзода, И. Давлатшоев, М. Раҷабов, З. Сиддиқов ва дигарон ёфтанд.

Ба таҳқиқоте, ки ба таърихи педагогикаи тоҷик бахшида шудаанд, корхоеро нисбат додан мумкин аст, ки дар онҳо масъалаҳои асосии рушди афкори педагогии халқи тоҷик баррасӣ шудаанд. Ҳамин тавр, марҳилаҳои муҳимтарини рушди педагогикаи тоҷик дар асарҳои М. Лутфуллоев “Педагогикаи шафқат” [68], “Эҳёи педагогикаи Аҷам” [72] ва ғайра [66]; [67]; [69]; [70]; [71]; таҳқиқотҳои Х. Ҷонназаров оид ба ташаккул ва рушди таҳсилоти педагогӣ дар Тоҷикистон ва Осиёи Миёна [47]; [133]; И.Х. Каримова “Назми Рӯдакӣ, ки ғояҳои некӣ ва инсонигариро тараннум мекунад” [55] ва “Абӯалӣ ибни Сино – инсондӯсти барҷастатарини даври Сомониён” [54]; Қ.Б. Қодиров “Таърихи афкори педагогикаи халқи тоҷик. Душанбе” [58]; К.С. Абдурахимов “Афкори педагогии Мир Сайид Али Ҳамадонӣ” [24] марҳилаҳои муҳимтарини рушди педагогикаи тоҷик тавсиф ёфта, дар онҳо масъалаҳои таълиму тарбия дар маҷмӯъ кушода дода шудаанд.

Қ.Б. Қодиров дар монографияи худ “Таърихи афкори педагогии халқи тоҷик (аз замони қадим то пайдоиши Ислам)” [58] мероси тоисломии педагогикаи халқи тоҷикро баррасӣ кардааст. Мавриди тавачҷуҳи ӯ таъсири афкори педагогии ин давра ба ташаккул ва рушди назарияҳои дидактикию педагогии мутафаккирони баъдинаи Шарқ қарор гирифтааст.

Асарҳои олимони тоҷик, аз қабили: М. Лутфуллозода, И.Х. Каримова, Б. Мачидова, Х.Г. Муродов, Т. Зиёев, Ф.Ш. Шарипов, Т.А. Шукурзода, И. Обидов, А. Миралиев, Х.Б. Буйдоқов, Қ.Б. Қодиров, С. Қодирова, С. Сулаймонӣ, Ҷ. Шарипов, К.С. Абдурахимов, Б. Раҳимов, Д. Расулов, У. Юлдошев, М.Р. Юлдашева, У.С. Умаров, М. Нугмонов ва бисёри дигарон ба таҳқиқи масъалаҳои ташаккули эътиқодоти шаҳрвандию ватандӯстӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бахшида шудаанд.

Масъалаҳои таҳқиқи педагогикаи халқӣ дар ҷанбаҳои гуногуни он дар корҳои муҳаққиқон В.А. Арутюнян [131], В.Д. Афанасев, А. Блекштейн, А.Ш. Гашимов, А.Э. Измайлов [50], А. Кубесов [61], Х. Раҳимов, Я.А. Ханбиков, Х., С.М. Шакарян, И. Шоров ва дигарон мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Масъалаҳои омӯзиши афкори педагогии Шарк, дар корҳои Т. Лой, М. Ёўлдошев, Б. Қосимов, А. Кулҷонов таҳқиқ шудаанд.

Ғояҳои тарбияи ватандӯстии насли наврас, усулҳо ва методҳои марбут ба истифодаи сарчашмаҳои таърихӣ адабӣ ва ёдгориҳои фарҳангии халқи тоҷик дар амалияи фаъолияти педагогии омӯзгорон дар асарҳои олимони тоҷик И. Обидов, И. Каримова, М. Лутфуллозода, Ф. Шарифзода, С. Бозоров, А. Қаландаров ва олимони рус А.Н. Виршиков, Н.А. Ивашкина, Н.В. Ипполитова [51], И.В. Кострулева, В.В.Марин, О.А. Ошепков мавриди таҳқиқ баррасӣ қарор гирифтаанд.

Дар асарҳои илмии академики Академияи таҳсилоти Тоҷикистон М. Лутфуллозода “Тоҷикистони соҳибистиклол ва масъалаҳои тарбия” [69], “Шарафномаи миллат” [71] унсурҳои муҳимтарини тарбия асоснок карда шуда, бо тарбияи миллӣ, тарбияи ҳудогоҳӣ, тарбияи ватандӯстӣ ва ҷавонмардӣ, тарбияи ахлоқӣ маънавӣ ва ғайра муаррифӣ шудаанд.

Дар таҳқиқоти диссертатсионии А. Қаландаров “Тарбияи ватандӯстӣ дар фаъолияти муаллимони Ҷумҳурии Тоҷикистон” [135] аҳамияти тарбияи ватандӯстии ҷавонони ҷухурӣ, ки дар минтақаҳои наздимарзӣ зиндагӣ мекунанд, таъкид шудааст.

Олимон Б. Мачидова [138], Х. Раҳимзода [143], И. Давлатшоев [44], Т. Ҳайдаров [147], И.А. Нуров [142] Ҳ.А. Ҷўраев [134] ва дигарон дар рисолаҳои таҳқиқотии худ мавқеи арзишҳои миллӣ, анъанаҳои этнопедагогикаи миллӣ, маънавиёт ва тарбияи ахлоқиро дар тарбияи насли наврас ва ҷавонон мавриди баррасии ҳаматарафа қарор додаанд.

Сарфи назар аз маъруфият ва муҳимияти мероси ғании афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои

миллии халқи тоҷик, мавқеъ ва нақши онҳо дар такмили тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ ҳанӯз мавриди таҳқиқи муназзам ва ҳамаҷонибаи педагогӣ қарор нагирифтааст. Ҳол он ки зарурати чунин муносибати илмӣ на танҳо бо дакри дарки манфиатҳои мероси педагогии гузашта, балки бо вазифаҳои ташвиқу тарғиб ва қорбасти афкори пешрафтаи педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асримиёнагӣ ва анъанаҳои миллий дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ муайян шудааст.

Гуфтаҳои боло интиҳоби мавзӯи қори диссертатсионии мазкурро ҳамчун: “Истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллий дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ” муайян кард. Хусусияти мавзӯи интиҳобшудаи таҳқиқоти диссертатсионӣ аз қорҳои дигар фарқ карда, бо ҳамин зарурати таҳқиқи он муайян гардидааст.

Ҳамин тариқ, азҳудкунии мунаққидонаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асримиёнагӣ ва анъанаҳои миллий ба татбиқи эҷодқоронаи онҳо дар раванди тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ мусоидат мекунад.

Таҳлили адабиёти илмӣ–педагогӣ ва таҳқиқоти диссертатсионӣ имкон дод **ихтилофоти** зерин ошқор карда шаванд:

– байни раванди ҷаҳонишавӣ ва наздикшавии фарҳангу тамаддунҳо, тамоюли ҷавонон асосан ба арзишҳои умумиинсонӣ ва талаботи ҷомеа ба шахсияти боэътимоди дорои ҳиссиёту эътиқодоти ватандӯстӣ ва омода ба ҳимояи Ватан;

– байни талабот ба муосиркунонии низоми таҳсилоти ҳарбӣ-ватандӯстӣ бо истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик ва мавҷуд набудани барномаҳои таълимӣ оид ба истифодаи онҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дарки ихтилофоти дар боло зикргардида **проблемаи** таҳқиқотро ба тариқи зайл муайн кард: чӣ тавр нерӯи назарраси педагогии афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷикро ба мақсади таҳкими давлатдорӣ, баланд бардоштани самарабахшии тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ, ташаккули эътиқодоту ҳиссиёти ватандӯстӣ ва ҳисси қарзи шаҳрвандӣ дар хонандагони синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Тоҷикистон тақмил додан мумкин аст?

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё лоиҳаҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи татбиқи нақшаи дурнамои қорҳои илмию таҳқиқотии шӯбаи филологияи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон барои солҳои 2017-2021 дар мавзӯи “Роҳу усулҳои ташаккули ҳисси ватандӯстӣ ва худшиносии хонандагон дар заминаи мероси маънавии халқи тоҷик” ва талаботи асосии Барномаи тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими ҳувияти миллии ҷавонон дар шаҳри Душанбе барои солҳои 2019-2022 иҷро шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Мақсади таҳқиқот. Ошкор намудани хусусият ва шароитҳои мусоиди педагогии истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои ноил шудан ба мақсади таҳқиқот вазифаҳои зерин муайян карда шуданд:

- баррасии вазъи омӯзиши афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии дар тарбияи ҳарбӣ - ватандӯстии насли наврас;

- таҳқиқи масъалаҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии насли наврас дар афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X – XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик;

- таҳлили афкори педагогии Абӯлқосим Фирдавӣ дар “Шоҳнома” оид ба тарбияи ҳарбӣ – ватандӯстӣ ва сифатҳои дигари шахсияти насли наврас;

- муайян кардани хусусиятҳои ташаккули сифатҳои ватандӯстии шахсияти хонандагон дар “Қобуснома”-и Унсурмаолии Кайковус;

- таҳлили мазмун, мақсад ва вазифаҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ;

- баррасии вазъи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар низоми муосири маорифи Тоҷикистон;

- муайян кардани меъёр ва нишондодҳои ташаккули ҳиссиёту эътиқодоту ватандӯстӣ ва ҳисси қарзи шаҳрвандии хонандагони синфҳои болоӣ;

- ташкил ва гузаронидани кори таҷрибавӣ – озмоишӣ оид ба такмили тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ бо истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик, таҳлил ва арзёбии самарабахшии натиҷаҳои он;

- пешниҳоди тавсияҳои илмӣ амалӣ оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқоти мазкур барои омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва роҳбарони ҳарбии онҳо оид ба такмили тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ бо истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик.

Объекти таҳқиқот. Раванди тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Тоҷикистон мебошад.

Мавзуи (предмети) таҳқиқот. Истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои халқи тоҷик дар такмили тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ дар шароити муосир.

Фарзияи таҳқиқот. Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ самарабахш мешавад, агар:

- асосҳои концептуалии мактаби милли ҳамаҷун омили ташаккулдиҳандаи низоми давлатдори тоҷик ва ваҳдати ватандӯстонаи халқи Тоҷикистон истифода шаванд;

- моҳият, таъйиноти вазифавӣ, нерӯи педагогии афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои милли дар заминаи равандҳои муосирии ҳарбӣ–сиёсӣ, иҷтимоӣ фарҳангӣ дар ҳолати муосир дарк ва сарфаҳм рафта шаванд;

- мазмун, сохтори тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ бо назардошти афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои милли халқи тоҷик муайян ва илман асоснок карда шаванд;

- вобаста ба имкониятҳо ва шароити педагогӣ, ки татбиқи маҷмӯи онҳо самарабахши тарбияи ватандӯстӣ ва омодагии ҷавонони пешадавтиро ба иҷрои қарзи ҳарбӣ, ки аз ҷониби Конституция ва қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудааст, баланд мебардорад, ошкор ва аз ҷиҳати озмоишӣ мавриди санҷиш қарор дода шаванд.

Марҳилаҳои таҳқиқот. Таҳқиқоти асосӣ дар се марҳилаи бо ҳам алоқаманд гузаронида шуд:

Дар марҳилаи аввал (с. 2017–2018) – маводи мавҷудаи таърихӣ–адабӣ; таъриҳҳои адабӣ–педагогӣ, луғатномаҳои фарҳангномавӣ; осори олимони асарҳои шоирон ва нависандагони форсу тоҷик ва халқҳои дигари марбут ба мавзӯи таҳқиқоти мазкур омӯхта шуданд. Инчунин таҳқиқоти илмӣ

педагогӣ оид ба истифодаи афкори педагогии мутафаккирони асримиёнагии форсу тоҷик ва анъанаҳои миллӣ дар таълиму тарбия, аз ҷумла тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ мавриди таҳлил қарор дода шуданд.

Дар марҳилаи дуюм (с.с. 2018–2019) – таҳлили мунаққидона ва низомбандии назарҳои педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллӣ гузаронида шуда, саҳми онҳо ба рушди афкори педагогии халқи тоҷик муайян карда шуд. Ҳангоми гузаронидани низомбандӣ диққати асосӣ ба ошкор кардани ҳамбастагии унсурҳои асосии назарҳои педагогӣ ба ташаккули сифатҳои ҳарбӣ-ватандӯстӣ ва ахлоқии насли наврас ва арзишҳои умумиинсонӣ дода шуд.

Дар марҳилаи сеюм (с.с. 2019–2021) – озмоиши муқарраркунанда гузаронида шуда, восиаҳои барномавӣ–амалӣ таҳия карда шуданд. Дар ҳуди ҳамин марҳила озмоиши ташаккулдиҳанда бо мақсади муайян кардани шароити педагогии истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик барои тақмили тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ гузаронида шуда, натиҷаҳои таҳқиқот низомбандӣ ва ҷамъбаст карда шуда, тавсияҳои амалӣ оид ба интиқоли афкори илман асоснокшудаи педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллӣ ба педагогикаи муосири миллӣ дода шуда, ҳулосаҳои умумӣ баён гардидаанд. Таҳқиқот дар шакли диссертатсия ба тартиб дароварда шуд.

Асоси назариявӣ методологии таҳқиқот. Асоси назариявӣ методологии таҳқиқотро концепсияҳои фалсафӣ, психологию педагогӣ ва ҷомеашиносӣ дар бораи муносибати низомнок ва шахсиятию ғайолиятӣ ба тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандгони синфҳои болоӣ бо истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллӣ; дарки арзиши ватандӯстӣ ва ҳисси қарзи шаҳрвандӣ ҳамчун падидаи фарҳангию таърихӣ; қонуниятҳо ва принсипҳои педагогию психологию рисолати ҳимоятгарӣ, ватандӯстӣ ва шаҳрвандии насли наврас дар раванди таълиму тарбияи мактабӣ ва берунамактабӣ,

ки ҳамчун қисми муҳими таркибии истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик амал мекунамд, ташкил медиҳанд.

Гояи пешбари таҳқиқотро омӯзиш ва таҳлили назариявии афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI, анъанаҳои миллии халқи тоҷик ва адабиёти педагогӣ; мушоҳидаҳои педагогӣ; ташкил ва гузаронидани кори таҷрибавӣ - озмоишӣ ташкил намуда, мақоми назаррасро дар таҳқиқот пайгирӣ ва таҳлили зарурати ташаққули робитаи мавзӯҳои барномаҳои таълимӣ дар зинаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии дар мисоли мавзӯи мавриди баррасӣ ташкил намуданд.

Сарчашмаҳои таҳқиқот. Сарчашмаҳои таҳқиқотро инҳо ташкил доданд:

- 1) Мероси қадимаи форсу тоҷик “Авасто”;
- 2) Осори мутафаккирони форсу тоҷики асримӣнагӣ: Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абӯлқосими Фирдавсӣ, Унсурмаолии Кайковус, Ибни Сино, Саъдии Шерозӣ, Носири Хусрав ва дигарон.
- 3) Осори бунёдии муҳаққиқони ватанӣ: М. А. Орифӣ, И. О. Обидов, Х.С. Афзалов, Х. Раҳимов, Б. Раҳимов, А.П. Паҳлавонов, М. Лутфуллозода, Қ.Б. Қодиров, Ф. Шарифзода, И.Х. Каримова, Х.Х. Тиллашев, З. Раҷабов, Б. Мачидова, М.Б. Каримзода ва дигарон.
- 4) Қонунҳо, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, концепсияву стратегия ва барномаҳои давлатӣ, санаҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи маориф ва ғ.

Заминаҳои эмперикӣ: Заминаҳои эмпирикии таҳқиқотро муносибати амалии муаллифи таҳқиқоти диссертатсионӣ бо объекти таҳқиқшаванда: омӯзиш ва таҳлили сарчашмаҳо оид ба мавзӯи таҳқиқот; низомбандии сарчашмаҳои мероси ғании педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI; муайян кардани робита ва таъсири мутақобилаи назарҳои педагогӣ ба тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар мероси педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои

миллӣ; ташкил, гузаронидан ва арзёбии натиҷаҳои тадқиқоти озмоишӣ, ки аз марҳилаҳои муқарраркунанда ва ташаккулдиҳанда иборат аст; муқоиса ва ҷамъбасти натиҷаҳои ба даст овардашуда; таҳлили дониш, малака ва маҳорати хонандагони синфҳои болоӣ (пурсишнома, тест, сӯҳбат, мубоҳиса); мушоҳидаи фаъолияти хонандагон, суҳбатҳо ва ғ. ташкил медиҳанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Кори таҷрибавӣ-озмоишӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №№ 1, 2 ва 3 ноҳияи Варзоб гузаронида шуд. Дар озмоиши педагогӣ ду гурӯҳ (озмоишӣ ва назоратӣ)-и хонандагони синфҳои 10-11 муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №№ 1, 2 ва 3 ноҳияи Варзоб бо шумораи умумии 122 нафар ҷалб карда шуданд. Ҳамчунин дар пурсиш 300 нафар донишҷӯёни Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов фаро гирифта шуданд.

Навгонии илмӣ таҳқиқот. Навгонии илмӣ таҳқиқот аз он иборат аст, ки дар он бори аввал:

- нерӯи тарбиявии афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик ҳамчун воситаи муассири тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии насли наврас ошкор карда шуд;

- собит карда шуд, ки бо таъя ба маводи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик дар насли наврас, аз ҷумла дар хонандагони синфҳои болоӣ, ҳиссиёту эътиқодоти ватандӯстӣ, ҳавасмандии мусбат барои дарки уҳдадорӣҳои худ дар назди Ватан ва қарзи шаҳрвандиро рушду такмил додан мумкин аст;

- мазмун ва хусусиятҳои ташаккули назарҳо, ҳиссиёту эътиқодоти ватандӯстӣ ва омодагӣ ба ҳимояи мусаллаҳонаи Ватан дар хонандагони синфҳои болоӣ бо истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асримиёнагӣ ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик муайян карда шуданд, ки ба баланд шудани худшиносии миллии ва афзалиятҳои ахлоқию ватандӯстӣ, ташаккули мақсадноки муҳаббат ба Ватан дар хонандагони

синфҳои болоӣ, омодагии онҳо ба ҳимояи мусаллаҳи он мусоидат мекунанд;

- шароити мусоиди педагогӣ барои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ бо истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик, ки ба рушди шуури ватандӯстӣ ва ҳисси қарзи шаҳрвандӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ мусоидат мекунанд, муайян карда шуданд;

- тавсияҳои илмӣ-педагогӣ барои омӯзгорон - роҳбарони ҳарбии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ оид ба тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ дар шароити нави иҷтимоӣ-иқтисодӣ бо истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик пешниҳод карда шуданд.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ бо истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик аз маҷмӯи тадбири амалҳои иборат мебошад, ки ба татбиқи имкониятҳои иҷтимоӣ-педагогӣ ва истифодаи пурратари захираҳои мавҷудаи муассисаҳои таҳсилот, ташкилотҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ, иттиҳодияҳои динӣ дар тарбияи ҳиссиёту эътиқодоти ватандӯстӣ ва омодагии ҳарбии ҳомиёни Ватан нигаронида шудаанд. Он қисми таркибии низоми тарбияи ватандӯстӣ ва омодагии ҳарбии аҳолии кишвар буда, ҳамчун нишондиҳандаи ҷудонашавандаи сифати касбии омӯзгорон ва роҳбарони ҳарбии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба шумор меравад.

2. Ташкили тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ истифодаи дастовардҳои таҷрибаи ҷаҳонӣ, таҷрибаи мактаби шӯравӣ ва даврони соҳибистиқлолиро пешбинӣ намуда, дар ин замина таваҷҷуҳи афзалиятнок бояд ба намунаҳо ва корҳои мушаххас зоҳир карда шавад. Дар ин росто, истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики

асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ мувофиқи муносибанд.

3. Муассирии кори ҳарбӣ-ватандӯстӣ бо истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик ба дараҷаи назаррас бо густурдагӣ ва пуррагии фарогирии тамоми кишрҳои ҷомеа ва категорияҳои аҳолии кишвар тақозои замони муосир мебошад. Ҷалб намудани на танҳо омӯзгорон ва роҳбарони ҳарбии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, балки инчунин ходимони давлатӣ ва ҷамъиятӣ, намоёндагони дин ба кори тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагон, мавҷуд будани робитаҳои ба роҳ мондашуда ва устувор байни қисмҳои ҳарбӣ ва муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бояд арзишнок гарданд.

4. Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик дар шароити муосир раванди бисёрфункционалӣ буда, ҳамкориҳои омӯзгорон, роҳбарони ҳарбӣ, хонандагон ва волидонии онҳо, омилҳои муҳити иҷтимоиро дар сатҳҳои гуногун дар бар гирифта, мақсади он рушди пешравандаи шахсияти хонандаи синфи болоӣ мебошад, ки, пеш аз ҳама, бо сифатҳои маънавияю ахлоқии худ қодиранд ватандӯст ва ҳомии Ватан гарданд.

5. Консепсияи миллии тарбияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккули фарҳанги ватандӯстӣ ва омодагиро барои ҳимояи Ватан аз тариқи таъсиррасонии мақсаднок ба шуур ва ҳиссиёти таълимгирандагон, ки ба таври функционалӣ ба ташаккул ва рушд додани сифатҳои мушаххаси шахсиятии онҳо нигаронида шудаанд, пешбинӣ менамояд. Дар навбати худ, касби сифатҳои мушаххаси шахсиятӣ ташаккули ҳиссиёту эътиқодоти ватандӯстӣ ва омодагӣ ба ҳимояи Ватан дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷикро мубрам мегардонад.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот аз таҳлили асосҳои назариявӣю методологӣ, илмӣю педагогӣ ва ташкилии тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ бо истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик ҳамчун қисми таркибии назарияи тарбияи иҷтимоии шахсият дар педагогикаи умумӣ таҳия карда шуда, моҳият ва мазмунӣ мафҳуми “омодагии ҳарбӣ”, “ватандӯст”, “тарбияи ватандӯстӣ”, “тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ” ва ғайра муайян карда шуданд. Инчунин зарурати рушди назария ва методологияи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ дар шароити муосир бо истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик асоснок карда шуда, маҷмӯи шароити педагогӣ барои ташаккули ҳомии Ватан, ватандӯст ва шаҳрванди Тоҷикистон таҳия карда шуданд, ки ин имкон медиҳад сатҳи нерӯи иҷтимоӣю педагогии ҳуди хонандагон, гурӯҳи педагогии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, ходимони давлатӣ ва сиёсӣ, хизматчиёни ҳарбӣ, намояндагони дин ба назар гирифта шуда, мавриди истифода қарор дода шавад.

Аҳамияти назариявии кор инчунин аз он иборат аст, ки натиҷаҳои таҳлили маҷмӯи назарҳои педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавӣ, Унсурмаолии Кайковус, Абуалӣ Сино ва дигаронро яққоя бо анъанаҳои миллии халқи тоҷик дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти зинаҳои гуногун истифода бурдан мумкин аст.

Аҳамияти амалии таҳқиқоти диссертатсионӣ аз инҳо иборатанд:

- маводи ҷамъбастшудаи таҳқиқот ва натиҷаҳои илмӣ онро ба сифати маводи иловагӣ ва тавсияҳои амалӣ дар фаъолияти омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, муассисаҳои таҳсилоти олии ҳарбӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва фанҳои дигар дар тартиб додани барномаҳо, дастурҳои таълимӣ, зимни таҳияи лексияҳо ва курсҳои махсус, ташкили

семинару конференсияҳо, тайёр кардани корҳои таҳқиқотӣ истифода бурдан мумкин аст;

- натиҷаҳои илмӣ таҳқиқот ба рушди фаъолияти амалан ташаккулдиҳанда дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ, ба ҷустуҷӯи самтҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим дар ташаккули ҳиссиёту эътиқодоти ватандӯстӣ, ҳисси қарзи шаҳрвандӣ мусоидат мекунад;

- ҳулосаҳои асосӣ ва пешниҳодҳои илмӣ амалӣ ба бозсозии низоми муносибатҳо байни муассисаҳои таҳсилот ва қисмҳои ҳарбӣ, ташкилотҳо ва муассисаҳои ҷамъиятӣ, иттиҳодияҳои динӣ ба мақсади баланд бардоштани сифат ва самарабахшии тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ, дар самти ҳамкорӣ ва амали зичтари муштарак ба манфиати тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагон мусоидат мекунанд.

Дарҷаи эътимоднокии натиҷаҳои дар рафти таҳқиқот бадастомада бо методикаи мавҷудаи таҳқиқоти таърихӣ–педагогӣ ва низоми таҳлили иттилооти таърихӣ аз ҷониби муаллиф истифодашуда ва ба тасвирбрасида, гуногунии маводи назариявӣ; интиҳоби методҳои муносиб ба дарёфти мақсадҳо ва вазифаҳои таҳқиқот; ғайриихтилофнокии мавқеъҳои назариявӣ-методологӣ, асосноккунии муқаррароти таҳқиқот, ки ба принсипи таърихият дар педагогика таъин мекунанд, таъмин карда мешаванд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия ба бандҳои зерини шиносномаи ихтисоси илмӣ 13.00.01 – Педагогикаи умумӣ, таърихи педагогика ва таҳсилот мувофиқат мекунад: *банди 3* – «Антропологияи педагогӣ» (низомҳои /шароитҳои/ рушди шахс дар ҷараёни таълим, тарбия, таҳсилот;), *банди 4* – «Назария ва концепсияи таълим» (қонуниятҳо, принсипҳои таълими бачагон дар давраҳои гуногуни бавоярасии онҳо; навъҳо ва амсилаҳои таълим, ҳудудҳои истифодаи онҳо;).

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ. Саҳми муаллиф дар таҳқиқоти мазкур аз низомбандии маълумоти адабӣ- ахлоқии педагогии классикони форсу тоҷик оид ба масъалаҳои мавзуи таҳқиқоти диссертатсионӣ, ҷамъоварии маълумоти озмоишӣ, таҳлил ва ҷамъбаस्तкунии натиҷаҳо, пешниҳоди хулосаҳои асосии диссертатсия иборат мебошад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот. Натиҷаҳои таҳқиқот дар семинарҳои илмӣ-методӣ ва илмӣ-амалии Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов, Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, ҷаласаҳои шуъбаи педагогика ва психология, шуъбаи фанҳои филологияи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф, дар иттиҳодияҳои методии муаллимони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ноҳияи Варзоб муҳокима ва мавриди тасвибу озмоиш қарор дода шуданд.

Муқаррароти асосии қори диссертатсионӣ ҳамчунин дар интишороти муаллиф тавассути нашри мақолаҳои илмӣ дар нашрияҳои илмӣ ва ироаи маърузаҳо дар ҷорабиниҳои илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ: Конференсияи ҷумҳуриявӣ дар мавзуи «Масоили мубрами психологӣ дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон» (Душанбе, 2014); Конференсияи илмию амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзуи «Нақши ҳамкорӣҳои педагогӣ дар камолоти ахлоқию маънавии кӯдакону наврасон» (Душанбе, 2015); Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ- амалӣ дар мавзуи «Нақши донишҳои психологӣ дар пойдории муносибатҳои оилавӣ» (Душанбе, 2018); Конференсияи илмӣ-амалии профессорону омӯзгорон, докторантону магистрантон ва донишҷӯёни Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни бахшида ба Рӯзи илми тоҷик (Душанбе, 2020) тасвиби худро ёфтаанд.

Интишорот аз рӯи мавзуи диссертатсия. Натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ мазмуни асосии таҳқиқотро ифода карда, ба

теъдоди 7 мақолаи илмӣ: 5 номгӯй дар нашрияҳои илмӣ тақризшавандаи феҳристи тавсиянамудаи ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 2 номгӯй дар маҷмӯаи маводи конференсияҳо ба таърифи расидаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, ду боб, шаш қисмат, хулосаҳои умумӣ ва тавсияҳо, рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат буда, 9 ҷадвал ва 10 расмро дар бар мегирад. Ҳаҷми диссертатсия 177 саҳифаи ҷопи компютериро ташкил мекунад.

БОБИ I. МАСЪАЛАҲОИ ИСТИФОДАИ АФКОРИ ПЕДАГОГИИ МУТАФАККИРОНИ ФОРСУ ТОҶИКИ АСРҲОИ X–XI ВА АНЪАНАҲОИ МИЛЛӢ ДАР ТАРБИЯИ ҲАРБӢ-ВАТАНДӢСТӢИ ХОНАНДАГОН

1.1. Вазъи омӯзиши афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллӣ дар тарбияи ватандӯстӣ ва омодасозии ҳарбии насли наврас

Афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик саҳми назаррасро дар педагогикаи ҷаҳонӣ гузоштааст. Аммо мероси педагогии олимон–мутафаккирони асримиёнагии Шарқ то истиклолияти ҷумҳуриҳои собиқ шӯравӣ мавриди бозхост қарор нагирифта буд. Танҳо дар солҳои охир таваҷҷуҳ ба ин ғанҷинаи афкори педагогӣ эҳё гардид.

Давраи асримиёнагӣ дар рушди инсоният бо асарҳои мутафаккирон ва олимони форсу тоҷик муаррифӣ гардидааст, ки ғояҳои онҳо маъруфияти ҷаҳониро касб кардаанд. Ба шумори онҳо ҷунин олимони маорифпарварон, ба монанди Закариёи Розӣ, Абӯнасор Форобӣ, Котиби Хоразмӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Абурайҳони Берунӣ, Ҳаким Саной, Низоми Ганҷавӣ, Фаридаддини Аттор, Ҷалолиддини Румӣ, Абӯҳамид Ғазолӣ, Саъдии Шерозӣ, Абдурахмони Ҷомӣ ва дигаронро нисбат додан мумкин аст. Дар таълимоти онҳо ғояҳои пешбари олимони Ғарб ва Шарқ инъикоси сазовори худро ёфта, асосҳои бунёдии илм дар бораи тарбияи инсон – педагогика таҳия гардидаанд» [42, С. 34].

Дигаргуниҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангӣ, ки дар Тоҷикистон ба вуқӯъ пайваستا истодаанд, вазифаҳои тақмили сифати кори тарбиявии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, аз ҷумла тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ, ва муайян кардани роҳҳои самарабахшари раванди мазкурро ба миён гузоштаанд. Ҷиҳати

татбиқи бомуваффақият ва эҷодкоронаи вазифаҳои мазкур зарур аст таҷриба ва афкори андӯхташуда дар рафти рушди ҷамъиятӣ ҳамаҷониба омӯхта шуда, объективона арзёбӣ ва мавриди истифода қарорд дода шаванд.

Имрӯз таваҷҷуҳ ба эҳёи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик хеле бузург аст. Дар даҳсолаҳои охир масъалаҳои афкори педагогӣ ва анъанаҳои халқи тоҷик, ки бо решаҳои амиқи таърихии халқи тоҷик, хусусияти хоси фарҳанги бойи мардумӣ ва мероси педагогие, ки тоҷикон дар таърихи тамаддун боқӣ гузоштаанд, алоқаманд мебошанд, таваҷҷуҳи васеи олимони - педагогҳо, психологҳо, таърихшиносон, сиёсатшиносонро ба худ ҷалб кардаанд.

Равандҳои мураккаби иҷтимоию сиёсӣ ва иқтисодӣ, ки дар мамлакатҳои мо сурат гирифта истодаанд, боиси тағйирёбии тамоюлоти арзишии ҷавонон гардида, шакли армонҳо, эътиқодот ва назарҳои устувортаринро дигар кардаанд. Аз ин рӯ, ғамхорӣ дар бораи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии насли наврас барои давлати мо аҳамияти тақдирсозро касб мекунад.

Яке аз вазифаҳои асосии тарбияи муосир фароҳам овардани шароити зарурӣ барои ташаккули сатҳи баланди рушди ҳарбӣ-ватандӯстии шахсияти ҳомии Ватан мебошад. Маҳз аз ин рӯ дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии ҳомиёни ояндаи Ватан истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии ва арзишҳои иҷтимоию фарҳангии халқи тоҷик, ки аз ҷониби наслҳои пешина андӯхта шудаанд, хеле муҳим аст. Омӯзиши таърих, забони модарӣ, машғулшавӣ бо намудҳои гуногуни санъат бояд ба насли наврас барои дарки амиқи олами маънавии халқи худ, фаҳмидани сарчашмаҳои фарҳанг, таърих, тарзи ҳаёт кумак намуда, идомадиҳандаи анъанаҳои пешрафтаи халқӣ гардад.

Ќузъи таркибии тарбияи ватандӯстӣ тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ мебошад, ки ба ташаккули омодагӣ ба хизмати ҳарбӣ ҳамчун намуди махсуси хизмати давлатӣ нигаронида шудааст. Мақсади тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ ташаккули мақсадноки муҳаббат ба Ватан дар шахрвандон, омодагии онҳо ба ҳимояи мусаллаҳи он мебошад. Вазифаҳои асосии тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар шахрвандон ташаккул додани худшиносии ватандӯстӣ, тарбияи садоқат ва вафодорӣ ба анъанаҳои ҷангӣ ва қаҳрамононаи халқи тоҷик буда, тавассути саъю талошҳои муштаракӣ оила, муассисаҳои таҳсилот, комиссариатҳои ҳарбӣ, гурӯҳҳои меҳнатӣ, мақомоти маҳаллӣ ва ҷумҳуриявии ҳокимияти давлатӣ, ташкилот ва иттифокҳои ҷамъиятӣ, вазорати ахбори омма амалӣ гардонидани мешаванд.

Марҳилаи муосири рушди ҷамъиятӣ инчунин бо эҳёи худшиносии миллии халқи тоҷик тавсиф меёбад. Аз ин рӯ, таҳлили амиқи тамоми низомии оmodасозии насли наврас ба ҳимояи Ватани худ бешак ба такмил ва рушди низомии оmodасозии ҷавонон ба хизмати ҳарбӣ дар Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат хоҳад кард.

Тақвияти ифротгароӣ ва экстремизм, муноқишаҳои миллӣ ва маҳаллӣ дар солҳои охир чунин мафҳумҳои асосӣ, ба монанди “қарзи ҳарбӣ”, “қаҳрамонӣ ва мардонагӣ”, “анъанаҳои қаҳрамонона”, “ғояи миллӣ”, “хислати миллӣ”, “шаъну шараф”, “шарафи ҷангӣ”-ро ба миён овардааст.

Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ дар шароити демократикунонии ҷомеа ва маориф, бартараф кардани паёмдҳҳои ҳаробиовари зухуроти бухронӣ – падидаи “наслҳои гумшуда”, раванди душвор ва идомадори ташаккули Тоҷикистони соҳибхушӣ муносибатҳои навро талаб мекунад.

Яке аз анъанаҳои соҳибэътибори халқи тоҷик тарбияи ахлоқӣ мебошад. Дар бораи усулҳои тарбияи ниятҳои тоҷикон муаррихи юнонӣ,

“падари таърих” Геродот навиштааст, ки “Эрониён ба фарзандони худ се чизи асосӣ: ҳақиқат, аспасаворӣ ва камонвариро таълим медиҳанд” [79].

Дар адабиёти панду андарзии давраи Сомониён масъалаҳои доғи рӯзи тарбияи он замон арзишхое, аз қабилӣ: тарбия дар оила, солимии кӯдакон ва наврасон; тарбияи қавмӣ, покии маънавиёт ва ақли солим; ташвиқу тарғиби ғояҳои ватандӯстӣ, ғамхорӣ дар бораи ватан, ифтихори миллӣ, ҳимояи марзу давлати худ; тарбия ва бедор кардани майлу рағбати кӯдакон ва наврасон ба азхуд кардани касбу ҳунар, тарбияи ҷисми солим, муҳофизат аз маризиҳои сироятӣ ва маҳдудкунандаи ҳаракат ба шумор мерафтанд [148].

Масъалаи тарбияи ватандӯстӣ мавриди таваҷҷуҳи олимону муҳаққиқони сершумор қарор гирифтааст. А.С. Макаренко қайд мекард, ки ватандӯстӣ на танҳо дар амалҳои кирдорҳои қаҳрамонона зоҳир меёбад. Аз ватандӯсти ҳақиқӣ на танҳо “алангаи қаҳрамонона, балки инчунин кори тӯлонӣ, пуразоб, фишоровар, аксар вақт ҳатто ғайриҷолиб” талаб карда мешавад [139].

Дар таҳқиқи масъалаҳои тарбияи ватандӯстӣ қорҳои В.А. Сухомлинский аз аҳамияти калон махсус бархӯрдор мебошанд. Ӯ қайд мекунад, ки яке аз вазифаҳои тарбиявии муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ омодаسازی ба меҳнати оддӣ, рӯзмарра, меҳнат барои ҷомеа ҳамчун ғайриҷолиб ватандӯстона мебошад, зимнан ҳуди ғайриҷолибӣ насли наврас, ки аз ҷониби педагог бо мақсади мазкур ташкил карда мешавад, аз қувваи таҳриқдиҳандаи ташаккули шахсияти шахрванди бавоярасанда иборат мебошад [87]. Ӯ таъкид мекунад, ки муҳаббат ба Ватан ҳамон замон ба нерӯи рӯҳия табдил меёбад, ки дар шуури инсон симохое нақш банданд ки бо сарзамин, забони худ марбут буда, ҳисси ифтихор аз он ки ҳамаи ин – Ватани туст, пайдо мешавад [87].

Тарбияи ватандӯстӣ дар асарҳои В.А. Сухомлинский мавриди омӯзиши ҳамачониба қарор гирифтааст. Ӯ таъкид мекард, ки яке аз вазифаҳои асосии тарбиявии муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ

омодасозӣ ба меҳнати оддӣ, ҳаррӯза, меҳнат барои ҷомеа ҳамчун ба ғаёлияти ватандӯстона маҳсуб меёбад, зимнан, ҳуди ғаёлияти хонандагон, ки аз ҷониби педагог бо мақсади мазкур ташкил карда мешавад, қувваи ҳаракатдиҳандаи ташаккули шахсияти шахрванди бавоярасандаро ташкил медиҳад. Муҳаббат ба Ватан, ба ақидаи ӯ, ба қувваи рӯҳ вақте табдил меёбад, ки дар шуури одам образҳои марбут бо зодгоҳ, забон, ҳисси ифтихор аз он, ки ҳамаи ин Ватани ӯ мебошад, нақш баста бошанд [88].

Муҳаққиқи олмонӣ Адолф Рун афзалияти усулҳои тарбияи халқи тоҷикро қайд карда, навиштааст: “Он чизе, ки дар таърихи Осиёи Миёна ва Эрон аҷиб буда, диққатро ба худ ҷалб намуда, моҳияти маънавии халқҳои эрониро ифода мекунад, усулҳои тарбия ва таълими онҳо мебошанд. Ин усулҳои тарбия аз кӯдакӣ ба онҳо ҳисси ҷавонмардиро ташаккул дода, онҳоро бо роҳи ҳақиқат ва тақводорӣ ҳидоят мекунад. Ин усули таълиму тарбия дар ибтидо нерӯи психологӣ ва ҷисмонии онҳоро таҳким бахшида, баъдан ҷомеаи солим ва содиқро тарбия мекунад” [цит. по 134, с. 90-91].

Муаллифи китоби “Таърихи умумии фарҳанги ҷисмонӣ ва варзиш” Л. Кун зимни тавсифи чунин қаҳрамонон, ба мисли Рустам, зикр менамояд: “нест чорводороне ҷаққонтар, давандаҳои беҳтарин, ҳаво додани гирда, санг ва найза [62].

Масъалаҳои пешазмактабӣ ва мактабии тарбияи кӯдакон дар рисолаи “Тадбири манзил” Абӯалӣ ибни Сино баён гардида, ӯ маслиҳат медиҳад, ки тарбияи кӯдакон бояд аз лаҳзаи тамом шудани ширмакии онҳо шурӯъ карда шавад. Кӯдак бояд аз рафторҳои бад ва муносибатҳои шармнок дур карда шавад, дар ӯ мабдаи некро инкишоф дода, муоширати хуб, рафтори ибратомӯз, амалҳои некро таълим додан лозим аст.

Ӯ ба падару модар тавсия медиҳад кӯдаконро ба меҳнат омӯзонида, аз синни 6-солагӣ ба кӯдакон иҷро намудани супоришҳои номураккаб,

тарзи дурусти рафтор таълим дода шуда, шавку ҳавасашон ба бо корҳои оддӣ бедор карда шавад” [22].

Муаррихи тоҷик Х. Абдулло вобаста ба ғояи асосии «Шоҳнома» дар ин ақидааст, ки: “Ғояи асосии манзумаи “Шоҳнома” ҳамду сано хондан ба кишвари худ, суруди пуршавки Форс, даъват ба муттаҳидӣ, ба якпорчагӣ бар зидди тачовуз ба манфиатҳои кишвар мебошад. Боиси тааҷҷуб аст, ки ҳуди форсҳо ҳеҷ вақт ҷанги беадолатонаро оғоз наменамоянд. Дар манзума паҳлавонон ва гурдон ба Ватан ва ҳоким, ки таҷассумгари Ватан мебошад, содиқу вафодор мебошанд. Носазоворона дилозурда гардида, паҳлавонон озурдагӣҳои худро нисбати ҳоким бинобар манфиатҳои давлатӣ мебахшанд [125].

Д. Шарипова дар диссертатсияи доктории хеш, ки ба масъалаи асосҳои назариявии тарбияи ахлоқӣ–ватандӯстии хонандагони синни хурди мактабӣ дар асоси рушди тафаккури интиқодӣ бахшида шудааст, зимни баррасии мавзӯ аз «Шоҳнома»-и Абӯлқосим Фирдавсӣ ёдрас гардида, қайд менамояд, ки: “Абӯлқосим Фирдавсӣ дар “Шоҳнома” нишон медиҳад, ки шоҳон ва паҳлавонон ҳимояи Ватанро аз душманони сершумор қарзи муқаддаси худ мешуморанд. Тамоми манзумаи Абӯлқосим Фирдавсӣ саршори масъалаҳои сулҳ, ахлоқ, дӯстӣ, ақл, ватандӯстӣ, муттаҳидӣ, ягонагӣ, ҳақиқат ва адолат мебошанд [151].

Манзума ганҷинаи ахлоқ ва ватандӯстӣ мебошад, ки А. Фирдавсӣ онро ба шакли шеър даровардааст. Ғояи асосии асар – ин муборизаи “Хайр ва Шарр” буда, бо риштаи сурх аз тамоми манзума гузашта, инъикоси худро дар вазъиятҳо, рафторҳо ва амалҳои қаҳрамонон ёфтааст” [76, С. 34].

Муҳаққиқ А. Ҳалимов дар корҳои сершумори таҳқиқотии хеш [94]; [95]; [96]; [97]; [98] ба масъалаи афкори педагогии Абӯлқосим Фирдавсӣ ва Абӯалӣ ибни Сино низ истодагарӣ намудааст.

Р. Хокиров «Шоҳнома»-ро аз нигоҳи филологӣ мавриди таҳқиқ қарор додааст, дар баробари ин ба ғояҳои ватандӯстӣ ва ҳимояи

сарзамини хеш дар «Шоҳнома» ишора карда, қайд намудааст: “Як идда қаҳрамонони “Шоҳнома” – Рустам, Сиёвуш, Эрач, Сӯҳроб, Фаронак, Гурдофарид ва дигарон намунаи барҷастаи инсонҳои рӯҳан ва ҷисман зебо мебошанд, зеро ба онҳо нерӯи ҷисмонӣ, ҷаҳорат ва оқилӣ хос мебошанд. Армони инсонӣ комил дар “Шоҳнома” саршор аст, ва шоир инсонӣ комилро ба муқобили навъи дуҷуми инсонҳо – тарафдорони торикӣ ва бадӣ мегузорад, ки ба онҳо хислатҳои паст, ба мисли душманӣ, хиёнат, ҳасисӣ, худпарастӣ ва ғайра сифатҳои бад хос мебошанд” [150, С. 45].

Дар мавриди афкори педагогии Абӯалӣ ибни Сино муҳаққиқон Г. Нажмиддинов, У. Қурбонов менависанд, ки: “Абӯалӣ ибни Сино, донишманди пешбари Эҳёи Шарқӣ, китоби махсус “Тадбир ал-манозил”-ро, ки ба масъалаҳои тарбия баҳшида шудааст, таълиф кардааст. Дар асар афкор оид ба вазифаҳо, қарзи падару модар нисбати тарбияи кӯдакон, муносибатҳои байниҳамдигарии онҳо инъикос ёфта, махсус нишон дода шудааст, ки чи гуна тавассути меҳнатдӯстии худ падару модар ба кӯдак муҳаббат ба касбу ҳунаро таълим медиҳанд. Ба роҳ мондани ҳаёти кӯдакон, қобилияти онҳо дар дуруст ва самарабахш истифода бурдани вақти кӯдак қафолати дурустии тарбияи оилавӣ, сохтани ҳаёти минбаъдаи кӯдакон мебошад. Дар он нишон дода шудааст, ки тарбияи кӯдак дар оила раванди бисёр мураккаб ва нозук мебошад, бинобар ин он бояд аз лаҳзаи таваллуд оғоз ёфта, пайваста бояд идома ёбад” [118, С. 582-584].

Ба ақидаи олими тоҷик А. Қаландаров [135], амсилаи тарбияи ватандӯстӣ дар фаъолияти омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд дар ягонагии маърифатноксозии ватандӯстӣ ва ҷалбкунӣ ба фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятии дорои самти ватандӯстӣ; робитаи зич бо арзишҳои фарҳанг, анъанаҳои қаҳрамононае, ки хусусияти фаъолияти тарбиявиرو дар қори омӯзгор нишон медиҳад; истифодаи васеи анъанаҳои ватании миллию фарҳангӣ

дар тарбияи қаҳрамононаю ватандӯстона, ташаккул додани ҳисси ягонагии умумимиллии хонандагон ва аз байн бурдани маҳалгарой ва зухуроти минтақавию қавмӣ; дар ягонагии раванди таълимӣ ва берун аз ҷаҳолияти таълимӣ, ки дар он аз ҷониби иттиҳодияҳои дорои самти ҷамъиятию сиёсӣ ва ватандӯстона ҳиссиёт ва эътиқодмандии ватандӯстона, иштирок дар сарнавишти ватан ташаккул дода мешавад, тарҳрезӣ карда шавад [135].

3. Аҳмадова дар кори диссертатсионии худ “Ғояҳои тарбияи ҷавонмардона дар таърихи афкори педагогии тоҷикон” [132] қайд мекунад, ки дар шароити ҷустуҷӯи ҳувияти миллӣ ва эҳёи маънавии халқҳо муроҷиат ба афкори педагогӣ ва динии гузашта ва бознигарии нави он бо назардошти талаботи воқеиятҳои замони муосир барои бунёди ҷомеаи нави демократӣ ва инсонӣ нав такаҷӯҳӣ муҳим шуда метавонад. Барои Тоҷикистон аз ин нуқтаи назар нақши муҳимро омӯзиш ва истифодаи ганҷинаҳои фарҳанги тоҷику форс бозӣ карда метавонанд, зеро дар давоми таърихи бисёрасринаи рушд дар он ҷараёнҳо ва мактабҳои фикрие ба вуҷуд омаданд, ки аз аҳамияти мондагор бархӯрдор мебошанд. Яке аз онҳо ҷавонмардӣ (футувват) мебошад, ки бо эътирофи яқдилонаи муҳаққиқони шарқӣ ва ғарбӣ падидаи асримиёнагӣ мебошад.

Аз ин нуқтаи назар, таъкид менамояд муаллифи диссертатсия, аҳамияти махсусро истифодаи эҷодкоронаи ғояҳои умумипедагогӣ ва дидактикии ҳаракати ҷавонмардӣ (футувват) дар амалияи кори таълимию тарбиявии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ касб мекунад, зеро афкор педагогии ҷавонмардӣ (футувват) дар бораи тарбия ва таълим асосан аз ҳаёт ва ҷаҳолияти аъзои ин ҳаракат маншаъ мегирифтанд.

Корҳои 3. Вазиров “Таълимоти иҷтимоию сиёсӣ ва ахлоқию динӣ дар низоми фалсафии футувват” [34] ва Қурбон Восеъ “Адабиёти ҷавонмардии форсу тоҷик” [63] низ ба мавзӯи футувват бахшида

шудаанд. Курбон Восеъ дар натиҷаи таҳқиқи ёдгориҳои сершумри хаттӣ ва асарҳои бадеие, ки ба адабиёти ҷавонмардӣ мансубанд, мавҷудияти яке аз шохаҳои худвижаи адабиёти форсу тоҷикро исбот мекунад.

Хусусиятҳои омодагии ҳарбию сиёсии ҷавонон дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нуқтаи назари сиёсатшиносӣ аз ҷониби Р.А. Абдурахмонзода [24] мавриди таҳқиқи диссертационӣ қарор гирифтааст.

Дар илми педагогика таҳқиқи масъалаҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дер боз сурат мегирад. Масъалаҳои оmodасозии пешаздаъватии хонандагони синфҳои болоӣ ҳанӯз дар давраи шӯравӣ мубрам ба шумор рафта, ҳанӯз аз аввали асри XX ба онҳо як қатор қорҳои илмӣ - таҳқиқотӣ бахшида шуда буд.

Дар илми педагогикаи тоҷик масъалаи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии насли наврас ва оmodасозии он ба ҳимояи Ватан на танҳо дар мақолаҳои алоҳида, балки дар қорҳои диссертационии бахшида ба тарбияи ҳиссиёту эътиқодоти ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ дар раванди ислоҳоти низоми маориф ба таври васеъ инъикос ёфтааст.

Афзалиятнокии ташаккули мавқеи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ дар машғулиятҳои омодагии ибтидоии ҳарбӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар диссертатсияи доктории А.М. Мирзокаримзода [141] ва мақолаҳои ӯ [114, С. 300-303]; [115, С. 173-176]; [116, С. 191-195]; [117, С. 195-200] баррасӣ шудааст.

Дар миёни таҳқиқоти бахшида ба масъалаи мазкур қори диссертационии М.Д. Қайюмов “Ғояи ватандӯстӣ ва тарбияи ҷисмонӣ дар афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асри IX-X” [137] -ро қайд кардан мумкин аст, ки дар он решаҳои таърихии ғояи тарбияи ватандӯстии халқи тоҷик мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Дар таҳқиқоти Б.С. Маҳмадрасулов “Тарбияи ҷисмонии халқи тоҷик дар асрҳои миёна” [140] ба сарчашмаҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ, ки

дар фарҳанги миллӣ ва анъанҳои миллии халқи тоҷик инъикос ёфтаанд, равшанӣ андохта шудааст.

Барои оморасозии ибтидоии ҳарбии хонандагони синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таҳқиқоти қори Н. Исмоилов, А. Исмоилов ва Қ. Зиёевро [52] махсус қайд кардан зарур аст, ки дастури аввалини таълимии оморасозии ибтидоии ҳарбиро барои синфҳои 10 - 11 бо забони тоҷикӣ таълиф кардаанд.

Таҳлили адабиёти илмӣ миқдори хеле калони мақолаҳоро нишон дод, ки дар вақти охир ба мавзӯи марбут ба тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии насли наврас, оморасозии он ба хизмати ҳарбӣ дар артиш ва дигар сохторҳои ҳарбикунонидашуда бахшида шуда, вазъияти муосир ва ҷанбаи ретроспективӣ ва қиёсӣ муқоисавӣ мавзӯи мазкурро инъикос менамоянд.

Қисми назарраси иттилоот оид ба самтҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии мамлакат ва хориҷаи наздик дар стандартҳо, қонунҳо ва қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баён гардидааст.

Дар таҳқиқоти М. Раҷабов «Ташаккули сифатҳои ахлоқии шахсият дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ» [82] дар заминаи таҳқиқоти мушаххаси ҷомеашиносӣ инъикоси ғояҳои педагогии «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ дар ташаккули сифатҳои ахлоқии шахсият дар низоми маорифи Тоҷикистони соҳибхитӣ нишон дода шудааст. Шаклҳо, методҳо ва усулҳои ташаккули сифатҳои ахлоқии инсон дар дарсҳои адабиёти тоҷик ва ҷанҳои даври инсоншиносӣ нишон дода шудаанд.

Аз рӯзҳои аввали ба даст овардани истиқлолият дар Тоҷикистон яке аз мақсадҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ эҳё ва барқарорсозии арзишҳои анъанаҳои миллӣ дар ҳаёти ҷомеа ва дар асоси онҳо тарбия кардани насли навраси ба таври ҳамоханг рушдёфта ба шумор меравад. Зеро арзишҳо ва анъанаҳои миллӣ яке аз мабдаҳои маънавӣ ба шумор мераванд, ки истиқлолияти мамлакати моро таҳким мебахшанд.

Арзишҳо ва анъанаҳои милли халқи тоҷик аз асрҳои наслҳои сершумор ба мерос гирифта шуда, дар раванди тӯлони таърихӣ ташаккул ёфта, ба онҳо эҳтиром ва муҳаббат ба Ватан, ватандӯстӣ ва омодагӣ ба ҳимояи мусаллаҳонаи он, садоқат ба хотираи наслҳо, эҳтиром ба калонсолон ва ғайра хос мебошанд.

Маълум аст, ки инсон бо арзишҳо ва армонҳои умумиинсонӣ бо роҳи пайваст шудан бо фарҳанги миллии шинос мешавад. Дарки ҷавонон аз он, ки дар кадом фарҳанг онҳо ҳаёт ба сар мебаранд, ба кадом фарҳанг тааллуқ доранд, вазифаи муҳимтарини тарбияи муосир ба шумор меравад, зеро фарҳанг, тавре ки академик Л.С. Лихачев қайд мекунад, “одамонро, ки дар фазои муайян маскун шудаанд, аз аҳолии оддӣ ба халқ, миллат табдил медиҳад” [64, С. 44]. Дар дарки мансубият ба фарҳанги миллии худ решаҳои маънавият, ахлоқ, шаҳрвандӣ, ватандӯстӣ, омодагӣ ба ҳимояи мусаллаҳонаи Ватан ва худвижагии шахсият реша доранд. Аз ин рӯ, сухан бояд дар бораи тарбияи инсонӣ фарҳанги миллии равад.

Анъанаҳои миллии, тарзи ҳаёти миллии психологӣ маънавиёт, меъёрҳои иҷтимоӣ ахлоқии рафтори насли наврасро муайян мекунад. Аз ин рӯ, тарбияи бояд ба кушодан ва зоҳир кардани сифатҳои беҳтарини инсонӣ, ҳудогоҳӣ нигаронида шавад, ва чунин нерӯи тарбиявӣ дар педагогикаи халқӣ мавҷуд аст. Ҳанӯз К.Д. Ушинский ба аҳамияти чунин тарбия баҳои баланд дода буд. Ӯ гуфтааст: “Тарбияе, ки аз ҷониби ҳуди халқ ба вучуд оварда шуда, дар мабдаҳои беҳтарини халқӣ асос ёфтааст, ҳамон нерӯи тарбиявиеро доро мебошад, ки он дар низомҳои дар ғояҳои муҷаррад асосёфта вучуд надорад» [90, С. 161].

Олим – муҳаққиқ Г.Н. Волков қайд мекунад, ки фарҳанги халқии тарбия асоси ҳар гуна фарҳангро ташкил медиҳад: “Ҳар гуна бозтавлиди анъанаҳои пешрафтаи халқии тарбия бидуни амалигардонии анъанаҳои аслии тарбия, педагогикаи халқӣ имконнопазир аст» [38, С. 45].

Дар диссертатсияи доктории Мачидова Б. «Анъана ва расму оинҳои халқӣ ҳамчун воситаи ташаккули сифатҳои ахлоқии фарзандон дар оила» [138] рафти ташаккул, инкишоф ва хусусиятҳои анъана ва расму оинҳои пешқадами халқӣ дар оилаи тоҷикон дар давраҳои гуногуни таърихӣ баррасӣ шуда, механизми аз насл ба насл интиқол ёфтани анъана ва расму оинҳои пешқадам кушода дода шуда, робитаи ҷудонашавандаи анъана ва расму оинҳо бо масъалаҳои умумии тарбияи ахлоқ ва фарҳанги педагогии падару модарон асоснок карда шуда, ҷанбаҳои мусбат ва манфии низоми анъанавӣ, этнопедагогии тарбия ва тамоюлҳои инкишоф, тағйирёбии анъанаҳо ошкор карда шуда, инчунин баландшавии маданияти педагогии падару модарон ва инкишоф ёфтани асоси илмӣ педагогикаи тарбияи оилавӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд, яъне мавзӯи таҳқиқи ӯ анъанаҳо ва расму оинҳои халқӣ ҳамчун воситаи ташаккули сифатҳои ахлоқии фарзандон дар оила гардиданд.

Консепсияи педагогикаи халқӣ то андозае бо китоби Ш.А. Мирзоев [75], ки дар он методҳои шифоҳии халқии тарбия мавриди баррасӣ қарор гирифта, нақши забони модарӣ ҳамчун муҳимтарин омили тарбия қайд карда шудааст, пурра мешавад.

Анъанаҳои миллӣ дар тӯли асрҳо ба вучуд омада, ба асоси ахлоқ ва тарзи ҳаёти одамон дар шароити мушаххаси таърихӣ табдил ёфтаанд. Имрӯз анъанаҳои пешрафта аз аҳамияти калон бархӯрдор буда, инро дар мисоли тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии насли наврас мушоҳида кардан мумкин аст. Агар дар оила, мактаб ва ҷомеа хизматҳои бобоён ва падарон дар ҳимояи Ватан арҷгузорӣ карда шуда, дар бораи саломатӣ ва неқӯаҳволии калонсолон ғамхорӣ зоҳир карда шавад, ин аз ҷазои солими маънавию психологӣ гувоҳӣ медиҳад.

Анъанаҳо шаклҳои мустаҳкам муқарраршуда, меросӣ аз наслҳои пешина ва бо қувваи афкори ҷамъиятӣ дастгиришавандаи рафтори одамон ва муносибатҳои онҳо ё принципҳои мебошанд, ки аз тибқи онҳо

фарҳанги умумиинсонӣ, масалан, анъанаҳои воқеъбинона дар адабиёт ва санъат инкишоф меёбад.

Анъанаҳо дорои устуворӣ, меъёр, робита бо афкори ҷамъиятӣ, меъёрҳои ахлоқӣ, одатҳои ҷамъиятӣ, стандартҳои рафтор ва ғайра буда, хеле васеъ паҳн шудаанд. Аз тариқи низоми анъанаҳо наслҳои нави ҷомеа муносибатҳои дар он сайқалёфта, тамоми таҷриба то ҳуди кирдорҳо ва амалҳои мушаххастаринро ба мерос мегиранд. Таҳқиқи таҷрибаи иҷтимоӣ бо дарки мунаққидонаи он ба ҷомеа имкон медиҳад бо сарфу хароҷоти камтар бо роҳи рушди иҷтимоӣ пеш равад. Ба ин мусоидат карда, анъанаҳо ҳудашон бозтавлид шуда, зимнан, баъзеи онҳо аз байн рафта, анъанаҳои дигар пайдо мешаванд, ё анъанаҳои мавҷуда тағйиру шаклу намуд меkunанд.

Анъанаҳо, расму одатҳо, арзишҳо ва ғояҳои дар онҳо пешниҳодшаванда барои ташаккули психикаи одам, ки дар сифатҳои маънавию ахлоқӣ зухур меёбад, хизмат меkunанд. Анъанаҳо, одатҳо ва арзишҳо яке муайянkunандаҳои миллат ба шумор рафта, аз ин рӯ ҳар як нафаре, ки миллатро муаррифӣ мекунад, бояд дар бораи нигоҳдорӣ ва ғанигардонии минбаъдаи анъанаҳо, одатҳо ва арзишҳои миллий ғамхорӣ зоҳир кунад.

Арзишҳои фарҳангӣ ва маънавӣ имкониятҳои илмию техникаӣ, зеҳнӣ, таҳсилот, таълим, хизматрасониҳои тиббӣ, мероси миллий, шохкориҳои фарҳанг дар шаклҳои гуногун, забон, адабиёт, санъат, ҳунариҳои мардумӣ, ёдгориҳои беназири таърихӣ, фарҳанги моддию маънавӣ, меъморӣ ва ғайраро дар бар мегирад.

Фарҳанг ва анъанаҳои миллат рӯҳи халқ мебошад. Арзишҳои миллий дар соҳаи маънавиёт боигарии бузурги зеҳнӣ ва захираи сарфнашавандаи бозтавлиди арзишҳои умумиинсонӣ, анъанаҳои фарҳангӣ ва ахлоқии халқҳо, раванди созандагии умумимиллӣ ба ҳисоб мераванд. Фарҳанг имрӯз дар шакли миллии худифодакунӣ арзи вучуд

дошта, шакли миллии худифодакунӣ бошад, аз хусусиятҳои мушаххаси таърихии ҳаёти халқ, моҳияти биоичтимоии он тавлид меёбад.

Ба ақидаи профессор Б. Мачидова, анъанаҳо мероси иҷтимоӣ ва фарҳангие мебошанд, ки аз насл ба насл интиқол ёфта, дар ҷомеаҳо ва гурӯҳҳои муайяни иҷтимоӣ дар давоми вақти тӯлонӣ бозтавлид мешавад [138, С. 4]. Вазифаи тарбиявию таълимии анъанаҳо миллии усули асосии мерос гирифтани таҷрибаи андӯхтаи иҷтимоии инсоният дар соҳаи тарбия ва ташаккули шахсият дар давраҳои гуногуни ҳаёти фард ба ҳисоб меравад. Урфу одатҳо коидаи мерос гирифтани таҷрибаи андӯхтаи иҷтимоии инсоният дар соҳаи тарбия ва ташаккули ӯ дар одат, тарзи зиндагӣ ва шуури аъзоёни онҳо реша мегиранд. Урфу одат дар тарбия нақши муҳим бозида, ба ошноии кӯдак бо фарҳанги маънавӣ мусоидат намуда, тарзи меросгирифтаи қолибии рафторро ташаккул дода, бо намунаҳои рафтор шинос мекунад (чуни бояд рафтор кард ё чунин набояд рафтор кард) [138, С. 5].

Истилоҳи «анъана», «одат»-ро аксар вақт бо истилоҳи «ойин», «расму русум», «маросим» айният медиҳанд. Ойин як амали анъанавии рамзӣ буда, лаҳзаҳои муҳими ҳаёт ва ҷаъолияти фард, як гурӯҳи ҷомеаро ҳамроҳӣ мекунад ва намуди муайяни рафторро талаб мекунад. Он таъсири эҳсосотию психологӣ мерасонад. Вазифаи муҳими иҷтимоии ойин, ки дар сохтори худ расму русум ва марсимро дар бар мегирад, ташаккули сифатҳои ахлоқии шахсият мебошад. Ойин метавонад ҳамчун меъёри рафтор амал карда, меъёрҳои ҳуқуқро амалӣ сохта, рафтору одатҳои қолибиеро ташаккул диҳад, ки, дар навбати худ ба ҳаёти одамон таъсири танзимкунанда мерасонанд.

Таҷриба нишон медиҳад, ки дар тӯли асрҳо анъана ва расму оинҳои миллии яке аз воситаҳои таъсирбахшиши нос кардани наслҳои нав ба ҳаёти ҷомеа, ташаккули нави муайяни шахсият буданд ва боқӣ мемонанд. Хусусияти таъсири тарбиявии онҳо дар он аст, ки онҳо бо ягон давраи синну солии ҳаёти одам маҳдуд намешаванд. Ҳар як шахс,

дар чомеа зиндагӣ карда, ҳамеша дар доираи амали урфу одат ва анъанаҳои он қарор дорад. Иҷрои талабу дастурҳои онҳо ба ташаккули ҷаҳонбинӣ, фарҳанги эҳсосот ва рафтори шахсият, ба муносибати ӯ ба олами атроф таъсири назаррас ва доимӣ мерасонад.

Анъана ва расму оинҳо ҳамчун эҷодиёти педагогии халқ шаклу усулҳои гуногуни таъсири педагогиро ба ҳиссиёт, ирода, шуур ва рафтори бачагон муаррифӣ мекунанд. Анъанаҳо ҳамчун падидаи иҷтимоӣ буда, ҳамчун принципҳо, меъёрҳо ва қоидаҳои амал мекунанд, ки муносибатҳои одамонро дар чомеа ва ҳаёти шахсӣ танзим карда, аз ҷониби афкори ҷамъиятӣ маъқул дониста шуда, дастгирӣ карда мешаванд [138, С. 6].

Академик Б. Ғафуров дар асари бунёдии худ «Тоҷикон. Таърихи қадмтарин, қадим ва асрҳои миёна» роҳи таърихӣ инкишофи тамоми соҳаҳои ҳаёти халқи тоҷикро равшан нишон дода, анъана ва расму оинҳоеро, ки дар робита ба меҳнати кишоварзӣ, ҳунарҳои мардумӣ, меъморию сохтмон, санъат, наққошӣ, илм зоҳир мешаванд, мавриди таҳлил қарор додааст. Ӯ махсусан асосат ва сатҳи баланди фарҳангу анъанаҳои маҳаллии Осиёи Миёнаро таъкид намуда, қайд мекунад, ки ҳар як давраи таърихӣ дар ҳаёти мардум анъанаю расму оинҳои хоси худро ба вуҷуд овардааст, ки ба табодули дастовардҳо, донишҳо, ҳамкориҳои халқҳо дар мубориза барои пешрафти иҷтимоӣ, синтези фарҳангӣ мусоидат кардааст [41].

Ба назари мо анъана – ин қонуниятҳо ва қоидаҳои таърихан ташаккулёфтаи рафтор, назарҳо, завқҳо, расму русум, одатҳои ҳар гуна гурӯҳи этникӣ мебошанд, ки аз як насл ба насли дигар интиқол ёфта, мансубияти этникии муттасилияти фарҳанги хуро таъмин намуда, ягонагии онҳоро нигоҳ медоранд. Дар саноати пешазсаноатӣ аскарияти падидаҳои фарҳангӣ аз тариқи анъанаҳо интиқол меёфтанд, аз ин рӯ он чомеа анъанавӣ номида мешавад. Маҳз маҷмӯи анъанаҳои миллӣ дар умум арзишҳои маънавии этнос ҳисобида мешаванд.

Анъанаҳои миллӣ воситаи муҳими таъмини ташкил ва ташаккулёбии субъективии умумияти этникӣ, фардишавии он махсуб меёбанд. Аз як тараф, онҳо арзишҳои маънавии этнос, аз ҷониби дигар меёроҳ, қоидаҳо ва одатҳои ба таври равшан ба танзим даровардашударо дар бар гирифта, амсилаи рафторро барои наслҳои нав фароҳам оварда, яке аз омилҳои муҳими ташаккулдиҳанда ба шумор мераванд.

Азҳудкунии анъанаҳои миллӣ ба ташаккули сифатҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ зарурӣ, одатҳо ва малакаҳои фаъолият ва рафтори ҷамъиятӣ мусоидат мекунад. Анъанаҳо вазифаҳои маърифатӣ ва тарбиявиро низ иҷро карда, бидуни иҷрои ин вазифаҳо онҳо маъноӣ ҷамъиятии худро ба таври назаррас аз даст медиҳанд. Мазмуни анъана меёри умумӣ, принципи рафтор мебошанд. Анъана бо амали мушаххас дар вазъияти муайян робитаи сахт надорад. Аз тариқи анъанаҳо пайваستшавӣ ба таҷрибаи иҷтимоии инсоният (анъанаҳои интернатсионалӣ, инқилобӣ ва ғайра) ба амал меояд. Пайравӣ кардан ба анъанаҳо ба ташаккул ёфтани на танҳо одатҳои мураккаб, балки инчунин ҳиссиёти мураккаби иҷтимоӣ (ватандӯстӣ, интернатсионалӣ ва ғайра) низ мусоидат мекунад.

Барои тарбияи бомуваффақияти кӯдакон ба омӯзгорон донишони педагогикаи халқӣ, фарҳанги миллии тарбия ва илме, ки онҳоро меомӯзад, – этнопедагогикаро доништан зарур мебошад.

Ниҳоят, тағйиротҳо ва дигаргуниҳое, ки имрӯз дар Тоҷикистон дар соҳаи иқтисод, сиёсат, фарҳанг, муносибатҳои байналмилалӣ ба вуқӯъ пайваستا истодаанд, ба ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ дахл карда, боиси вайроншавии арзишҳои пешина ва ташаккул ёфтани арзишҳои нав мешаванд. Нақши педагогҳо дар ин раванд ғавқулӯдда баланд гардида, диққати асосии онҳо бояд ба нигоҳ доштан ва таҳким бахшидани чунин арзишҳои умумиинсонии ахлоқию маънавӣ, аз қабилӣ: вичдон, адолат, росткорӣ, меҳрубонӣ дода шавад. Ин мафҳумҳо ба сифати ҷузъҳои ҳатмӣ ба ҳар гуна низоми маънавиёт дохил шуда, яқоя бо мафҳумҳои

ватандӯстӣ ва масъулияти шахрвандӣ, омодагӣ ба ҳимояи мусаллаҳонаи Ватан асоси шахсияти ахлоқиро ташкил медиҳанд.

1.2. Масъалаҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии насли наврас дар афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X-XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик

Афкори педагогии классикони адабиёти форс-тоҷик, ки дар тӯли қарнҳои зиёд зехни хонандагонро тасхир кардаанд, хусусиятҳои хоси худро дошта, тамоми паҳлӯҳои таълимро дар бар мегиранд. Ин асарҳо ба тарбияи хонандагон ва ҷавонон дар рӯҳияи ватандӯстӣ, инсондӯстӣ ва ахлоқи баланд даъват карда, дар онҳо хоксорӣ, хушмуомилагӣ, ҳассосият, меҳнатдӯстӣ, саховатмандӣ, ҳисси рафоқат ва дӯстиро тарбия намуда, ба онҳо далерӣ, нафрат ба душманон, муҳаббати фидокорона ба ватани худ ва фидокорию ба хотири ободии он таълим медиҳанд. Классикҳо инчунин доимо дар бораи зарурати азхуд кардани илмҳо, рушди физиологӣ ва ҷисмонии шахсият ҳарф мезаданд.

Дар давраи рушд ва таҳкими низоми феодалӣ шоирони дарбор дар қасрҳои шоҳ чамъ омада, ҳокимон ва атрофиёни онҳо, асосҳо ва урфу одатҳои феодалиро тараннум мекарданд. Ин ба кори тарбиявӣ хусусияти махсусан шадидро мебахшид. Аммо он давра давраи эҳёи фарҳанги халқи тоҷик, давраи озодшавӣ аз юғи араб ва бунёди давлати мустақили худ буд. Барои мустаҳкам намудани ин ғалаба зарур буд, ки насли наврас дар рӯҳияи муҳаббат ба ватан тарбия карда шуда, дар он ҳама хислатҳои беҳтарини инсонӣ, аз он ҷумла он чизе, ки дар асарҳои классикони мо тавсиф ёфтааст, омӯзонида шаванд. Аммо, шароити иҷтимоии ин давр дар осори намояндагони барҷастаи адабиёти классикии Шарқ, аз ҷумла дидгоҳҳои омӯзгории онҳо осори худро гузошт.

Аксари нависандагон дар мавқеи воқеан пешрафта қарор гирифта, маънавиёти олиеро, ки барои тарбияи насли ҷавон зарур аст, таълиф

мекарданд. Ҳамин тавр адабиёте ба дунё омад, ки эҷодкорони он дар бисёр соҳаҳои илмҳои ҷамъиятӣ, аз ҷумла дар соҳаи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии инсон – педагогика ғояҳои пешрафтаро иброз доштанд, ки барои ин онҳо ҳамчун омӯзгорони ахлоқ маъруф гардиданд. Дар асарҳои ин мутафаккирон масъалаи тарбияи ахлоқӣ мавқеи асосиро ишғол мекард. Чунин асарҳо табиати ибратомӯз дошта, муаллифони онҳо ҳамчун воизони ахлоқи баланд на танҳо дар Шарқ, балки дар Ғарб низ шӯҳратёр гардиданд. Аз ин рӯ, осори классикони адабиёти форсу тоҷик аз аҳамияти калони таърихӣ – педагогӣ барои замони муосир аз аҳамияти калон бархӯрдоранд.

Масъалаи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии насли наврас дар тамоми марҳилаҳои таърихи рушди ҷомеа ва аз ин рӯ, дар эҷодиёти адабӣ мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Аз ин рӯ, барои омӯзиши таърихи илми педагогика ва рушди он омӯхтан ва дар ҳаёт татбиқ намудани дидгоҳҳои педагогии маорифпарварон, олимон, нависандагон ва эҷодиёти шифоҳии мардум хеле муҳим аст.

Олимони соҳаи маориф Ф. Шарифзода ва М. Афғонов дар асари «Ҳаками маърифат» бо тавзеҳи академик М. Лутфуллоев оид ба мақсади тарбия навиштаанд, ки дар таърифи тарбия мақсад аз истифодаи мафҳумҳои «категорияҳои мақсаднок» маънои онро дорад, ки мо на ҳар гуна таълиму тарбия, балки таълиму тарбияи мақсаднок ва хушсифатро маъқул медонем. Мақсади таълиму тарбия тарбияи инсонӣ комил мебошад ва чунин тарбия дар хонандагон сифатҳои зеринро ташаккул медиҳанд:

- ба нашъунамои Ватани худ, ки мероси бебаҳои ниёгонамон аст, мусоидат намуда, онро ҳимоя кунад;
- сифати маънавии миллиро аз даст надиҳанд;
- рӯҳи солим ва ҷисми солим дошта бошанд;
- зиндагии худ ва зиндагии фарзандону шогирдони худро обод кунанд;

- донанд, ки одам дар ҷомеа на бо ба даст овардани сарват, балки бо роҳи тарбия мавқеи сазовори худро пайдо мекунад;
- дар муносибат бо халқу миллатҳои гуногун, сабру таҳаммул ва ҳамдигарфаҳмӣ, хислатҳои неки инсониро риоя намоянд;
- худро бишносанд ва дар баёни ақидаи худ мустақил бошанд;
- масъулияти фарзандӣ ва шахрвандиро дар назди Ватан, ҷомеа ва инсоният риоя кунанд;
- мақом ва мавқеи миллату Ватани худро дар ҳама ҷо ва дар ҳар шароит нигоҳ доранд;
- манфиатҳо и миллату Ватанро аз манфиати худ болотар дониста, анъана ва арзишҳои миллиро риоя намуда, арзишҳои умумибашариро эҳтиром намоянд;
- забони модариро нигоҳ дошта, дар рушди он саҳм гузоранд» [101, с. 205-206].

Мутафаккирони форсу тоҷик чунин мешумориданд, ки дониш нерӯи муҳими инсон буда, нақши дониш дар тақмили шахс ва муносибатҳои одамон беандоза мебошад. Онҳо мутафаккирон–омӯзгороне буданд, ки шогирдон ва пайравони худро доштанд. Ҳангоми эҷоди асарҳои худ онҳо ҳуб медонистанд, ки ин асарҳои илмӣ ҳамчун василаи таълимӣ низ истифода хоҳанд шуд. Аз ин рӯ, ҳар як рисолаи илмӣ дорои андешаҳои пунарзиши педагогӣ, дастурҳои ахлоқӣ, маслиҳатҳо оид ба истифодаи дониш дар амал мебошад.

Аксарияти олимон, шоирон ва нависандагони форсу тоҷики даврони асримиёнагӣ дар мавқеҳои воқеан пешрафта қарор гирифта, маънавиёти инсондӯстиро, ки барои тарбияи насли наврас дар рӯҳияи озодиҳоӣ ва нақӯкорӣ хеле зарур аст, дар мадди аввал мегузоштанд. Ин, дар навбати худ, муждадиҳандаи тавлиди адабиёте гардид, ки офаранлагони он ғояҳои пешрафтaro дар соҳаҳои зиёди илмҳои ҷамъиятшиносӣ, аз ҷумла дар соҳаи тарбия – педагогика низ баён кардаанд, ва ҳаққонӣ ҳамчун маорифпарварон ва омӯзгорони ахлоқ

эътироф гардидаанд. Дар осори мутафаккирони форсу тоҷики асримиёнагӣ масъалаҳои тарбияи ахлоқӣ ҷойгоҳи асосиро ишғол мекарданд. Ин осор асосан дорои хусусияти пандомезона буда, муаллифони онҳо ҳамчун воизони маънавиёт ва ахлоқи баланд на танҳо дар Шарқ, балки инчунин дар тамоми ҷаҳон шухратманд гардиданд. Бинобар ин, таҳқиқи осори олимон ва маорифпарварони халқи тоҷики асримиёнагӣ, ва дар навбати аввал, эҷодиёти классикҳои адабиёти форсу тоҷики он давра на танҳо аз арзиши таърихию педагогӣ бархӯрдоранд, балки инчунин барои рушди илмҳои муосири ҷамъиятӣ, аз ҷумла педагогика дорои аҳамияти бузург мебошад [146].

Таърихи ташаккул ва рушди афкори педагогии халқи тоҷик дар педагогикаи муосир то ба имрӯз таҳқиқоти илман асоснокшударо талаб мекунад, зеро дар тӯли замони тӯлонӣ педагогикаи шӯравӣ ба ҷанбаҳои таърихӣ таҳсилот ва тарбия таваҷҷуҳи лозима зоҳир накарда, инро бо хусусияти синфӣ педагогикаи пролетарӣ асоснок мекард. Аз ин рӯ, педагогикаи шӯравӣ афкори педагогии гузаштаро аз нуқтаи назари тақсимои синфӣ ҷомеа баррасӣ мекард, ки боиси шарҳу тавзеҳи яктарафаи онҳо ва, мутаносибан, таҳқиқи якҷонибаи таърихи рушди педагогика гардид.

Ҳамин тавр, масалан, ба масъалаи ташаккули инсонӣ комил, ки дар ҷаҳонбинии мутафаккирони форсу тоҷики асримиёнагӣ мавқеи марказиро ишғол мекард, аз ҷониби муҳаққиқони таърихи педагогика диққати дозима дода намешуд. Гарчанде ки чунин безътиной ба афкори педагогии мутафаккирон таърихан асоснок нест.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ (сс. 858-941) дар афкори педагогии худ барои насли наврас ва ҷавонон пеш аз ҳама сифатҳои неки инсониро ташвиқу тарғиб менамояд. Ӯ мегӯяд:

Мардӣ набувад фитодаро по задан,

Гар дасти фитодае бигирӣ мардӣ» [76, С. 41].

Дар байни мутафаккирони асри IX – аввали XI Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ мутафаккирест, ки зимни изҳори афкори педагогӣ ва назарҳои педагогии худ ба ақидаҳои ахлоқии олимони ҷунонӣ пайравӣ накардааст, бо вучуди он ки дар замони ӯ тарҷумаҳои таълифот ва асарҳои олимону файласуфони Ҷунон ба таври васеъ паҳн шуда буданд.

Бинобар ин, афкори педагогии Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ мабдаи худро аз назарҳои миллии тарбиявии мардуми ориёӣ мегирад. Ӯ мегӯяд:

Маро зи мансаби таҳқиқи анбиёст насиб,

Чӣ об ҷӯям аз оби хушки ҷунонӣ? [76, С. 45].

Афкори педагогии Рӯдакӣ дар аз назарҳои педагогикаи мардумӣ маншаъ гирифта, дар назми ӯ мауваффақиятҳои педагогии мардумӣ, насихатҳо ва пандҳои ахлоқии асри X ҷамъбаст гардидаанд.

Ба Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ таҷрибаи азими ҳаётӣ, донишҳои беохир ва дарки орзую омол ва назарҳо имкон додаанд, ки мазмуни баландро дар панду андарзҳо ифода кунад. Услуби панду насихати ӯ бо назарҳои мардумӣ робитаи зич дошта, тарбияи ахлоқӣ баланд, мубориза барои адолат, башардӯстӣ, ва ғамхорӣ дар бораи халқро дар насли наврас ва ҷавонон зарур мешуморад» [76, С. 38].

Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ дар афкори педагогии худ таъкид мекард, ки падарон ба фарзандони худ бояд хунареро таълим диҳанд, ки малакаҳои онро доранд, аз қабилӣ котибӣ, паҳлавонӣ, косибӣ ва ғайра. Чунин анъана дар педагогикаи мардумӣ ҷой дорад, масалан, нафари бо қувваи паҳлавонона ба фарзанди худ хунари паҳлавонии худро мерос мемонад, то ки анъанайи падари худро идома диҳад [76, с. 40].

Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ на танҳо асосгузори адабиёти классикии тоҷик, балки инчунин асосгузори назарҳои педагогии халқӣ тоҷик мебошад. Тавре ки сарчашмаҳои адабӣ шаҳодат медиҳанд, ӯ зиёда аз як миллиону сесад ҳазор байт таълиф кардааст, ки назар ба байтҳои Абӯлқосими Фирдавӣ чандин маротиба бештар аст. Дар доираи шеърҳои ӯ ҷанбаҳои зиёди тарбия, аз ҷумла ватандӯстӣ ва дифои марзу бум, инъикос ёфтаанд.

Мутасссифона, то замони мо танҳо ашъори парокандаи ин мутафаккир омада расидааст, ки аини замон барои хонандагони худ дастрас мебошад.

Ба акидаи Н. Аминҷонова, “афкори педагогии Рӯдакӣ ва ҳамзамонони ӯ, адабиёти дидактикии хусусияти насихатомезонадоштаи ӯ дар асрҳои миёна ба ташаккули раванди таълиму тарбия дар муассисаҳои таҳсилот мусоидат кардаанд. Методҳо ва воситаҳои таълиму тарбия, ки аз ҷониби онҳо интихоб шудаанд, муносибати илман асоснокшуда ба ҳалли масъалаҳои назарияи тарбия ва дидактика маҳсуб меёфтанд” [130].

Рӯдакӣ нақши инсонро ҳамчун омили муҳим дар такмили шахсияти инсон баррасӣ мекунад. Дар тафаккури Рӯдакӣ одамон бояд якхела аз ҷиҳати ҷисмонӣ, ақлонӣ ва эҳсосотӣ рушду такомул ёфта бошанд. Ба акидаи ӯ, ҳар як инсоне, ки дорои ҷаҳор чиз аст, хушбахт мебошад:

Ҷаҳор чиз мар озодро зи ғам бихарад,

Тани дурӯсту ҳӯи неку номи неку хирад.

Ҳар он, ки эзидаш ин ҳар ҷаҳор рӯзӣ кард,

Сазад, ки шод зияд ҷовидону ғам нах(в)арад [76].

Ин таълимоти педагогии Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ дар мавриди тани дуруст, яъне дорои тарбияи комили ҷисмонӣ будан, ба масъалаи минбаъдаи зиндагонӣ кардан дар ҷаҳон, мақоми хешро дар зиндагӣ ёфтани инсонро даъват менамояд.

Абӯлқосим Фирдавсӣ (сс. 935-1020) низоми назарҳои педагогии худро дар манзумаи «Шоҳнома» баён кардааст. Дар низоми дидгоҳҳои педагогии ӯ ақл, ба истиснои Худои Қодир, аз ҳама чиз болотар аст. Дар афкори педагогии ӯ чунин андешаҳо, ба монанди моҳияти (маънои) инсоният, имон ба қудрати далерӣ, иродаи созандаи инсон, инсондӯстӣ, муҳаббати бузург ба инсон, ҳимояи манфиатҳои омма, даъвати золимон ба меҳрубонӣ ва қорҳои нек, зебоии маънавӣ, тозагии ахлоқӣ ҷои маҳсусро ишғол мекунанд. Дар низоми педагогии худ унсурҳои зерини

пешбарандаи тарбияи кӯдаконро дар мадди аввал мегузорад: кӯдакро ба бекорӣ ёд надихед; кӯшиш кунед ба кӯдак зиракӣ ва кордониро омӯзонед; ба ӯ дар вақти лозима донишро таълим диҳед, ки асоси камолот ва муваффақият гардад. Таълимоти педагогии Фирдавсӣ тарбияро аз рӯзи таваллуди кӯдак то калонсолӣ фаро мегирад [23].

Абӯлқосим Фирдавсӣ дар “Шоҳнома” истилоҳот ва симоҳои ҷавонмардон - паҳлавонро истифода бурдааст. Ба тафаккури бадеии шоир симои инсонӣ комил, ки дар шахсияти ҷавонмард - паҳлавон таҷассум ёфтааст, таъсири калон расонидааст. Зебӯӣ ва шахоматӣ он, ба ақидаи Фирдавсӣ, бо покии рӯҳию маънавӣ, камолоти ҷисмонӣ муайян мешаванд. Омезиши ин се сифат дар ҷавонмардон - паҳлавон онҳоро дар назди ҷашмони шоир баланд бардошта, хизмати содиқонаи онҳо ба Ватан ва халқ, ҷасорат, нотарсӣ, худқурбонкунӣ ба нафъи кори хайр дар ӯ ҳисси ифтихорро ба вучуд меорад. Шиносоии шоир бо доираи ҷавонмардон - паҳлавон, дониши амиқи принципҳои ахлоқӣ, армонҳои ҷамъиятӣ ба тасвири баланди муборизаи некӣ ва бадӣ, таҷассуми симоҳои ҷавонмардон дар қарамонони ҳамосаи дохилнааш дар бораи Рустам, Сӯҳроб, Сиёвуш ва дигарон мусоидат намудааст [132, С. 40].

Абӯлқосими Фирдавсӣ дар “Шоҳнома” ба ватандӯстӣ ва инсондӯстӣ аҳамияти калон дода, мардонагӣ, ҷавонмардӣ ва шаъну шарафи баланди инсонро васфу ситоиш мекард. Дар айни замон, ӯ сифатҳои манфии шахсият, аз қабилӣ: ҳасисӣ, молдӯстӣ, зӯроварию аз болои одамон маҳкум мекард.

Ахлоқу одоб ва рафтори ҷавонмардон - паҳлавон дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ бо дақиққории махсус инъикос ёфтаанд. Тасодуфӣ нест муҳаққиқи фаронасавии ҳамосаи паҳлавонӣ Э. Делеклюз ханӯз дар соли 1845 чунин ақидаро изҳор карда буд, ки ба шакли зоҳирии паҳлавонии ғарбӣ ба дараҷаи муайян симоҳо ва принципҳои ҷараёни ҷавонмардӣ, ки дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ва романи арабии

пахлавонӣ “Сират Антара” (Зиндагӣ ва корнамоиҳои Антара) тавсиф ёфтаанд, таъсир расонидаанд» [103, С. 426-427].

Агар ба мазмун ва муҳтавои ҳамаи китобҳои “Шоҳнома” то Абӯлқосими Фирдавсӣ таълифёфта ва ҳуди “Шоҳнома”-и Абӯлқосим Фирдавсӣ диққат диҳем, пас зоҳиран ба назар мерасад, ки Шоҳнома аз маҷмӯаи дostonҳои ҳарбӣ, лирикӣ ва нақлу ривоятҳои гуногуни пахншуда иборат буда, дар онҳо афкори тарбиявӣ ва, бо таъбири имрӯза, дидгоҳҳои педагогӣ фаро гирифта нашудаанд, гарчанде ки бо чунин ақида розӣ шудан мумкин нест. Ҳар гуна асари бадеӣ, ки новобаста аз жанр ва мавзӯё эҷод шудааст, дорои ҷанбаи тарбиявӣ буда, хонанадaro дар ягон ҷанбаи тарбия таълим медиҳад.

“Шоҳнома”-и Абӯлқосим Фирдавсӣ ба ҷумлаи асарҳои бошаҳомати таърихӣ мансуб аст, ки дар худ афкори пураарзиши педагогиро таҷассум меамоянд. Ба ақидаи М. Ғиёсиев: “Олимон ва мутафаккирони бузургтарини давронҳои гуногуни таърихӣ, бо эҷоди асарҳои асил, дар маркази таваҷҷуҳ масъалаи таълиму тарбияи насли наврасро қарор медоданд. Ҳамин тавр, “Шоҳнома”– Абӯлқосими Фирдавсӣ, ҳамосаи таърихии халқҳои форсзабон буда, аз тавсифи таҷрибаи таърихӣ ва арзишҳои баланди ахлоқӣ иборат аст.

Асари мазкур асоси афкори педагогии халқҳои форсзабон, аз ҷумла халқи тоҷикро ташкил дода, чун натиҷа, омӯзиши ҳаматарафаи “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ дар қатори асарҳои мутафаккирони дигари асрҳои X–XI хеле муҳим мебошад» [42].

Ба ақидаи муҳаққиқони “Шоҳнома К. Айнӣ ва З. Аҳрорӣ, усулан (“Шоҳнома”) китоби таърихии халқҳои наҷоди эронӣ, анъанаҳои эътирофшудаи халқ, таърихи фалсафа ва хирад, тарбия ва ахлоқ, маънавиёти ҳаётӣ, тарзи зиндагӣ, қоидаҳои шоҳигарӣ, принципҳои меъёрҳои дурустии бурдани корҳои давлатӣ, муносибати инсондӯстона ба табаа, қори ҳарбӣ, ватандӯстӣ, муҳаббат ба Ватан, ҳимояи Ватан ва

таъмини истиқлолияти он, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ва ғайра ба шумор меравад.

Ба монанди дигар мураббӣҳои барҷастаи маънавиёт, Абӯлқосим Фирдавсӣ ҷонибдори чунин назар аст, ки инсон офаридаи беҳтарин ва пешвои тамоми мавҷудот мебошад, аз ин рӯ он аз нуктаи назари рушди солими ҷисмонӣ, бадан ва равони тоза озода буда, тамоми табиаташ бояд бо ахлоқи пок зебу зинат ёфта бошад.

“Шоҳнома”-и Абӯлқосими Фирдавсӣ ба шумори асарҳои бошаҳомати таърихӣ мансуб аст, ки дар худ дидгоҳҳои арзишманди педагогиро таҷассум кардааст. Ба ақидаи Ғиёсӣ, “Олимон ва мутафаккирони барҷастатрини давронҳои гуногуни таърихӣ, бо эҷоди асарҳои асил, дар маркази таваҷҷуҳ масъалаи тарбия ва таълими насли наврасро меғузоштанд. Ҳамин тавр, “Шоҳнома”-и Абӯлқосими Фирдавсӣ, ҳамосаи таърихӣ халқҳои форсзабон буда, аз тавсифи таҷрибаи таърихӣ ва арзишҳои баланди ахлоқӣ иборат аст.

Дар раванди мутолиаи “Шоҳнома” дар мадори нуктаҳои дигари муҳим ва масъалаҳои ҳаёти ҷомеаи он замон, ба ибораи дигар, замони зиндагии Фирдавсӣ, нуктаҳо ва масъалаҳои тарбиявӣ ахлоқӣ низ дучор меоянд, ки ҳар якеи онҳо мақоми сазовори худро ишғол намуда, унсури таркибии асарро ташкил медиҳанд» [28].

Ба ақидаи муҳаққиқи замон ва қаламрави давлати Сомониён А. Сатторов, “дар фаҳмиши Фирдавсӣ ақидаҳои педагогӣ ва хирад нишонҳои тарбияи инсонӣ комил мебошад” [84]. Яъне инсонӣ аз ҷиҳати ҷисмонӣ солим ташаккулёфта ва тарбияи хуби ҷисмонӣ гирифта ба дараҷаи камолот мерасад.

Маълум аст, ки мавзӯи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар “Шоҳнома”-и Абӯлқосими Фирдавсӣ аз нутаи назари таҳқиқоти илмӣ–педагогӣ мавзӯи нав намебошад. Ҳанӯз дар адабиёти паҳлавӣ бо номи “Меҳри хирад” китобе таълиф шуда буд, ки мавзӯи он ситоиши хирад ва тарбияи инсонӣ комил маҳсуб меёфт. Аз ин нуктаи назар, мақоми тарбияи ҳарбӣ-

ватандӯстӣ дар “Шоҳнома” дар низоми муайяни педагогӣ ҷой гирифта, тавре ки дар боло зикр гардид, унсури таркибии асари мазкурро ташкил медиҳад.

Дар афкори ҳарбӣ-ватандӯстии Абӯлқосими Фирдавсӣ ба тавсифи қаҳрамонон, ватандӯстӣ, хирад, саҳнаҳои варзишӣ; мубоҳисаҳои қаҳрамонон тавачҷуҳи калон зоҳир карда шудааст, ки, бешубҳа, дорои арзиши баланди тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ мебошанд. Ба ибораи дигар, суҳан дар бораи персонажҳое меравад, ки ҳам аз ҷиҳати ҷисмонӣ, ҳам ақлонӣ солиманд. Қаҳрамонон бо ҷасорату қорнамоиҳо, ҳисси ватандӯстӣ ва омодагӣ ба дифои марзу буми худ шуҳратёр гардидаанд.

Афкори педагогии Абӯлқосими Фирдавсӣ маҳз дар ҳамин замина ифода ёфтааст. Ҳамин тавр, дар “Готҳо”-и Авасто оварда шудааст, ки ҳар як инсон, хоҳ он мард бошад, хоҳ зан, ҷавон ё кӯҳансол, бояд ба ташаккул ва зиёд кардани донишҳо ва маънавити худ саъю талош кунад, зеро инсоне, ки аз хирад ва илм маҳрум аст, ба кӯр монанд аст. Маҳз инсоне, ки дорои назари илмӣ мебошад, метавонад дар зиндагии худ роҳгум назада, ба мақсади худ бирасад.

Дар “Шоҳнома” тарбияи ҳарбии насли наврас дар симои қаҳрамонони асар дар баробари ҳамду санои хирад ва пурандешӣ, Ватан ва ватандӯстӣ, ҷанг ва муҳориба, муносибат бо асирон, қушӯн, бурдани ҷанг ва муҳориба ва масъалаҳои дигари марбут ба қорнамоӣ ва ҷавонмардӣ, маҷкеи марказиро ишғол менамояд.

Тарбия дар «Шоҳнома» ҷанбаи таърихӣ дорад. Баҳусус ташаккули ғояҳои ватандӯстӣ ба таври равшан ифода ёфтаанд, зеро ҳаёти Абӯлқосим Фирдавсӣ дар замони парокандагии давлати Сомониён ба миён омада, ташаккули ғояҳои ватандӯстӣ дар давраи ба сари қудрати омадани Ғазнавиён Абӯлқосим Фирдавсиро ба нигаронӣ оварда буд.

Абӯлқосим Фирдавсӣ, зимни таълифи «Шоҳнома» бештар ба решаи ориёии ҳеш ва на ба ҷанбаҳои дини ислом таъя кардааст. Албатта, ҷараёни таълиму тарбия насли наврас дар рӯҳияи ватандӯстӣ ва омодагӣ

ба ҳимояи Ватан дар он замон ва баъдҳо низ дар иртиботи мустаҳкам бо дин ва умуман фалсафа сурат мегирифта, вале бо вучуди ин, решаи ориёӣ доштани афкори педагогиро дар инкишофи ғояҳои ватандӯстӣ ва омодагии ҳарбӣ дар «Шоҳнома» бараъло дидан мумкин аст.

Дигар, масъалае, ки оид ба мавқеи ғояҳои ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар таълимоти педагогии Абӯлқосим Фирдавсӣ матраҳи мо мегардад, ин сабабҳои ихтилофи динӣ ва таваҷҷӯҳ надодан ба инкишофи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ, нобаробарии инкишофи ҷисмонӣ дар байни сипоҳиёни Эрону Тӯрон аст, ки сабаби даргириҳо миёни Эрону Тӯрон дар баробари биебонгардиву яғмогарии тӯронӣён ва ҳамвора ба деҳоти кишоварзони ориёӣён ҳамла кардан, ҳамчунон ихтилоф дар бовариҳои динӣ низ будааст. Ва ҳамин нукта, яъне тарғиби арзишҳои тарбиявии ориёӣ, бахусус, зардӯштӣ боиси нигаронии ғазнавиён ва напазируфтани «Шоҳнома» аз ҷониби Султон Маҳмуди Ғазнавӣ гардид.

Афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик ҳамчун заминаи бунёди ва ғоявӣ муаррифӣ гардида, дар амри тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии наслҳо хизмат карда ва хоҳад кард. Назари кӯтоҳе ба умқи садсолаҳои гузашта ба таври возеҳ ҳиссиёт ва армонҳои халқи ватандӯстӣ, садоқат ба Ватан, омодагӣ ба ҳимояи мусаллаҳонаи онро аз тариқи миқдори бузурги ганчинаҳои адабиёти тоҷику форсӣ нишон медиҳад. Манзумаи Абӯлқосими Фирдавсӣ - “Шоҳнома” як навъ қонуни асосӣ дар бораи муқаддас будани Ватан, ҳимояи мусаллаҳонаи он аз душманон ҳамчун қарзи муқаддаси ҳар як шаҳрванди он ба шумор меравад. Зиеда аз ҳазор сол аз вақти эҷоди ин асар дар бораи асосҳои ватандӯстӣ ва омодагӣ ба ҳимояи мусаллаҳонаи Ватан гузашта бошад ҳам, аммо арзиш ва қимати он то ханӯз маҳфуз боқӣ монда, афзун гардида, ба китоби рӯимизии стратегияи давлатӣ ва миллӣ оид ба ҳифз ва таҳкими сулҳ, ягонагии халқ, дӯстӣ байни халқҳо ва кишварҳо, муттаҳидӣ ва ҳамдиلى табдил ёфтааст [137, С. 21].

Хусусияти хоси манзума симои қаҳрамонҳои халқӣ, паҳлавонон, ки ба Ватан содиқ буданд, ба шумор меравад. Яке аз онҳо симои ҷовидонии Рустам мебошад, ки ҳатто ноҳақ мавриди озор қарор гирифта, ҳамеша шаъне дошт, ки озурдагихоро ба хоҳири ҳимояи Ватан мебахшид [137, С. 22].

Бояд қайд намуд, ки ғояҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар «Шоҳнома» аз аввал то ба охир марбут ба қаҳрамонҳои дoston мебошад, ва симои Рустам дар байни мардуми тоҷик аз қадим то ба имрӯз пеш аз ҳама симои як шахси ҷисман ташаккулёфта ва тарбияи дурусти ҳарбию ҷисмонӣ гирифта, муҳофизи Ватан, ватандӯсту хирадманд тасвир ёфтааст.

Фирдавсӣ дар тавсифи симоҳои Сиёвуш ва Рустам ба масъалаи фарҳанги муҳориба, муносибат бо қаҳрамонон, идоракунии қушӯн ва намудҳои дигари санъати ҷангии марбут ба ҷавонмардӣ таваҷҷуҳ зоҳир мекунад. Дар натиҷаи таҳлили байтҳои манзумаи «Шоҳнома» دیدан мумкин аст, ки дар замони зиндагии қаҳрамонони асар ягон ҳел мактабҳои махсус барои тарбияи ҳарбӣ, ҷисмонӣ, тавре ки дар Руми Қадим вучуд дошт, мавҷуд набуданд.

Таҷрибаи қорнамоии персонажҳо, аз ҷумла Рустам, тарбияи Сиёвуш аз ҷониби ӯ, далели он аст, ки ҳамаи намудҳои омӯзиши санъатаҳои ҳарбӣ ва варзишӣ, ки дар қамолоти ҷисмонӣ, омодагии ҳарбӣ ва садоқату ватандӯстии насли наврас, аз ҷониби шахсиятҳои соҳибэътибор таълим дода мешуданд, рушд ёфта буданд.

Ҳамин тавр, усулҳои санъати муҳориба бо душман дар амалҳои Сиёвуш дар қисми «Супориши Пирони Кайхусрав ба ҷӯпонон» [92, С. 233-235] тасвир ёфтааст. Дар асл, ин тарбияи Кайхусрав аз ҷониби ҷӯпонон мебошад. Аммо дар ин ҷо гуногунондешӣ вучуд дорад, зеро агар бо тарбияи ҷисмонии Сиёвуш ва азхудкунии санъатҳои варзишӣ ва ҷангӣ танҳо Рустам ҳаққи устодӣ дошта бошад, дар мавриди тарбияи Кайхусрав ин вазъият ба таври дигар аст.

Аз тарафи дигар, тарбия ва таълими санъати ашрофзодагӣ дар замони зиндагии қаҳрамонони “Шоҳнома”, албатта, ба дараҷаи муайян нобовариро байни шоҳҳо, хусусан дар қалби Афросиёб, эҷод мекард. Чунин фикр имрӯз низ қобили қабул нест, зеро тадрис касбе мебошад, ки на ҳар нафаре, ки дорои донишҳо ва хирад буд, сазовор буд. Абӯлқосим Фирдавсӣ муътақид буд, ки танҳои рушди ҷисмонии бадан кофӣ намебошад ва ӯ инро дар заминаи тарбияи Кахусрав аз ҷониби ҷӯпонон нишон медиҳад...” [92, С. 241].

Гузашта аз ин, дар “Шоҳнома” Фирдавсӣ усулҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстиро дар Эрони Қадим дар персонажҳои худ мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар он замон намунаи беҳтарини таълиму тарбияи асли наврас буда, то имрӯз арзиши худро аз даст надодааст.

Дар дostonҳои “Шоҳнома” – «Кайкубод»...» [93, С. 5-28], «Кайковус» [93, С. 28-41], «Ҳафтхони Рустам» [93, С. 41-113], Фирдавсӣ маълумотро дар бораи вижагии барҷастаи ҳарбию қаҳрамонона ва ҷисмонии Афросиёб, Зол ва Рустам меорад, вале аз иттилооти оид ба тарбияи ҳарбӣ ва рушди ҷисмонии кӯдакони ашрофзодагон худдорӣ мекунад.

Ба ақидаи М. Рачабов, муҳаққиқи афкори педагогии Абӯлқосим Фирдавсӣ: “Ватандӯстӣ, аз нуқтаи назари Фирдавсӣ сифати ахлоқии шахсият маҳсуб меёбад. Маҳз ҳамин ғояи тарбиявӣ боиси мақсади асосии Фирдавсӣ ва сабаби эҷоди “Шоҳнома” гардида, ғояҳо ва афкори дигар аз ин сарчашмаҳо маншаъ мегиранд. Ба ақидаи Фирдавсӣ, нигоҳдорӣ, ободонӣ ва озодии кишвар вазифаҳои ҳар як инсон, аз ғулом сар карда то шоҳ шуморида мешаванд, зеро ҳар як кишваре, ки озод аст, бояд барои адолат ва баробарҳуқуқӣ мубориза барад» [81, С. 48].

Абӯлқосими Фирдавсӣ ҳамчун шоири маъруф орзу дошт Ватанаш мавриди бадбахтӣ қарор нагирифта, зарар набинад, балки обод ва гул-гул шукуфон боқӣ монад. Персонажи барҷастатрини “Шоҳнома” – Рустами Зол – бо ҳамин ғояҳо ҳаёт ба сар мебурд. Ҳатто занони диловар,

аз кабили Гурдофарид, дар сарулибос ва ҷихози мардона ҷони худро ба хошти муҳофизати Ватан зери хатар мегузошт» [81, С. 56]. Дидан мумкин аст, ки муаллифи “Шоҳнома” инсони аз ҷиҳати ҷисмонӣ хуб ташаккулёфта – муҳофизии ояндаи Ватанро сурудааст.

Абӯлқосими Фирдавсӣ дар бобати камолоти ҳарбӣ, ҷисмонӣ, ватандӯстӣ маҳорати истифодаи шамшер, ҳаво додани гурз, аспасаворӣ ва фанҳои дигари ҷангию ҷисмониро тавсиф мекунад. Ӯ сатҳи баланди ҳиссиёти ватандӯстӣ, тайёрии ҳарбӣ ва рушди хуби ҷисмонӣ маънванро дар мисоли қорнамоиҳои Рустам, муҳорибаи ӯ бо девҳо ва персонажҳои бадкор нишон медиҳад. Ин падидаҳо мо дар мазмунҳои достонҳои “Рустам бо Ҳокони Чин» [93, С. 140-267], “Муҳорибаи Рустам бо Аквондев» [93, С. 269-289] дида метавонем.

Абӯлқосими Фирдавсӣ зиндагии рӯзмарраи қаҳрамонони худро ҳам аз ҷиҳати мусбат, ҳам ҳам ҷиҳати манфӣ тасвир мекунад. Масалан, Ҷамшед, ҳамчун дорандаи қибро ғурур ва мартабаи баланд аз худпарастӣ ба асирӣ меафтад. Ӯ Рустам ва Сӯҳробро барои нафрат ва ғараз мавриди сарзаниш қарор дода, Ковуси ғосибро аз ақл бегона номида, Тусро барои худпарастӣ ва нафратангезӣ маҳкум мекунад. Ҷамчун устоди саҳтгир ва ҳаками мустақил ӯ таомми нуқсонҳо ва камбудии паҳлавонон, шахсони баландмақомро бо мақсади ибрати дигарон баён мекунад. Инро дар симои Баҳроми Гӯр ва айёмим кӯдакии ӯ мушоҳида карда, ташаккули шахсияти ӯро аз нуқтаи назари тарбия муқоиса кардан мумкин аст.

Ҷасорат, мардонагӣ ва хизмат ба Ватанро Фирдавсӣ сифатҳои шахсияти ҳаматарафа рушдёфта медонад. Қорнамоиҳои шоҳасари мазкур нишон медиҳанд, ки ватандӯстони замон барои ҳимояи Ватан ва марзу буми он рафтору амалҳои қаҳрамонона нишон медоданд, ки ин як бори дигар аз зарурати омӯзиш, таҳқиқ ва татбиқи назарҳои тарбиявии “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ барои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагонии синфҳои болоӣ гувоҳӣ медиҳад.

Дар афкори педагогии Абӯалӣ ибни Сино (980–1037) ба тарбия ва таълими кӯдакон дар мактаб аҳамияти калон дода мешавад. Дар китоби худ «Тадбир–ул–Манозил» ӯ ба ин масъала боби махсусро бахшидааст. Дар бахши “Таълим ва тарбияи кӯдакон дар мактаб” ӯ дар навбати аввал дар бораи зарурати фарогирии ҳамаи кӯдакон бо таълими мактабӣ харф зада, ғояи таълими дастаҷамъиро ибраз дошта, ба таълими инфиродии кӯдакон дар шароити хона муқобил мебарояд [42, С. 43].

Илмҳоро мавриди тасниф қарор дода, Ибни Сино низоми ягонаи назарияи таълиму тарбияро пешниҳод менамояд.

Ба ақидаи Ибни Сино, таълими муштарак хоҳиши бо ҳамдигар мусобиқа карданро дар кӯдакон боис гардида, онҳоро ба қафо намондан аз ҳамдигар водор карда, ҳузн ва коҳилии фикрро пешгирӣ менамояд. Дар сухбатҳо миёни ҳамдигар хонандагон ба ҳамдигари ягон чизи ҷолибро, ки аз китобҳо ва калонсолон гирифтаанд, интиқол медиҳанд. Якҷоя таҳсил карда, кӯдакон бо ҳамдигар дӯстӣ пайдо карда, эҳтироми дигарон, кумакро дар азхудкунии маводи таълимӣ ба дигарон меомӯзанд. Онҳо аз ҳамдигар одатҳои хубро қабул мекунанд.

Ибни Сино сохтани раванди таълимо дар принципҳои зерин зарурӣ мешуморид: кӯдакро зуд ба китоб бастан лозим нест; машқҳое, ки бо кӯдак гузаронида мешаванд, бояд меъёрбандӣ карда шуда, сабук, дастаҷамъӣ буда, бо машқҳои ҷисмонӣ омезиш ёфта, майлу рағбатҳои кӯдак ба назар гирифта шаванд; таълим бояд тадриҷан, аз осон ба душвор ҷараён гирад.

Олими бузург дар назди омӯзгор як қатор талаботҳоро мегузорад: дар муносибат ба кӯдакон омӯзгор бояд ботамкин бошад. Ӯ бояд бо диққати махсус аз болои он мушоҳида кунад, ки чӣ тавр хонандагон донишҳои гирифташударо татбиқ менамоянд. “Дар раванди таълим, – меҳисобид олим, – усулҳо ва шаклҳои гуногунро дар кор бо кӯдакон истифода бурда, хусусиятҳои инфиродии онҳо ба назар гирифта, бо машғулиятҳо ҳавасманд гардонида шаванд. Фикрҳои омӯзгор бояд “ба

хамаи таълимгирандагон дастрас бошанд. Нутқи худро ӯ бояд бо имову ишора ҳамроҳӣ кунад, то таълим фаҳмотар буда, дар кӯдакон муносибати эҳсосотиرو ба вучуд оваранд (Китоби наҷот).

Ибни Сино мураккабиҳо ва душвориҳои раванди таълимро амиқ дарк карда, . пешниҳод мекард, ки онҳо аз мавқеҳои инсондӯстона ҳал карда шаванд. Ӯ ба талқин ва намунаи неки педагогҳо, мураббӣён ва одамони калонсол афзалият меод. Ибни Сино маслиҳатҳо медиҳад, чӣ тавр бо кӯдакон дар бораи камбудии онҳо ва роҳҳои ислоҳозии онҳо суҳбат гузаронида шавад. Чунин суҳбатҳо набояд барои кӯдак дилгиркунанда бошанд, гузашта аз ин, ба иззати нафси он нарасанд. Бо кӯдак танҳо зимни дониستاني фардияти ӯ гуфтугӯ кардан мумкин аст.

Ӯ дар асари худ «Тадбир–ул–Манозил» тавсиф мекунад, ки раванди таълим ба тариқи зайл: тарбияи зеҳнӣ; солимгардонии ҷисмонӣ, ки дар маълумоти илми табибӣ асос ёфтааст; тарбияи зебоишиносӣ; тарбияи ахлоқӣ; таълими касб низомбандӣ карда шавад.

Абуалӣ ибни Сино раванди тарбияро ҳамчун раванди ягона, аз ҷумла тарбияи рӯҳӣ, ҷисмонӣ, зебоишиносӣ, ахлоқӣ, инчунин таълим додани ҳунар, ки дар маънои муосир, охирин тарбияи меҳнатӣ мебошад, баррасӣ мекард. Дар китоби “Қонуни тиб” Ибни Сино дар бораи он мегӯяд, ки «вақте кӯдак ба синни шашсола мерасад, вай бояд барои таълим ба муаллим супорида шавад. Таълим бояд тадриҷан сурат гирифта, ӯ набояд зуд ба китоб баста шавад» [25].

Принсипи муҳими педагогии Ибни Сино тасаввури ӯ дар бораи он аст, ки ақли инсон қодир аст ба ҷараёни зиндагӣ таъсир расонад, зеро инсон аз ҳайвон маҳз бо ҳузури ақл ва аз ин рӯ, имкони дарк кардани амали иҷрошаванда фарқ мекунад.

Проблемаи ахлоқ дар асарҳои ӯ мавқеи махсусро ишғол мекунад. Ибни Сино навиштааст, ки вазифаи инсон аз меҳнат кардан, «кӯшиш кардан дар рӯи замин асари хуб гузоштан иборат аст».

Мутафаккири бузург, донишманд Абӯалӣ ибни Сино навиштааст: “Тарбияи тан (тарбияи ҷисмонӣ) тарзи муҳимтарини нигоҳ доштани саломатӣ мебошад”. Дар даврони қадим тарбияи ҷисмониро ба зуҳд баробар медонистанд. Абӯалӣ ибни Сино дар “Қонун фи ат-тиб” барои обутоб додани бадан якчанд тарзҳои нигоҳ доштани саломатиро муайян намудааст, дар миёни онҳо машғулият бо машқҳои ҷисмонӣ, ғизои дуруст ва муътадил, риояи беҳдоштиро чудо кардааст. Ғояҳо оид ба тарбияи ҷисмонӣ ҳамеша бо масъалаҳои экологӣ дар иртибот будаанд...” [105, С. 339-342].

Ибни Сино низоми илман асоснокшударо эҷод карда, таъкид мекард, ки “агар инсон бо ҳавои тоза таъмин карда шавад, ӯ ҳазор сол умр хоҳад дид”, Ин дидгоҳҳо то имрӯз муҳиммияти худро гум накарда, ба ташаккулёбии фаъолнокии ҳаракатии донишомӯзон мусоидат менамоянд, вале барои ин бояд бозихҳои шавқовар ташкил намуда, ба донишомӯзон супоришҳо ва машқҳои ба таври осон иҷрошаванда пешниҳод карда шаванд...” [105, С. 339-342].

Акнун хусусиятҳои тарбияи сифатҳои ҳарбӣ-ватандӯстии шахсиятро дар “Қобуснома”-и Унсурмаолии Кайковус дида мебароем.

Унсурмаолии Кайковус (сс. 1020—1099) ба қатори мутафаккирони пешрафтаи Шарқи асримиёнагӣ мансуб буда, бо масъалаҳои фалсафаи амалӣ шуғл варзидааст. Аммо, назарҳои иҷтимоӣ - педагогии мутафаккир-педагог на дар шакли рисолаҳои педагогӣ, балки дар шакли панду андарз дар “Қобуснома”-и ӯ ифода ёфтаанд, ки ба навъи адабиёти ахлоқӣ-дидактикӣ мансуб аст.

Унсурмаолии Кайковус дар даврони пас аз аҳди Сомониён, замони баъди таназзули империяи пуриктидори Сомониён дар натиҷаи ҷангҳои байнихудӣ дар қаламрави Хуросон ва Мовароуннаҳр, ҳангоми дар уфуқи сиёсӣ пайдо шудани давлатҳои гуногуни феодалӣ ҳаёт ба сар бурда, эҷод кардааст. Вазъияти мураккаб ва бесуботи иҷтимоӣ-сиёсӣ ва фарҳангӣ, ки дар заминаи дасисаҳо ва шаклҳои гуногуни мубориза ба вучуд омада

буд, байни Қарохониён, Ғазнавиён ва Салчуқиён як қатор душворихоро барои муайян кардани тамоюлҳои ҳаёти иҷтимоию фарҳангии замони мутафаккир эҷод карданд.

Исми пурраи Кайковус – Унсурмаолии Кайковус ибни Искандар ибн Вушмагир ибн Зияр мебошад. Насаби ӯ аз ҳокимони хурди феодалии Табаристон, яъне соҳили ҷанубии баҳри Хазар, буда, бобои ӯ Мардавич ибн Зияр аз авлоди кӯҳани гелонӣ буда, дар хизмати сулолаи Сомониён ба сифати сарлашкар қарор дошт. Дар бораи таҳсили Кайковус, омӯзгорон ва устодони ӯ, илмҳое, ки ӯ омӯхтааст, маълумоти кофӣ вучуд надорад.

Кайковус шахси соҳибмаълумот буда, бар асоси “Қобуснома” хулоса баровардан мумкин аст, ки ӯ илмҳо ва санъати ба ӯ муосир, илоҳиётшиносӣ, фалсафа, тиб, мусиқӣ, риёзиёт, байторӣ, фарҳанги Юнони Қадимро хуб азхуд карда будааст.

Унсурмаолии Кайковус инчунин барои таъкид намудани афкори педагогии худ қариб сад мисраи ахлоқиро таълиф карда, онҳоро ба нуктаҳои дахлдори матни “Қобуснома” дохил кардааст.

Сарчашмаҳои асосии ташаккули афкори педагогии Кайковус ёдгориҳои қадимаи форсу тоҷики фарҳанги хаттии “Авасто”; тамаддуни даврони Сомониён; Эҳёи Аҷам; анъанаҳои пешрафтаи фалсафаи амалӣ; афкори назариявии форсу араб дар мисоли Абӯбакри Розӣ, Абӯнасири Форобӣ, Ибни Мискавейҳ, Абӯалӣ ибни Сино; ахлоқи илоҳиётшиносии исломӣ мебошанд.

Дар асоси назарҳои педагогии Кайковус ва ҷаҳонбинии ӯ хулоса баровардан мумкин аст, ки ӯ бо осори олимони Ғарб – файласуфон, табибон, нучумшиносон, ҷомеашиносон, сиёсатшиносон ва намояндагони илмҳои дигари маъруфи замони худ шинос буд. Сарфи назар аз гуногунии таълимотҳои сиёсӣ, ҷараёнҳои идеологӣ, самтҳои ғоявӣ – ҷаҳонбинӣ, анъанаҳои фарҳангӣ ҷаҳонбинии Кайковус ва назарҳои педагогии ӯ асосан зерин таъсири мустақими афкори ҷамъиятӣ–сиёсӣ, фалсафӣ ва

педагогии халқи тоҷик ташаккул ёфтанд, ки дар худ тамоюлҳои пешрафта ва арзишҳои фарҳанги инсониро ҷаббида гирифта буданд.

Дар назарҳои педагогии худ Кайковус суботкорона дар мавқеи динӣ–идеалистӣ идода, минбаъд он барои ӯ ҳамчун пешзаминаи ғоявӣ зимни баёни назарҳои педагогӣ хизмат кардааст. Бинобар ин, Кайковус дар мавқеъҳои динӣ–идеалистӣ қарор гирифта, на танҳо ба вуҷуд доштани Худо, балки инчунин ба офариниши тамоми мавҷудот эътиқод дошт.

Масъалаи тарбияи инсонӣ комил аз ҷониби Кайковус дар ҷанбаҳои гуногун: антропологӣ, ғосеологӣ, психологӣ, тиббӣ ва педагогӣ баррасӣ мешавад. Мафҳуми симои маънавии инсонӣ ҷавонмардро Кайковус бо маънавиёти мусулмонӣ пайваст карда, консепсияи педагогии ӯ дар асоси талаботҳои ахлоқӣ мусулмонӣ бунёд ёфтааст. Аммо, ин маъноӣ онро надорад, ки ӯ дорой асолати худ намебошад ва ғояҳои худро истисноан дар асоси ахлоқӣ мусулмонӣ бунёд кардааст.

Барои хирадманд шудани одам Кайковус хонданро тавсия медиҳад. Ӯ масъалаи хирадро бо таҳсил рабт медиҳад. Ба касби донишҳо даъват намуда, ӯ чунин мешуморад, ки инсон бояд ба ҷомеа нафъ орад. Ҳамзамон, назарҳои ӯ ба дониш ва таҳсилот хусусияти яктарафа, нопайдарпай дошта, ба ақидаи ӯ илм ва таҳсилот қисмати сарватмандон, одамони хоса буда, мардуми оддӣ ба азхудкунии донишҳо майл надорад. Таҳсил ва таълимро ӯ бо тарбия алоқаманд карда, тарбияи оилавиرو асоси ташаккули инсонӣ комил мешуморад. Инсон бо хислатҳои ба он хос таваллуд ёфта, дар ташаккули он нақши калонро таълиму тарбия мебозад.

Ба ақидаи Кайковус, тарбия, таҳсил, таълим асоси ташаккули намунаҳои беҳтарини ахлоқ дар инсон мебошанд.

Назарҳои педагогии гузаштагонӣ худро инкишоф дода, Унсурмаолӣ Кайковус ба нақши илм ва донишҳо дар ҳаёти инсон ва ҷомеа аҳамияти калон зоҳир мекард. Ӯ қайд мекард, ки илм ва дониш ба рафтори инсон

таъсир мерасонанд, аз ин рӯ ҳар як инсон бояд саъю талош ва мунтазам донишхоро азхуд кунад.

Таҳлили педагогӣ–дидактикии Кайковус аз он шаҳодат медиҳад, ки усули асосии тарбияи ӯ усули боваркунонӣ будааст. Дар “Қобуснома”-и ӯ мисолҳои гуногун аз ҳаёт, порчаҳо аз китобҳои одамони машҳур ва шоҳоне оварда шудаанд, ки ҳамчун идеал қабул шуда, барои тақлиди тарбиягиранда шоистаю сазовор мебошанд.

Яке аз хусусиятҳои педагогии Кайковус дар “Қобуснома”, тавре ки зикр гардид, аз он иборат буд, ки ӯ қоидаҳои оддии рафтори одамро аз тариқи масалҳо, ҳикмату андарҳо, зарбулмасалаҳо, нақлҳо, қиссаҳо баён кардааст. Масалан, дар “Қобуснома” ӯ чунин масалу ҳикматро овардааст: “Ҳар касе ки сухани ширин дорад, некхоҳони бештаре дорад” (с. 21); “Ҷаҳон бо одам устувор аст, инсон - бо ҳайвон (с. 57); “Навҷавонӣ як навъи беақлист” (с. 33) ва ғайра.

Мутафаккир ҳаёти худро дар минтақаҳои гуногун ба сар бурда, солҳои тӯлонӣ сафар кардааст. Аз ин рӯ, дар бораи сарчашмаҳои гуногуни ғоявӣ ҳарф задан лозим меояд. Аммо, ҷаҳонбинии ӯ асосан зери таъсири бевоситаи афкори ҷамъиятӣ–сиёсӣ, фалсафӣ, педагогии халқи тоҷик ташаккул ёфта буд.

Аз таҳлили назарҳои педагогии Кайковус ва ҷаҳонбинии ӯ хулоса баровардан мумкин аст, ки ӯ бо осори олимони Ҷаҳон–файласуфон, табибон, нучумшиносон, ҷомеашиносон, сиёсатшиносон ва намояндагони илмҳои дигари маъруфи замони худ шинос буд. Лекин, сарфи назар аз гуногунии таълимоти сиёсӣ, ҷараёнҳои идеологӣ, самтҳои ғоявӣ–ҷаҳонбинӣ, анъанаҳои фарҳангӣ ҷаҳонбинии Кайковус ва назарҳои педагогии ӯ асосан зери таъсири бевоситаи афкори ҷамъиятӣ–сиёсӣ, фалсафӣ ва педагогии халқи тоҷик, ки тамоюлҳои пешрафта ва арзишҳои фарҳангии инсониро дар бар мегирифт, ташаккул ёфтаанд.

Бояд қайд кард, ки назарҳои педагогии Кайковус дар “Қобуснома” дар доираи ҷаҳонбинии ӯ баён ёфтаанд. Маҳз дар заминаи принципҳои

асосии ҷаҳонбинии ин ё он мутафаккир таҳкурсии мантикии назарҳои педагогии ӯ тарҳрезӣ мешавад. Кайковус бошад, дар даврони асримиёнагии феодалии зиндагӣ кардааст, бинобар ин, таълимоти педагогии ӯро дар “Қобуснома”, пеш аз ҳама, бо назардошти шароити таърихӣ, инчунин аз нуқтаи назари он маънавиёте арзёбӣ кардан зарур аст ба ҷаҳонбинии ӯ таъсир расонидааст» [149, С. 13].

Дар тӯли асрҳои зиёд “Қобуснома”-и Унсурмаолии Кайковус ба забонҳои гуногуни шарқ тарҷума шуда, аз ҷониби намояндагони илми педагогика баҳои баланд гирифтааст. Сабабҳои муваффақияти ин китоб дар “амалиявӣ” будани он аст, ки бисёр маслиҳатҳои онро ҳатто дар асри XIX дар Эрон татбиқ мекарданд. Масалан, “Писар, бидон, ки ман пир шудам ва пирӣ ва заифӣ маро ба даст оварданд. Мебинам, ки фармони истеъфо аз ҳаёт бо мӯи сари ман навишта шудааст ва ин навиштаҷотро бо ҳилае нест кардан мумкин нест. Аз ин рӯ, писарам, азбаски ман номи худро дар рӯйхати онҳое, ки [аз зиндагӣ] рафтанд, дидам, онро пеш аз он ки фармони истеъфо ба наздам ояд, китобро ба маҳкум кардани вақт ва қобилияти ба даст овардани ҳиссаи бештари шӯҳрати нек ба назар гирам, то ки ин он насиби ту гардад.

[Ман ин корро кардам] ба хоҳири муҳаббати падарам, то ки пеш аз он ки дасти вақт туро зерӣ по кунад, ту худат ба суҳанони ман бо чашми оқилона нигарӣ ва ғоида ба даст оварӣ ва дар ҳарду олам шӯҳрати нек ба даст оварӣ. Нагузоре, ки дили шумо аз итоат ба [маслиҳатҳои] ин китоб рӯй гардонад! Он гоҳ ман он чиро, ки барои падарони меҳрубон ҳатмист, иҷро мекунам. Агар ту аз суҳанронии ман чизи хуберо ҷустуҷӯ накуни, пас одамони дигаре ҳастанд, ки аз фурсат истифода бурда, [суҳанронии нек] -ро ғӯш мекунанд ва ба онҳо итоат мекунанд» [53, С. 65-66].

Андешаҳои педагогӣ–зебоишиносии Кайковус дар «Қобуснома» нишон медиҳанд, ки муаллиф ба масъалаҳои гуногуни тарбия: таълим, камолоти маънавӣ, оилавӣ, ақлӣ, ҷисмонии инсон даҳолат мекунад.

Кайковус ҳамчун педагог ва ҳаким таъкид ва хотиррасон мекунад, ки насли инсон дар ҷомеа ба таълим, тарбияи, ҳудогоҳӣ ва сулҳи ахлоқӣ ниёз дорад.

Кайковус меҳнати одамро дар душворӣ, касбу кор ва ҳунар тавассути меҳнати содиқона дониста, онро яке аз сабабҳои хушбахтӣ ва соҳибиродагӣ, шодмонӣ ва зиндагии беҳтар мешуморад.

Ба нақш ва вазифаҳо, маҳорати омӯзгор ҳамчун масъул назди падару модар ва ҷомеа тавачҷӯҳ зоҳир намуда, ӯ мавқеъ ва нобиғаи омӯзгорро баланд бардошта, саҳми ӯро дар такмил ва пешрафти башарият дар назди ҷомеа васфу ситоиш мекунад.

Кайковус масъалаи илм ва амалияро дар таълим ва тарбияи ватандӯстии инсон хеле муҳим ва зарурӣ ҳисобида, дониш ва назарияро бидуни амалия ҳеҷ мешуморад. Ба ақидаи ӯ, шахси оқилу равшанфикр бояд дониш ва таҷрибаи худро ба наслҳои нав интиқол диҳад.

Мутафаккир ба мисли Абуалӣ Сино мӯътақид аст, ки азхудкунии дониш ва тарбия дар кӯдакӣ самарабахш, қобили қабул буда, меъёрҳои онро муайян мекунад. Ӯ тартиби рӯз, низом, вақт ва тартиби пурсамари ҳаррӯзаи он, ҳосиятҳо ва мувофиқати онҳоро муайян мекунад: «дар ҳама чиз тартибро доништан лозим аст, ту бояд бояд эҳтиёткор, парҳезкор бошӣ, илмро дӯстдорӣ, ба бесарусомонии дунё душман бошӣ, пурсабр бошӣ, норанҷ бошӣ, дер хоб равӣ ва барвақт бархезӣ, дар хотира ҳифзкунанда бошӣ, нутқгӯиро азхуд кунӣ, муҳаққиқи тавсифоти ҳаётӣ бошӣ, асроромӯз бошӣ, дӯсти олимон, боодоб, чашмгурусна барои таҳсил бошӣ, нисбат ба омӯзгори худ шармгин набошӣ ва начиб бошӣ» [53, С. 70-71].

Таълимоти педагогии Кайковус зери таъсири тамаддуни пешазисломии қадимаи юнонӣ, алахусус таълимоти педагогии зардуштия, мония ва маздакия, мероси мутафаккирони Юнони Қадим Сукрот, Афлотун, Арасту, олимони асримиёнагӣ Абуалӣ Сино, Ислон, Форобӣ, Берунӣ ва Ибни Мискавайҳӣ ташаккул ёфтааст.

Ягона мероси хаттии Кайковус «Қобуснома» мебошад, ки аз чилу чаҳор боб иборат буда, ба забонҳои англисӣ, русӣ, ўзбекӣ, олмонӣ, фаронсавӣ тарҷума ва нашр шудааст. Маҳз дар «Қобуснома» ҳама паҳлӯҳои ҷаҳонбинии педагогии ӯ инъикос ёфтааст ва аз ин рӯ, он ягона сарчашмаи боэътимоди омӯзиши ҳаёт ва дидгоҳҳои Кайковус мебошад.

Кредои педагогӣ–дидактикии ҷаҳонбинии Кайковус дар доираи монияи динӣ–идеалистӣ баён гардидааст, ки дар он як офарандаи ягонаи ғайримушаххаси идеалӣ олами ҷисмониро тибқи қонунҳои ҳикмат ва қонунҳои илоҳиёт офаридааст.

Назари онтологӣ ва гносеологӣ Кайковус ҳамчун асоси ғоявии дидгоҳи педагогӣ–дидактикии ӯ ҳангоми баррасии бисёр масъалаҳои таълимии дорои хусусияти назариявӣ–ҷаҳонбинӣ ба таълимоти машшоияҳои шарқӣ, ки аз дигар мактабҳои педагогии тамоюли арабу форсизабони фарқ мекунад, наздик мебошад.

Назарҳои педагогӣ –дидактикии Кайковус бевосита бо ғояҳои онтологӣ, иҷтимоӣ–сиёсӣ, зебоишиносӣ ва динии ӯ иртибот дошта, аз ин рӯ, баррасии ҳамаҷонибаи таърихӣ–педагогии онҳо, бешубҳа, ба ҷаҳонбинии ӯ дар маҷмӯъ равшанӣ меандозад.

Кайковус ақидаҳои педагогии худро асосан аз тариқи маншури (призмаи) се категорияи фалсафӣ: умумӣ, махсус ва ҷузъӣ баён мекунад. Аз ин рӯ, меъёрҳои умумиинсонии рафторро ба назар гирифта, ӯ таҳлили одоби касбиро пеш гирифта, баъдан мулоҳизаҳои ӯ хусусиятҳои педагогии таълимоти сӯфигарӣ ва ҷавонмардиرو фаро мегирад.

Дарвоқеъ, вақте ки Кайковус принципҳои педагогии як синфи муайян ва як қисми интиҳобшудаи аҳолиро аз мавқеи тарбияи ашрофона ифшо мекунад, вай худро аз мардуми оддӣ ҷудо карда, баръакс, вақте меъёрҳои ахлоқии умумиинсониро баён мекунад, аз ҷиҳати идеологӣ ба мардуми оддӣ, ба ахлоқи маънавиёти мо наздиктар мешавад.

Дар афкори педагогии Кайковус мақоми афзалиятнокро масъалаи некӣ, бадӣ, неъмат ва ҷавонмардӣ ишғол мекунад. Мутафаккири ин

масъалаҳоро ҳамаҷониба баррасӣ намуда, кӯшиш мекунад заминаҳои моддӣ, психологӣ, иҷтимоию сиёсии пайдоиш ва тағирёбии онҳоро пайдо кунад. Яке аз хусусиятҳои дидгоҳҳои педагогии Кайковус дар он аст, ки идеали ахлоқии ӯ бо категорияҳои педагогии некиву бадӣ зич алоқаманд аст. Аз ин рӯ, ӯ аз як сӯи онҳоро бо рӯҳи инсон ва аз сӯи дигар бо сифатҳои маънавию маорифпарваронаи худ мепайвандад. Ин категория, аз нуқтаи назари Кайковус, инчунин дар муайян кардани моҳияти идеологии дигар меъёрҳо ва принципҳои педагогӣ нақши арзёбӣ–аксиологиро мебозад.

Ҳангоми таҳлили масъалаҳои педагогӣ–дидактикӣ Кайковус ба мушкилоти ҳолатҳои зиндагӣ таваҷҷӯҳ карда, барои ҳалли онҳо омилҳои гуногуни маънавӣ ва моддӣ, аз ҷумла дониш, ҳикмат, сарват, маҳорат, ҳунар, санъат ва динро пешниҳод мекунад.

Хусусиятҳои афкори педагогии Кайковус аз он иборат аст, ки онҳо дар такмили шахс на ангезаҳои зоҳидӣ, мутобиқшавӣ, балки баръакс, зери таъсири онҳо таъби болида ва рӯҳияи таҳаввулдиҳандаи ҷаҳонро ташаккул медиҳанд.

Мутафаккир категорияҳои педагогиро, аз қабилӣ: ростгӯӣ, қаноатмандӣ, баландҳимматӣ, саховатмандӣ, боэътидолӣ, хушмуомилагӣ ва ғайраро батафсил мавриди санҷиш қарор медиҳад. Ба гуфтаи ӯ, ин хислатҳо фазилатҳои мебошанд, ки инсонро нек ва комил месозанд. Аз тарафи дигар, дар категорияҳои моҳиятан муқобили педагогӣ, ба монанди тарсонҷакӣ, дурӯғгӯӣ, дурӯягӣ, ҷашмгуруснагӣ ва ҳасисӣ, хусусиятҳои манфии одамон зоҳир мешаванд.

Одоби касбии аҳолии шаҳр, алахусус косибонро мавриди баррасӣ қарор дода, Кайковус ба таносуби меъёрҳои умумиинсонии педагогӣ ва маънавиёти касбӣ аҳамият дода, дар он ҷузъи умумиро инъикос намуда, онро ғанӣ мегардонад.

Дар мулоҳизарониҳои Кайковус ғояи алоқамандӣ ва вобастагии мутақобилаи ниёзҳои иҷтимоӣ, зарурати касбӣ ва манфиати маънавӣ, ки дар ахлоқи касбӣ инъикос ёфтааст, ба мушоҳида мерасад.

Кайковус дар баробари таҳлили меъёрҳои педагогӣ, ҳадафмандона масъалаҳои одобрӣ ба миён мегузорад, ки меъёрҳои рафтори инсонро дар ҳолатҳои гуногуни ҳаёти фаро мегирад. Мутафаккир андешаҳои худро шарҳ дода, итминон дошт, ки қобилияти рафторм дуруст дар ҷомеа ҷузъи муҳими тарзи ҳаёт ба ҳисоб рафта, дар маҷмӯъ ба педагогикаи амалӣ мансуб мебошад. Дар ин замина, этикет, ҳамчун як намуди илми рафтори инсон, ҳамеша дар муносибатҳои байни мардум аҳамияти амалии худро гум намекунад, аз ин рӯ, то андозае «Қабуснома» метавонад дастури кори педагогӣ–дидактикӣ ҳисобида шавад.

Таҳлили дидгоҳҳои педагогии ҷавонмардӣ ва тасаввуф дар «Қобуснома» мавқеи муҳимро ишғол мекунад, зеро дар онҳо Кайковус, пеш аз ҳама, бо идеали ахлоқии худ ҳамоҳангии ғоявиро пайдо мекунад.

Дарвоқеъ, Кайковус ҳангоми баррасии таълимоти педагогии ҷавонмардӣ ва тасаввуф диққатро ба тамоюлҳои пешрафта ва гуманистии онҳо ҷалб мекунад, ки инсонро дар асоси дастовардҳои арзишмандии маънавиёт то сатҳи инсонӣ комил тарбия мекунад.

Масъалаҳои тасаввуф, дар маҷмӯъ, ва дидгоҳҳои педагогӣ дар баёни Кайковус хусусияти неқбинӣ ва гуманистиро (инсондӯстонаро) пайдо мекунад. Бо чунин гузориши масъалаҳо, тамоюлҳои зуҳд ва рӯҳафтогию ноумедӣ барои онҳо бегона мебошанд.

Дар назарҳои педагогии Кайковус маҳдудиятҳои ғоявӣ – ҷаҳонбинии ӯ, ки зери таъсири ҳаёти ҷамъиятӣ–сиёсӣ, идеологияи динӣ, самти ғоявӣ, тарбияи ашрофзодагӣ ва ғайра ташаккул ёфтаанд, низ инъикоси худро ёфтаанд. Он махсусан ҳангоми баррасии муносибати шиамазҳабҳо ва суннимазҳабҳо, сарватмандон ва камбағалон, тарбияи фарзандон эҳсос мешавад.

Бо вучуди ин, афкори педагогии Кайковус дар маҷмӯъ хусусияти пешрафта дошта, ба рушди минбаъдаи афкори ҷамъиятӣ–сиёсӣ, педагогӣ–дидактикӣ, зебоишиносии халқҳои кишварҳои Шарқи Наздик ва Миёна таъсири самарабахш расонидаанд.

Аз омӯзиши аксари базшҳои «Қобуснома» маълум мешавад, ки муаллиф ба хонандагон ахлоқи олии намунавӣ, хусусиятҳо ва аҳамияти маънавияти касбиро дар фаъолияти касбу кори гуногун, аз мардуми оддӣ карда, то подшоҳ пешниҳод менамояд. Мулоҳизаҳои педагогии Кайковус ба табақаҳои гуногуни иҷтимоии ҷомеа дахл доштанд. Аз ин рӯ, хангоми таҳлили меъёри педагогӣ ва ахлоқи нависанда ахлоқи шахс дар ҳолатҳо ва вазъиятҳои гуногуни ҳаёт ба мушоҳида мерасад. Мутафаккир барномаи педагогии худро дар шакли ахлоқӣ такмил дода, мутмаин буд, ки худшиносӣ ва ҳудогоҳӣ меъёрҳои асосие мебошанд, ки инсон метавонад бо кумаки онҳо худро дар ҷомеа идора кунад.

Кайковус акли инсониятро ба ду намуд: табиӣ (модарзод) ва касбшуда ҷудо мекунад. Ба фикри ӯ, он чизеро, ки ба даст оварда шудааст, омӯختан мумкин аст, аммо чизи табиӣ ҳадяи Парвардигор аст.

Кайковус дар асари худ аз педагогикаи халқӣ урфу одатҳо, анъанаҳо, маросимҳо ва тарбияи анъанавии шарқиро ба манфиат ва ҳадафҳои худ истинод оварда, инчунин андешаҳои нав, зарбулмасал, масала, мақолҳо ва ғайраро аз худ илова кардааст.

Сарчашмаи мероси педагогии Кайковус таълимот ва дастурҳои осори ахлоқӣ–дидактикии Сосониён, аз қабилҳои «Андарзҳои Абурбод Маҳраспанд», «Андарзҳои Ану–Шакравон», «Андарзҳои Хусрав Кубадан», «Андарзҳои Бахтофарид» ва ғайра мебошанд.

Дар тарбияи фарзандон Кайковус ба омӯзгор маслиҳат медиҳад, ки дар бораи ҳикмат ва ҳаёти амалии пирони ботачриба суҳбатҳои нақлӣ ва ахлоқӣ гузаронад.

Ҳамин тариқ, мероси педагогӣ ва зебоишиносии Кайковус дар таърихи фарҳанг ва маърифати халқҳои Шарқ, алахусус дар Осиёи

Марказӣ, ҷойгоҳи махсусро ишғол намуда, аҳамияти бузурги назариявӣ ва амалӣ дорад. Он як қатор соҳаҳои илм, аз қабили: таърихи педагогика ва дидактика, психология, фалсафа ва сиёсатшиносӣ, иқтисодиёт ва ҷомеашиносӣ, илми баён ва таърихи дин ва ғайраро ғанӣ гардонидаст.

Дар асоси гуфтаҳои боло, масъалаҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии насли наврас дар афкори педагогии Шарқи асримиёнагӣ решаҳои амиқ доранд. Афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асримиёнагӣ инъикоси худро дар аксарияти жанрҳои эҷодиёти халқ, аз қабили зарбулмасалҳо, мақолҳо, ҳикояҳо, дostonҳо ва панду андарзҳо ёфтаанд. Аксари асарҳои шоирон ва адибони барҷаста, аз қабили Ҳаким Саной, Низоми Ғанҷавӣ, Фаридаддини Аттор, Умари Хайём, Ҷалолиддини Румӣ, Абӯҳамид Ғазолӣ, Саъдии Шерозӣ, Абдурахмони Ҷомӣ ва дигарон дар намуди панду андарзҳо навишта шуда, бо содагии баён, дастрасии мазмун, ғунҷоиши фалсафӣ, самтнокии баланди маънавӣ ва афкори амиқи педагогӣ фарқ мекунанд. Асоси афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои миёнаро баён ва тафсири маҷозии Қуръон ташкил медиҳанд, ки дорой самтнокии тарбиявӣ буда, бидуни он арзишмандӣ ва асоснокии педагогии онҳоро фаҳмида, объективона арзёбӣ кардан имконнопазир аст...” [146, С. 15].

Вазъияти тарбияи ғояҳои ватандӯстӣ аз давраи футуҳоти арабҳо сар карда, то давраи сомониҳо дар диссертатсияи Б. Маҳмадрасулов мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд [140, С. 17]. Аз ҷумла ӯ менависад, ки ниёғони халқи тоҷик ба оmodасозии ҳарбию ҷисмонии аҳолии ҷавон тавачҷуҳи махсус зоҳир мекарданд. Дар бораи ин қорнамоиҳои қаҳрамонони достонии халқи тоҷик: Рустам, Сиёвуш, Исфандиёр, Спитамен, Темурмалик ва бисёри дигарон шаҳодат медиҳанд. Хусусияти асосии тарбияи ҷисмонӣ ва ғояҳои ватандӯстии халқи тоҷик, ба монанди халқҳои дигари ҷаҳон, дар асрҳои миёна умумияти онҳо маҳсуб меёфтанд. Он барои ҳама баробар (танҳо ҷудокунӣ аз рӯйи ҷинс вучуд дошт) ва ҳатмӣ буд. Дар замони ташаккули синфҳо тарбияи ҷисмонӣ

ягонагии худро аз даст дода, харбӣ кунонида шуда, мавриди таъсири мазҳаб қарор гирифта, нишонаҳои табақавӣ–синфиро касб мекунад» [140, С. 65].

Номи Муҳаммад Заҳирӣ Самарқандӣ (номи пуррааш – Ас-Самарқандӣ Муҳаммад ибн Алӣ ибн Муҳаммад ибн ал-Ҳасан аз-Заҳирӣ ал-Котиб) (асрҳои XII – XIII) дар тазкираҳо ба туфайли як қатор гуфторҳо, вале асосан ба туфайли тарҷумаи бадеии дарӣ (форсӣ)-и ёдгории маъруфи адабиёти форсу тоҷики қадим “Синдбоднома”-и ӯ боқӣ мондааст. Ин асар аз 34 масал иборат ва дар як ҷо ҷамъоварӣ шуда, хусусиятҳои пандомӯзона ва дидактикӣ доранд. Аз рӯйи шакл он як навъ асари бадеист, ки якчанд афсонаҳо, новеллаҳо дар бар гирифта, дорои як навъ “чаҳорчӯба” – нақл мебошад, ки ҳамчун ҳалқаи пайвасти хизмат мекунад. Дар “Синдбоднома” нақл дар бораи он аст, ки ҷӣ тавр шоҳ қасд мекунад писарашро бо сабаби тухмати канизаки худ ба ҳалокат расонад, ҷӣ тавр ҳафт хирадманд – вазирҳо ҳокимро ба бегуноҳии шоҳзода бо ёрии масалҳои насихатомез аз ин ният бозмедоранд.

Масъалаи дӯстӣ дар афкори педагогии Саъдии Шерозӣ бо мафҳуми инсондӯстӣ ба таври ҷудонашаванда алоқаманд аст. Ташвиқи тарғиби ғояҳои рафқат ва дӯстӣ, ваҳдат ва муттаҳидии ҳамаи одамонро, новобаста аз мансубуияти наҷодӣ ва миллии онҳо, Саъдӣ ҳамчун ҳислатҳои ҷавонмардона ва дар айни замон вазифаи ҳеле муҳими тарбия ва ташаккули инсон меҳисобид. Ба назари ӯ, “одамони ҳамаи халқҳо ва кишварҳо аз ҳамдигар тафовути ночиз доранд, онҳо якхела ҳам дӯст медоранд, ҳам нафрат доранд» [85].

Ба ақидаи Саъдӣ, танҳо инсоне воқеан сазовори номи дӯст аст, ки “хоҳиши дили наздиконро аз ғоидаи худ боло мегузорад» [85].

Аз ин нуқтаи назар, таҳқиқи афкори педагогии мутафаккирони барҷастаи асрҳои X–XI -и халқи тоҷик Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Абӯлқосими Фирдавӣ, Носири Хусрав, Унсурмаолии Кайковус ва дигарон ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик муҳим ва

саривактӣ мебошад. Мубрамияти онҳо, пеш аз ҳама, бар он асос меёбад, ки назарҳои педагогии ин мутафаккирон дар мавзӯи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ то ҳол кам омӯхта шудааст.

Ҳамин тариқ, мутафаккирони Шарқи асримиёнагии ибтидоии мусулмонӣ ба рушди на танҳо афкори педагогии форсу тоҷик, балки инчунин афкори ҷаҳонии педагогӣ дар мамчӯъ саҳми назаррас гузоштаанд. Сарфи назар аз он, ки афкори педагогии худро изҳор карда, асосан, ба принципҳои илоҳиётшиносӣ роҳнамоӣ мешуданд, бо вучуди ин, онҳо тавонистанд як қатор ғояҳо ва фикрҳоро пешниҳод карда, асоснок намоянд, ки мубрамияти худро дар ҳаёти муосир аз даст наводаанд. Ҳастаи онҳоро ғояи инсондӯстӣ ва адолат ташкил медиҳанд, ки бо сабаб ва дар робита бо он афкори асосии зерини педагогӣ ифода ёфтаанд:

- инсондӯстӣ, адолат, мардонагӣ, илм (донишҳо), зебӣ, солимӣ;
- ватандӯстӣ, адолат, ахлоқ, ростгӯӣ, арзишмандии инсон, тарбия;
- таълим, ки дар ягонагии олам асос ёфтааст, баҳисобгирии майлу рағбатҳо дар таълим, илм дар ҳаёти инсон ва ҷомеа, инсондӯстӣ, адолат, инсон ва коинот, ҷойгоҳи инсон дар замин;
- шуурнокӣ, аёнӣ, низомнокӣ ва пайдарпайӣ, асоснокии илмӣ таълим, робитаи назария бо амалия, талабот ба китоби дарсӣ;
- инсон ва солимии он, оила, нақши оила ва мактаб дар тарбия ва таълим, омодагӣ ба ҳаёти ҷамъиятӣ, интиҳоби касб, ба ҳисоб гирифтани қобилиятҳои зеҳнӣ ва психологӣ кӯдакон дар тарбия ва таълим;
- назарияи камолоти инсон, тарбияи ҷисмонӣ ва маънавӣ, таълими ахлоқӣ, ба ҳисоб гирифтани хусусиятҳои психологӣ, решақан кардани сифатҳои бади инсонӣ;
- ташаккули шахсият, таълимоти ахлоқӣ, баробарӣ, адолат.

Дар ин росто, анъанаҳои миллӣ ва фолклори халқи тоҷик анъанаҳои ҳазорсола дошта, бой ва гуногун аст. Онҳо дostonу

хамосаҳои қаҳрамонӣ, таронаҳои меҳнатӣ, сурудҳои алла, таронаҳои маросимии идона, марсияҳо, сурудҳои маросимии тақвими ва ғайраро дарбар мегирад. Ҳамаи гуфтаҳои боло барои насли наврас дар тақвият додани ҳисси ватандӯстӣ, омода будан ба ҳимояи Ватан ҳамчун дастурамал хизмат кардааст.

Зери оҳанги дутор силсилаи сурудҳои ҳамосавии асари монументалии ҳамосаи халқии тоҷик «Гурӯғлӣ» иҷро карда мешуд. Ин асар дар иҷрои шифоҳии таронавии бехтарин қиссагарон зиёда аз сад ҳазор мисраи қофиядорро дарбар гирифта, иҷрокунандагони онҳо махсусан дар байни халқ машҳур ва обрӯманд буданд.

Бо анъанаҳои миллии халқи тоҷик ва фолклори аҷдодони он - офарандагони қиссаҳои қадимаи қаҳрамонӣ адабиёти тоҷикон бо решаҳои худ алоқаманд аст. Рустам рамзи маҳбубтарин қаҳрамони ҳамосаи тоҷик, пурқувват ва тавоност. Ҳанӯз дар марҳилаҳои ибтидоии ташаккули худ - дар асрҳои IX-X - дар давлати Сомониён ба адабиёти классикии тоҷик, аз ҷумла ба назми тоҷик қаҳрамонони қиссаю ривоятҳои қадим дохил шуда буданд.

Дар анъанаҳои миллии ва эҷодиёти шифоҳии халқӣ дар бораи омилҳои эндогении тарбияи ватандӯстӣ ва ҷисмонӣ сухан рафта, қайд карда мешавад, ки дар тани солими инсон рӯҳи солим ниҳон аст. Пас, ҳолати бадани инсон аксаран намуди зоҳириро ифода мекунад, бинобар ин тоҷикон мегӯянд: «Ранг бину ҳол пурс».

Анъанаҳои миллии ва шаклҳои миллии тарбияи ватандӯстӣ инчунин дар бисёр ҷашнҳо ва дилхушиҳои тақвимию маишӣ низ фаровон ба назар мерасанд. Пеш аз ҳама, ин ҷашни фараҳбахши баҳори «Наврӯз» (рӯзи баробаршавии шабу рӯз) мебошад, ки ҳамасола 21-22 март ҷашн гирифта мешавад. Дар ин ҷашн бозиҳо ва мусобиқаҳои калони миллии тибқи барнома ташкил ва гузаронида мешаванд, ки ба тарбияи ахлоқӣ, аз ҷумла ҳарбию ватандӯстии насли наврас таъсири назаррас мерасонанд.

Анъанаҳои миллӣ ва фолклори халқи тоҷик саршор аз ғояҳои ватандӯстӣ, муҳаббат ба Ватан, садоқат ва вафодорӣ нисбат ба он ва ҳамеша омода будан ба ҳимояи мусаллаҳонаи он буда, мактаби тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ ба шумор меравад. Ҳамчун воситаҳои тарбия дар анъанаҳои миллии халқи тоҷик ҳамаи усулҳои амал мекунанд, ки ба мақсади ниҳой ва матлуб, ки дар назди омӯзгор ва роҳбари илмии муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ гузошта шудааст, яъне тарбияи ватандӯстӣ ва омодагии насли наврас ба иҷрои қарзи шаҳрвандии худ - хизмат дар сафи Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебаранд.

Бояд қайд кард, ки дар миёни воситаҳои тарбияи ҷисмонӣ тавассути анъанаҳои миллӣ ва эҷодиёти шифоҳии халқ маҳкеи махсусро бозӣҳои халқӣ ишғол мекунанд. Дар бозӣҳои халқӣ ҳам мабдаҳои бадеӣ, ҳам педагогӣ ба ҳам омезиш ёфта, зоҳир мегарданд.

Агар мо бозӣҳои халқиро аз нуқтаи назари тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ баррасӣ намоем, дар маҷмӯи пурраи воситаҳоеро дарёфт кардан мумкин аст, ки барои ташккули шахсияти насли наврас, умуман, инсон ва шаҳрванди Ватани худ зарур мебошанд.

Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоиро дар раванди таҳсилот бо кумаки воситаҳои гуногуни анъанаҳои миллӣ, ки дорои арзиши ахлоқию маънавӣ мебошанд, гузаронидан мумкин аст. Тарбия бо воситаҳои анъанаҳои миллӣ дар оила аз овони тифлӣ оғоз меёбад. Чунин жанрҳои фолклорӣ, аз қабили: зарбулмасалҳо ва мақолҳо, чистонҳо, қиссаҳои таърихӣ дорои арзиши баланди тарбиявӣ мебошанд. Масалан, зарублмасалҳо ҳикмати халқро дар шакли мӯҷаз ифода карда, қиссаҳо дар бораи паҳлавонон ва ҳимоягарони Ватан нақл карда, сурудҳо ходимони барҷастаи халқро васф мекунанд.

Дар анъанаҳои миллии халқи тоҷик ва эҷодиёти шифоҳии он арзишҳои ватандӯстӣ ва муҳаббат ба Ватан, зоҳир кардани садоқат ва вафодорӣ нисбати он, инчунин омода будан ба ҳимояи мусаллаҳонаи он аз ҳарсе амри маъруфи “Авесто” - “пиндори нек”, “гуфтори нек”,

“кирдори нек” маншаъ мегиранд. Ин фармудаҳо дар анъанаҳои миллӣ, эҷодиёти мардумӣ, наср ва назми классикони адабиёти форсу тоҷик, аз кабили Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Ибни Сино, Носири Хусрав, Ҷалолоддини Румӣ, Саъдӣ, Умари Хайём, Кайковус, Асади Тусӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Аттот, Восифӣ Бедил, Хусайн Вонзи Кошифӣ ва дигарон инъикос ёфтаанд.

Анъанаҳои миллии халқи тоҷик ва эҷодиёти даҳанакии он зиндагии мардумро инъикос карда, яке аз сарчашмаҳои муҳимтарин ва муассиртарини таърихию фарҳангӣ барои ташаккули эътиқодоту ҳиссиёти ватандӯстӣ ба шумор мераванд. Дар анъанаҳои миллӣ ва эҷодиёти даҳанакӣ ватандӯстӣ, мардонагӣ, номус, шаъну шараф кушода дода шуда, танбалӣ, ландахурӣ, риёкорӣ, хиёлати муносибати одамон ба табиат, ба олами ҳайвонот, ба меҳнат барин зиштиҳои инсонӣ маҳкум карда мешаванд.

Дар анъанаҳои миллии халқи тоҷик ва эҷодиёти даҳанакии он муносибати падару модар бо фарзандон, калону хурдсол, ниёгон ва авлод ба таври равшан кушода дода шудаанд. Дар онҳо муҳаббат ба фарзанд, итоат ба васияти падару модар, эҳтиром ба калонсолон ва ғамхорӣ нисбат ба хурдсолон, эҳтироми падар ва модар ва ғайра ифода ёфтаанд, ки ҳамчун нишондиҳандаҳои ташаккулёфтагии ҳиссиёт ва мавқеъҳои шахрвандӣ-ватандӯстӣ, омода будан ба ҳимояи мусаллаҳонаи доништа мешаванд.

Ба назари мо, анъанаҳои миллӣ ва осори даҳанакии халқи тоҷик дорои нерӯи тарбиявӣ буда, арзиши ахлоқию маънавиеро дарбар мегирад, ки имкон медиҳад онро ҳамчун ҷузъи таркибии фарҳанги халқ, фарҳангномаи педагогӣ ва воситаи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии насли наврас арзёбӣ намоем. Анъанаҳои миллӣ ва асарҳои фолклории халқши тоҷик андешаҳоеро дар бораи таълиму тарбияи насли наврас то ба мо оварда мерасонанд, ки дар замонҳои қадим вучуд дошта, дар байни онҳо роҳу воситаҳои худвижаи таъсиррасонӣ ба шахсияти наврас бо мақсади

ташаккули ватандӯстии ҳақиқӣ, ҳиссиёту эътиқодоти ватандӯстӣ, ифтихор барои халқи худ ва ҳамеша омада будан ба ғимояи манфиатҳои он назаррас мебошанд.

Дар анъанаҳои миллии халқи тоҷик қаҳрамонҳои мардумӣ дар аксари ривоятҳои афсонаҳо дорои қувваи бузурги ҷисмонӣ ва қорнамоиҳои беназир дар мубориза ба муқобили душманони Ватан буда, васф карда мешаванд. Ин ба мо имкон медиҳад анъанаҳои миллии ва фолклори халқи тоҷикро ҳамчун воситаи таъсирбахши инсонпарварӣ, ки ба ташаккули муҳаббат ба Ватан, садоқат ва вафодорӣ ба он, омода будан ба иҷрои қарзи шаҳрвандии худ - хизмат дар сафи Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад, тавсиф кунем. Ҳамаи ин дар бисёр анъанаҳои миллии ва жанрҳои эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик ба таври васеъ инъикос ёфтааст.

Ғояи асосии анъанаҳои миллии халқи тоҷик, ки дар ҳамоҳасти ривоятҳо ва қиссаҳои мардумӣ асос ёфтаанд, чунон ки таҳлили маводи мардумшиносӣ ва дигар нишон медиҳад, тарбияи қаҳрамононе мебошад, ки Ватан ва зодгоҳи худро дӯст дошта, ба он содиқ ва вафодор монда, барои ғимояи мусаллаҳонаи он аз душманони хориҷӣ ҳамеша омода бошанд. Он инчунин ситоиши фарзандони боифтихор, ки барои истиқлолият ва дӯстии халқҳо мубориза бурдаанд, ҳислатҳои баланди маънавии қаҳрамонони мардумиро дар бар мегирад. Дар анъанаҳои миллии ва эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик ғалабаи некӣ бар бадӣ, ки қаҳрамонони онҳо одамоне мебошанд, ки бо шучоат, далерии шаҳрвандии худ фарқ мекунанд; қаҳрамонони афсонаҳое, ки арвоҳҳои бад ва махлуқоти бадхайбатро мағлуб карда, дар онҳо боварӣ ба ҳақиқат, ба ғалабаи некӣ бар бадӣ, ба қувваи муҳофизони халқ ва ғайра мавҷуд аст.

Маориф, инкишофи ҳамаҷаҳонаи аъзоёни ҷамъият, ташаккули шахсиятҳои нав аз ҳудуд намудани боигарии фарҳанги инсониро аз ҷониби онҳо пешбинӣ мекунад. Насли нави одамон дар назди худ вазифа

мегузорад, ки таҷрибаи ҷамъиятиеро, ки за ҷониби инсоният андӯхта шудааст, азхуд намояд. Дар анъанаҳо ва расму оинҳои халқи тоҷик таҷрибаи иҷтимоии ҳар як халқ мутамарказ гардида, онҳо қисми муҳими сохтори фарҳанги маънавӣ ва моддиро ташкил медиҳанд. Маълум аст, ки ташаккул ва инкишофи анъана ва расму оинҳо ҳам бо шароити берунаи объективӣ – шакли давлатдорӣ, дин ва ҳам бо омилҳои дохилӣ, субъективӣ, ки дар байни онҳо анбори равонӣ, ки барои намояндагони халқи муайян (этнос) анъанавӣ мебошанд, муайян карда мешаванд.

Анбори равонӣ дар раванди айният пайдо кардан бо ҷомеаи этникӣ, дин, шароити табиӣ, истеҳсолоти моддӣ ташаккул меёбад. Он ҳудро дар хусусиятҳои хоси дарки психологӣ олам, дар тарзи зиндагӣ, анъанаҳо, расму одатҳо, маросимҳо, қиссаҳо, шаклҳои рафтор ва ифодаи эҳсосот, низоми арзишҳо, дарки фазо ва замон равшан зоҳир мегардад. Дар ин росто, тавре ки қайд карда шуда, ташаккул ва инкишофи анъанаҳои миллӣ ва расму оинҳои халқи тоҷик ба рушди хоҷагидорию иқтисодӣ иҷтимоию фарҳангии он зич алоқаманд аст. Ин устуворӣ ва хусусиятҳои анъанаҳои миллӣ, ҷамъиятӣ ва оилавию муайян мекунад.

Омӯзиш ва таҳлили таҳқиқоти фалсафӣ, фарҳангшиносӣ, ҷомеашиносӣ, психологию педагогӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки ошкор кардани хусусиятҳои анъанаҳо ва расму оинҳои миллии халқи тоҷик бо назардошти вазифаҳои гузашташуда муайян карда мешавад. Бояд гуфт, ки мафҳуми анъана ва расму оинҳо дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба тариқи зайл маънидод шудааст: «анъана — ... гуфтори чанд нафар, бо тартиби воқеае ё ривоятеро нақл кардан; расму қоидаҳое, ки аз насл ба насл мегузарад», яъне пай дар пай баён кардани воқеаҳо ва ривоятҳо (қиссаҳо); урфу одатҳо ва қоидаҳое, ки аз насл ба насл мегузаранд. «Одат» - қору рафторе, ки ба хун, хӯйи инсон, расму оинҳо дохил шудааст [91, С. 78].

Ҳангоми муайян намудани имкониятҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстонаи анъана ва оинҳои халқи тоҷик мо ба «одат ва қоидаҳое,

ки аз насл ба насл мегузаранд» ва «амалу рафторҳое, ки ба хуни инсон ворид шудаанд» така намуда, ки минбаъд сифатҳои ахлоқи шахсиятро аз синни хурдсолӣ ташаккул мебиханд. Таҷриба исбот кардааст, ки анъана ва расму оинҳо, урфу одатҳо ҳар инсонро аз кӯдакӣ ба муносибатҳои инсонӣ ворид карда, бо мафҳумҳои бузург ва мақсади волои халқи худ ва идеалҳои умумибашарӣ шинос карда, ташаккули шахсиятро таъмин мекунанд. Ҳамчунин, ҳар гуна анъана дар ибтидо бояд аз ҷониби як ё якчанд насл эҷод, ташаккул дода шавад, ки он барои онҳо нав хоҳад буда, ба мерос гирифташуда намебошад. Ва ин анъанаро наслҳои баъдӣ ба мерос гирифта метавонанд. Мо шояд аз он сабаб мегӯем, ки ҷомеа аз гузашта на ҳамаи урфу одатҳоеро, ки дар он ҷо мавҷуданд, балки онҳоеро мегирад, ки ба идеалу эҳтиёҷоти тамоми ҷамъият, ё гурӯҳҳои алоҳида мувофиқанд.

Нақши анъана ва расму оинҳои халқи тоҷикро дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ, сифатҳои ахлоқи насли наврас ба назар гирифта, хусусиятҳои хоси тарбиявии онҳоро ба тариқи зайл мухтасаран тавсиф кардан зарур аст:

1. Анъана ва расму оинҳои халқӣ вазифаи танзимкунандаро иҷро мекунанд, ки ба мазмуни меъёру талаботи муайяни маънавии онҳо асос ёфтааст. Онҳо усулҳои аз санҷиши замон гузаштаи ҷаҳонӣ, натиҷаҳои афкор ва меҳнати наслҳо, кодекси муносибатҳо ва қоидаҳоеро дар бар мегиранд, ки мувофиқи онҳо аъзоёни ҷомеа муносибатҳои байниҳамдигарии ҳудуд ташаккул медиҳанд. Намунаи устувори рафтор буда, дар тӯли асрҳо анъана ва расму оинҳо аз ҷониби ҳар насли баъдӣ азхуд карда мешаванд.

Анъана ва урфу одатҳо моҳиятан падидаҳои оммавӣ, ҷамъиятӣ буда, иҷрои талаботи онҳо риояи мабдаи дастаҷамъии барқарор гардидани робита байни одамон, муттаҳидии ҷомеаро дар назар дорад; онҳо усулҳои гуногуни робитаи байни одамонро танзим карда, ба андозаи муайян меъёру қоидаҳои онро муқаррар мекунанд.

2. Анъана ва расму оинҳо рафтор ва фаъолияти одамонро танзим карда, асосҳои сифатҳои ахлоқиро ташаккул медиҳанд; онҳо дорои он арзишҳои инсондӯстонае мебошанд, ки ба пиршавӣ дучор намешаванд. Дар арсаи таърих бисёр воқеаҳо, арзишҳои моддию маънавӣ тағйир меёбанд, вале муҳаббат ба Ватани худ ва омода будан ба ҳимояи он, эҳтиром ва муҳаббат ба инсон, дӯстию рафоқат, меҳрубонӣ, саховатмандӣ ва дигар хислатҳои олии ахлоқӣ бетағйир мемонанд.

Дар анъанаҳои миллии халқи тоҷик бо мақсади нигоҳ доштани саломатии ҷисмонӣ ва тавоноӣ ва ҳамчунин, омодагии доимӣ ба ҳифзи Ватан навъҳои гуногуни варзиш, аз ҷумла давидан, чахидан, гурзпартоӣ ва шамшерзанӣ, тирандозӣ ва камонварӣ, пойгаи аспдавонӣ, чавгонбозӣ, гуўтингирӣ, шиноварӣ ва ғайра ташаккул ва рушд кардаанд. Аҷдодони тоҷикон чавононро ба хоҳири ташаккул додани қобилияти маънавӣ ва ҷисмонӣ аз овони тифлӣ ба иҷрои машқҳои гуногуни варзишӣ омода мекарданд, ва ин анъанаи неки миллии аҷдодони тоҷик то имрӯз боқӣ мондааст [137, С. 39-40].

Таҳлили анъанаҳои миллии, манбаъҳо ва адабиёт тасдиқ мекунад, ки масъалаи ташаккули ватандӯстии халқи тоҷик як раванди қонунманд, мантиқӣ ба шумор мерафт. Мақсади асосии идеали ватандӯстии халқ муборизаи оммаи мардум ба муқобили беадолатии иҷтимоӣ мебошад, ки орзую умедҳои он дар анъанаҳои миллии ва эҷодиёти даҳанакии халқ ва адабиёти пешрафта, ки анъанаҳои беҳтарини мутафаккирони пешқадами халқро давом дода истодааст, таҷассум ёфтаанд.

Ҳамин тариқ, гуфтаҳои баҳши мазкурро ҷамъбаст карда гуфтан мумкин аст, ки истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асримиёнагӣ ва воситаҳои анъанаҳои миллии халқи тоҷик ва эҷодиёти даҳанакии он дар ташаккули хислатҳои ватандӯстӣ, ҳисси омодагӣ ба иҷрои қарзи шаҳрвандӣ - хизмат дар Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз аҳамияти калон бархӯрдор мебошад. Дар онҳо, дар баробари сифатҳои баланди зеҳнӣ ва ахлоқӣ, қаҳрамонон инчунин

дорои рушди хуби маънавӣ, ҷисмонӣ ва ахлоқӣ мебошанд. Онҳо дар насли наврас муҳаббат ва садоқат ба Ватан ва халқи худ, ҳисси омодагиро ба ҷимояи мусаллаҳонаи он ташаккул медиҳанд.

1.3. Мазмун, мақсад ва вазифаҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ

Масъалаи тарбияи ватандӯстии насли наврас имрӯз аҳамияти махсусро касб карда истодааст. Имрӯз барои ҷомеаи Тоҷикистон одамони кордон, дорои боварӣ ба худ, мустақил, бо фардияти равшан талаб карда мешаванд. Ҷузъи таркибии раванди тарбия ташаккул ва рушд додани ҳиссиёту эътиқодоти ватандӯстӣ ва ҳисси қарзи шаҳрвандӣ - хизмат дар сафи Артиши Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ҳангоми мавҷуд набудани ин ҷузъ тарбияи шахсияти ба таври ҳақиқӣ ҳамоҳанг имконнопазир аст. Самти ватандӯстӣ ҳамчун самти афзалиятнок дар барномаи тарбиявии ҳар як муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ба ҳисоб меравад.

Айни замон дар даврони демократикунонии ҳаёти ҷамъиятӣ яке аз шартҳои муҳимтарини ташаккули давлатдорӣ ташаккули ҳуввияти миллӣ бо кумаки рушди фарҳанги маънавӣ ва муайян кардани мақоми худ дар миёни халқҳои дигар махсус меёбад. Ҳамзамон, дар иртибот бо шуури миллӣ дар таърихи халқи мо имконияти назар кардан ба мероси маънавӣ ва фарҳанг, таълиму тарбияи насли наврас аз дидгоҳи нав ба вучуд омадааст.

Дар тӯли асрҳо ҳаёти ҳар як ҷомеаи солим аз насл ба насл вазифаҳои ҷиддитарро дар соҳаи таълим ва тарбияи кӯдакон мегузорад. Давлат ҳамеша ба одамони солим, ҷасур, далер, ташаббускор, боинтизом, босаводе ниёз дорад, ки омода ҳастанд ба манфиати он таълим гирифта, кор кунанд, ва дар ҳолати зарурӣ барои ҷимояи мусаллаҳонаи он бархезанд. Вазъи давлат дар ин ё он давраи муайяни таърихи худ, худӣ

мавҷудияти он ҳамчун як воҳиди ҷуғрофӣ, ниҳоди сиёсӣ ва иҷтимоии он аз сатҳи шуурнокии ҳар як узви ҷомеа, ҷидду ҷаҳди ӯ барои иштирок дар ташаккул ва рушди Ватани худ вобаста мебошад. Аз ин рӯ, ҷузъи муҳимтарин раванди тарбия ташаккул ва рушди ҳисси ватандӯстӣ дар насли наврас мебошад. Бидуни мавҷудияти ин ҷузъ дар бораи тарбияи шахсияти воқеан томи ҳамоҳанг – шаҳрванди кишвари худ ҳарф задан номумкин буда, бидуни шаҳрванд худӣ давлат вучуд дошта наметавонад.

Дар шароити муосир, вақте ки ба масъалаи касбомӯзии ҳайати шахсии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷузъу том ва мақомоти дигари низомӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда мешавад, нақш ва аҳамияти ҷузъи ҳоси мазмуни тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ ба таври назаррас меафзоянд. Ин тафовути амику устувортар, рушди бунёдӣ ва ҳамаҷонибаи онро мувофиқи вазифаҳои мушаххасе, ки, пеш аз ҳама, дорои хусусияти амалӣ мебошанд, пешбинӣ менамояд, ки дар ҷараёни хизмати ҳарбӣ ва дигар намудҳои хизмати давлатии бо он алоқаманд ба зиммаи муҳофизони Ватан вогузор карда мешаванд.

Ҷузъи мушаххаси тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ бо тамоюли мушаххас ва фаъолиятӣ тавсиф меёбад. Татбиқи амалии чунин мазмун барои он пешбинӣ шудааст, ки дарки нақш ва ҷойгоҳи худро аз ҷониби хонанда дар хизмати Ватан таъмин мекунад, ки ба масъулияти олии шахсӣ барои иҷрои талаботи хизмати ҳарбӣ ва давлатӣ дар оянда, боварӣ ба зарурати иҷрои вазифаи ҳимояи Ватан дар шароити муосир, ташаккули сифатҳо, ҳосиятҳо, малакаҳо, одатҳои асос ёфтааст, ки барои иҷрои бомуваффақияти уҳдадориҳо дар сафҳои Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷузъу том ва мақомоти ҳарбӣ заруранд. Асоси мазмуни ҷузъи мушаххас муҳаббат ба Ватан, садоқат ба қарзи шаҳрвандӣ ва ҳарбӣ, шаъну шарафи ҳарбӣ, мардонагӣ, матонат, садоқат, шучоат, далерӣ ва кумаки тарафайн маҳсуб меёбанд.

Дар байни арзишҳои, ки ин соҳахоро пурратар ифода мекунанд, ватандӯстӣ ва омодагӣ ба хизмати шоиста ба Ватан ҷойгоҳи махсусро

ишғол мекунанд, ва сифатҳои мазкур меҳвари мазмуни тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии ҷавононро ташкил медиҳанд.

Омодагӣ ба хизмати шоиста ба Ватан таҳсилоти бисёрҷузъӣ ба ҳисоб рафта, ба низоми талаботе мувофиқат мекунад, ки аз ҷониби ҷомеа ва ташкилоти низомии он ба шахсият воғузур карда шуда, натиҷаи тарбия ва омодасозии он ба иҷрои вазифаҳои ҳифзи ҷомеа ва давлат нигаронида шуда, дар қобилияти воқеии татбиқи онҳо дар шароити мушаххас ифода меёбад. Ба қатори арзишҳои, ки ба намуди хизмати ҳарбӣ ва дигар намудҳои хизмати давлатӣ дар Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфтаанд, қарзи шахрвандӣ – талаботи ботинии шахсият ба муносибати баландахлоқона ба талаботи низомӣ ва дигар талаботи аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳими давлати худ дохил мешаванд.

Дар миёни принципҳои бунёдии тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ илмӣ, инсондӯстӣ, демократизм, афзалияти мероси таърихӣ ва фарҳангии мамлакат, арзишҳо ва анъанаҳои маънавии он; муназзамӣ, ворисӣ ва муттасили дар рушди хонандагон бо назардошти хусусиятҳои категорияҳо, шаклҳо, усулҳо ва воситаҳои гуногун, ки ба мақсади таъмини самарабахшии тарбияи истифода мешаванд, самтнокии он ба рушди имкониятҳо, қобилиятҳо ва сифатҳо дар асоси муносибати инфиродӣ, робитаи зич ва ҷудонопазирро бо дигар намудҳои тарбия фарқ мекунанд» [199, С. 44-45].

Татбиқи ин принципҳо дар раванди тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ бо мақсади таъмини муносибати ҳавасмандонаи онҳо ба хизмати ҳарбӣ, омодагӣ ба иҷрои сазовори вазифаи ҳимояи Ватан пешбинӣ шуда, бояд дар самтҳои асосии зерин амалӣ карда мешавад:

– маънавӣ ва ахлоқӣ – дарки арзишҳо, идеалҳо ва самтҳои оӣ, равандҳо ва падидаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим, қобилияти роҳнамоӣ шудан бо онҳо ба сифати принципҳо, мавқеъҳои муайянкунанда дар фаъолияти амалӣ ва рафтор;

– таърихӣ – дониستاني решаҳои худ, дарки асолати Ватан, сарнавишти он, ҷудонашавандагӣ бо он, ифтихор аз даст доштан дар корҳои ниёгон ва масъулияти таърихӣ барои рӯйдодҳои дар ҷомеа ва давлат баамалоянда;

– сиёсӣ – ҳуқуқӣ – ташаккули дарки амиқи қарзи конститутсионӣ ва ҳарбӣ, рӯйдодҳо ва равандҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ дар ҷомеа ва давлат, сиёсати ҳарбӣ, муқаррароти асосии концепсияи амнияти кишвар ва доктринаи ҳарбӣ, ҷойгоҳ ва нақши Қувваҳои Мусаллаҳ дар низоми сиёсии ҷомеа ва давлат;

– ватандӯстӣ – тарбияи муҳимтарин арзишҳои маънавӣ – ахлоқӣ ва фарҳангӣ – таърихӣ, ки хусусиятҳои ташаккул ва рушди ҷомеа ва давлати мо, ҳуввияти миллӣ, тарзи ҳаёт, ҷаҳонбинӣ ва сарнавишти миллатро инъикос карда, муҳаббат ва садоқати фидокорона ба Ватани худ, ифтихор аз мансубият ба миллати бузург, ба дастовардҳо, озмоишҳо ва масъалаҳои он, гиромидошти муқаддасот ва рамзҳои миллӣ, омодагӣ ба хизмати шоиста ва фидокорона ба ҷомеа ва давлатро дар бар мегирад;

– психологӣ – ташаккули устувории баланди психологӣ, омодагӣ ба иҷрои вазифаҳои мураккаб ва масъулиятнок дар ҳама гуна шароит, қобилияти рафъи душвориҳо ва маҳрумиятҳои хизмати ҳарбӣ» [48, С. 24].

Тарбия дар асоси анъанаҳои ҳарбӣ аз шаклҳои устувор, таърихан ташаккулёфта, аз насл ба насл интиқолёбандаи мушаххаси муносибатҳо дар ҷомеа дар намуди тартиб, қоидаҳо ва меъёрҳои рафтор, арзишҳои маънавӣ, муносибатҳои ахлоқӣ ва урфу одатҳои марбут ба иҷрои вазифаҳои таълимӣ–чангӣ, ташкили намудҳои низомӣ ва дигар намудҳои хизмати ҷамъиятӣ ва ҳаёти ҳаррӯза иборат мебошад. Муҳимтарин анъанаҳои ҳарбӣ, ки ба хонандагон таъсири бештари тарбиявӣ мерасонанд, садоқат ба савганди ҳарбӣ ва Байрақи чангӣ; хизмат ба манфиатҳои халқ, на ҳизбҳои алоҳидаи сиёсӣ ва роҳбарони онҳо; садоқат ва фидокорӣ дар ҷанг барои ба даст овардани ғалабаи умумӣ; қорнамоии оммавӣ ва мардонагӣ дар замоне, ки тақдири Ватан ҳал мешавад;

часорати ҳарбӣ, қобилияти тоб овардан ба душвориҳои хизмати ҳарбӣ; демократизми муносибатҳои байни хизматчиёни ҳарбӣ ва эътимоди тарафайн маҳсуб меёбанд” [108, С. 29-30].

Тарбия дар асоси анъанаҳои ҳарбӣ аз: истифодаи ғаёлонаи дастовардҳои қаҳрамонӣ, анъанаҳои ҷангии полкҳо ва дивизияҳои шӯҳратёри миллӣ барои нишон додани шучоати ҳарбӣ ва шаъну шарафи сарбозон; шинос кардан бо собиқадорони Ҷанги Бузурги Ватанӣ, иштирокчиёни амалиёти ҳарбӣ дар Афғонистон, ба чорабиниҳои асосии тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ; эҳё ва таъмини ворисӣ дар эҷод ва таҳияи намунаҳои либоси ҳарбӣ, нишонаҳои ҳарбӣ ва дигар рамзҳо, гералдикаи Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ғанӣ гардонидани кардани расму оинҳои ҳарбӣ бо ҳисси ифтихор аз мансубият ба Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат мебошанд.

Муайян ва асоснок кардани самтҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ кори сахл набуда, бо мураккабии таснифи масъалаҳо дар маҷмӯъ фарқ мекунад. Илова бар ин, таснифоти самтҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ падидаи нодир ба ҳисоб меравад. Дар ҳадафи ниҳии худ тайёр кардани муҳофизони арзандаи Ватан бетағйир монда, он дар раванди ташаккули шахсияти ватандӯст, интиҳоби воситаҳо, шаклҳо ва усулҳои истифодашаванда хеле динамикӣ ба назар мерасад.

Ҳангоми таснифи самтҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ чудо кардани як қатор асосҳо муҳим мебошад. Ин имкон медиҳад ҳам мазмуни тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ, ҳам самарабахшии амалии он пурратар таҳлил карда шавад.

Самтнокии тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстиро ҳамчун асос ба назар гирифта, се унсури асосии он – тарбияи маънавӣ–сиёсӣ, ҳарбӣ–техникӣ ва ҷисмониро фарқ кардан мумкин аст.

Ба усулҳои самти амалии тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ мо боздид аз қисмҳои ҳарбии амалкунанда; баровардани

рӯзнамаҳои мавзӯӣ баҳшида ба санаҳои муҳим; гузаронидани шабҳои ёдбуд барои собиқадорон ва пиронсолон; гузоштани гулчанбарҳо ба оташи ҷовидонӣ; вохӯриҳои хонандагон бо кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, инчунин вохӯриҳоро бо кормандони комиссариатҳои ҳарбӣ оид ба масъалаҳои хизмати ҳарбӣ мансуб медонем.

Мақсади тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ рушди ҳиссиёт эътиқодоти ватандӯстӣ, омодагӣ ба ҳимояи манфиатҳои Ватан, шаҳрвандӣ дар ҷавонон ҳамчун арзишҳои муҳимтарини маънавию ахлоқӣ ва иҷтимоӣ, ташаккул додани сифатҳо, маҳоратҳои аз ҷиҳати касбӣ муҳим дар онҳо, омодагӣ ба фаълоне зоҳир кардани онҳо дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа, хусусан дар раванди хизмати ҳарбӣ ва намудҳои дигари хизмати давлатии ба он алоқаманд, садоқат ба қарзи конститусионӣ ва ҳарбӣ дар шароити осоишта ва ҷанг, масъулиятнокӣ ва интизомнокии баланд ба ҳисоб мераванд.

Вазифаҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ аз зер иборатанд:

- гузаронидани фаъолияти илман асоснок кардашудаи идоракунӣ ва ташкилотчигӣ оид фароҳам овардани шароит барои тарбияи самарабахши тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии таълимгирандагон;

- дар шуур ва ҳиссиёти хонандагон ҷо кардани арзишҳо, назарҳо ва эътиқодоти ватандӯстона, эҳтиром ба гузаштаи фарҳангӣ ва таърихии халқи тоҷик ва анъанаҳои миллии он, баланд бардоштани эътибори хизмати давлатӣ, махсусан ҳарбӣ;

- эҷоди низоми нави самарабахши тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ, ки шароити беҳтарини рушди садоқат ба Ватан дар таълимгирандагон, омодагӣ ба хизмати шоиста ба ҷомеа ва давлат, иҷрои поквичдононаи қарз ва уҳдадорҳои хизматиро таъмин менамояд;

- эҷоди механизме, ки фаъолияти самарабахши низоми яқпорчаи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии таълимгирандон таъмин менамояд.

Мазмуни тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ, ки бо ҳадафҳо ва вазифаҳои он муайян карда мешавад, аз хусусиятҳо, динамика ва сатҳи рушди ҷомеа,

вазъи иқтисодӣ, маънавӣ, иҷтимоӣ–сиёсӣ ва дигар соҳаҳои ҳаёти он, масъалаҳои ташаккули хонандагон, тамоюлҳои асосии рушди ин раванд вобаста мебошад.

Нишонаҳои асосии ватандӯстӣ: ҳисси Ватан; муҳаббат ба Ватан; ифтихор аз Ватани худ, аз рамзҳои давлат, аз халқи худ ва анъанаҳои миллии он; масъулият барои тақдири Ватан ва халқи худ, барои ояндаи онҳо; ҳисси қарз дар назди Ватан; талош барои фаъолиятҳои, ки ба шукуфоии давлат ва халқи худ, баланд бардоштани нуфузи байналмилалӣ онҳо нигаронида шудаанд; садоқат ба идеалҳо, арзишҳо ва анъанаҳои Ватани худ; омодагӣ ба ҳифз ва афзун намудани шаъну шарафи Ватан; ҳисси бузургии Ватани худ; омодагӣ ба ҳимояи манфиатҳои Ватани худ бо ҳар воситаҳо, аз ҷумла силоҳ маҳсуб меёбанд.

Ба вазифаҳои асосии ватандӯстӣ инҳоро нисбат додан мумкин аст:

1) тарбиявӣ, ки бо ташаккули сифатҳои шахрванд–ватандӯст ва меъёрҳои дахлдори арзёбии падидаҳои иҷтимоӣ, равандҳои сиёсӣ алоқаманд аст;

2) Танзимкунанда, ки бо таъсири ғояҳои ватандӯстӣ ба шуур ва рафтор алоқаманд аст;

3) Ҳамгирозозанда, ки муттаҳидӣ ва якпорчагии ҷузъҳои этникӣ, иҷтимоӣ–психологӣ, сиёсӣ ва иқтисодиро дар рушди ҷомеа инъикос мекунад;

4) Тафриқасозанда, ки ба ҳувиятшиносии миллат, ҷомеаи кишвар таъсир расонида, хусусиятҳои онҳоро инъикос мекунад.

Ҷузъҳои асосии сохтори ватандӯстӣ ҳамчун як падидаи ҳаёти ҷамъиятӣ: *шуури ватандӯстӣ*, *муносибати ватандӯстӣ* ва *фаъолияти ватандӯстӣ* маҳсуб меёбанд.

Шуури ватандӯстӣ инъикоси аҳамияти Ватани худ ва омодагии худ аз ҷониби субъект ба иқдоми амалҳои зарурӣ барои ҳимояи манфиатҳои миллии он мебошад.

Муносибатҳои ватандӯстӣ дар раванди амалияи иҷтимоӣ ҳамчун алокаи воқеии субъект бо объекти амалҳои худ, ҳамчун як навъ канали хоси тағйирёбии ҳамаи намудҳои таъсир ба объекти ватандӯстӣ ба вуҷуд меоянд. Муносибатҳои ватандӯстӣ ҳамчун пешзаминаи моддигардии шуури ватандӯстӣ ва амалӣ намудани фаъолияти ватандӯстӣ амал мекунад.

Фаъолияти ватандӯстӣ усули таҷассуми шуури ватандӯстӣ ва татбиқи ҳамаи намудҳои таъсири субъект ба объекти ватандӯстӣ, маҷмӯи амалҳои мебошад, ки ба татбиқи ҳадафҳои ватандӯстӣ нигаронида шудаанд. Ин фаъолият заминаи моддии ватандӯстӣ, паҳлӯи воқеан эҳсосшаванда ва намоёни онро ташкил медиҳад.

Моҳияти тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ аз он иборат аст, ки он қисми таркибии тамоми низоми тарбияи ҷомеаро ташкил дода, аз фаъолияти муназзам, мақсадноки ҷомеа, давлат, ниҳодҳо ва муассисаҳои онҳо барои ташаккули муҳаббати фидокорона ба Ватан ва омодагӣ ба ҳимояи он дар шаҳрвандони Тоҷикистон иборат мебошад.

Ҳадафи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ ташаккул ва рушди сифатҳо ва хислатҳои асосӣ дар шаҳрвандон мебошад, ки ба онҳо имкон медиҳанд вазифаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳими мудофияи Ватанро бомуваффақият иҷро карда, дар ҷорабинихӯе, ки татбиқи манфиатҳои миллии онро таъмин мекунад, фаъолона иштирок намоянд.

Ҳадафи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ ду вазифаи асосиро муайян мекунад, ки ҳалли онҳо метавонад ба афзоиши фаъолияти иҷтимоии насли наврас, баланд бардоштани сатҳи ватандӯстии он, дарки қарзи шаҳрвандӣ ва ҳарбӣ дар назди Ватан мусоидат намояд. *Вазифаи аввал* ташаккул ва рушди шахсияти дорои сифатҳои муҳимтарини шаҳрванд-ватандӯсти Тоҷикистон мебошад, ки қодир аст дар раванди созандаи рушди кишвар, дар таҳким ва такмили пояҳои ҷомеа ва давлат фаъолона ширкат варзад. *Вазифаи дуввум* амалӣ намудани омодасозии мақсаднок дар сатҳи давлатӣ ва ҳарбӣ-касбии ҳомиёни боэътимоди Ватан барои

ичрои бомуваффақияти вазифаҳои худ дар самтҳои асосии фаъолияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳими марбут ба таъмини амният ва иқтидори мудофиавии Тоҷикистон мебошад.

Вобаста аз самт ва хусусиятҳои сифатии рушди шахсият, якчанд марҳилаҳои асосии тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии насли наврас фарқ карда мешаванд.

Марҳилаи аввал аз синну соли кӯдакӣ оғоз меёбад, вақте ки талаботҳои маърифатӣ ва ҳавасмандгардонӣ ташаккул ва инкишоф меёбанд. Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар ин марҳила бо ташаккул ва рушди ҳиссиёти асосии ватандӯстӣ, нуқтаи назар, муносибат ба Ватани худ тавсиф меёбад.

Марҳилаи дуюм аз синфи ҳаштуми муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ оғоз меёбад. Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар ин марҳила самти нисбатан намоёни иҷтимоӣ пайдо карда, аз рӯи хусусияти худ ба амал нигаронида шуда, мушаххас мегардад. Наврасон ва ҷавонон дар фаъолият ва ҷорабиниҳои ҳарбӣ-ватандӯстӣ фаъолона иштирок мекунанд.

Марҳилаи сеюм камтар аз як сол пеш аз оғози хизмати ҳарбӣ аз лаҳзаи гирифтани шаҳодатнома аз ҷониби даъватшаванда дар комиссариати ҳарбӣ оғоз меёбад. Дар ин вақт хонандагони синфҳои болоӣ дар бораи намудҳои кушӯнҳо, ки дар онҳо хизмат хоҳанд кард, ё муассисаи таълимии ҳарбие, ки ҳуқуқи дохилшавӣ ба он дода шудааст, огоҳ мешаванд. Дар ин марҳила дар насли наврас муносибати мушаххас ба иштироки шахсӣ дар татбиқи вазифаи ҳимояи Ватан, иҷрои вазифаҳои муайян ташаккул меёбад. Рӯҳияи маънавӣ–психологиро барои ин то дараҷаи зиёд афкори ҷамъиятӣ дар бораи эътибори хизмати ҳарбӣ муайян мекунад.

Марҳилаи чорум тақрибан аз синни 18–19–солагӣ оғоз меёбад, ки барои шахс дар муқоиса бо се марҳилаи қаблӣ аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳимтарин мебошад. Шахсияте, ки ба камолоти муайяни иҷтимоӣ

расидааст, муносибати худ, аз ҷумла муносибати манфиро нисбат ба хизмати ҳарбӣ дар Қувваҳои Мусаллаҳ фаъолтар зоҳир карда, ба фаъолияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим вобаста ба рушд ва таҳкими ҷомеа, таъмини амнияти он ворид мешавад.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки айни замон дар таърифи мафҳумҳои «ватандӯст», «ватандӯстӣ», «тарбияи ватандӯстӣ», «тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ» ақидаи ягона вучуд надорад.

«Луғати тафсирий»-и В. Дал [45] вожаи “ватандӯст”-ро ба тариқи зайл шарҳ медиҳад: «Дӯстдори ватан, ғайратманд барои беҳбудии он». «Луғати тафсирии забони русӣ»-и С. Ожегов чунин таъриф медиҳад: «Одаме, ки ба ватани худ, ба халқи худ содиқ аст». «Луғати забони русӣ»-и муосир чунин тафсир медиҳад: «Касе ки ватани худро дӯст медорад, ба халқи худ, ватани худ содиқ аст» [79, С. 160].

Ба назари мо, дар муқоиса бо таърифҳои дар луғати С. Ожегов ва Луғати муосири забони русӣ додашуда, шарҳи муҳим дар луғати В.Дал – «ғайратманд барои беҳбудии он» дода шудааст, яъне шахсе, ки барои беҳбудии Ватани худ меҳодад кореро анҷом дидҳад. Ин шарҳ дар шароити муосир барои ба Ватани худ содиқ будан бо назардошти вазъи кунунии ҷаҳон ва кишвар, эҳёи он, бунёди давлати аз ҷиҳати иқтисодӣ пурқудрат ва аз ҷиҳати сиёсӣ устувор нақши муҳимтарро мебозад.

Категорияи ватандӯст бо категорияи ватандӯст - ҳомии ватан ба таври ҷудонашаванда алоқаманд буда, ватандӯстӣ бо ташаккули давлатҳо ва муборизаи тӯлонии онҳо барои истиқлолият ва мустақилияти худ таъриф мешавад. Аз ин рӯ, «синну сол»-и ватандӯстӣ бо ҳазорсолаҳои зиёд ҳисоб карда шуда, аз «собика»-и муқимӣ–кишоварзии инсоният ба таври назаррас зиёдтар аст.

Ватандӯстӣ дар амалҳо ва фаъолияти шахс зоҳир мешавад. Ҳамзамон, дар таърифҳое, ки дар Луғати тафсирии луғати зиндаи русӣ, Луғати забони русӣ, Луғати забони адабии муосири рус, Энциклопедияи педагогии Россия, Энциклопедияи калони шӯравӣ, инчунин дар китоби

дарсии Б.Т. Лихачёв [65] чунин чузъи ватандӯстӣ, ба монанди хусусияти таъсирбахшии он вучуд надорад.

Хусусияти фаъолиятии ватандӯстӣ, ки ба ҳимояи манфиатҳои Ватан асос ёфтааст, дар таърифҳое, ки дар Луғати психологӣ–педагогӣ, Луғати фалсафии энциклопедӣ, Луғати мухтасари фалсафа ва Энциклопедияи шӯравии таърихӣ дода шудаанд, таъкид карда мешавад. Аммо, дар таърифҳои мавҷуда робитаи баръакси Ватан ва шаҳрвандони он зикр карда нашудааст.

Дар асоси гуфтаҳои боло, таърифи зерини мафҳуми «ватандӯстӣ» пешниҳод мекунем.

Ватандӯстӣ – ин категорияи таърихан ташаккулёфта ва инкишофёбандаи педагогикаи иҷтимоӣ мебошад, ки муносибати устувори мусбати одамонро ба Ватани худ инъикос менамояд, ки дар фаъолиятҳо ба манфиати он зоҳир шуда, дар татбиқи он ҳам давлат, ҳам ҷомеа аз мавқеъҳои ягона иштирок мекунанд. Ватандӯстӣ манбаи муҳими муттаҳидсозии ҷомеа буда, ватандӯст ҳамчун манбаи муҳими дохилии сафарбаркунандаи рушди ҷомеа, мавқеи фаъоли шаҳрвандии шахсият ва омодагии он ба хизмати фидокорона ба Ватани худ амал мекунад. Ватандӯстӣ ҳамчун падидаи иҷтимоӣ заминаи мустаҳками мавҷудият ва рушди миллат ва давлат мебошад.

Дар ин замина, вазифаи муҳимтарин дар кишвари мо дар шароити муосир вазифаи тарбияи ватандӯстӣ дар насли наврас маҳсуб меёбад.

Бо назардошти мафҳуми «ватандӯстӣ», мо тарбияи ватандӯстиро ҳамчун раванди ҳамоҳангшудаи муштаракӣ фаъолияти ташкилотҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ дар ташаккули қарзи олии ватандӯстона ва уҳдадорӣҳои конститусионӣ оид ба ҳимояи манфиатҳои Ватан дар шаҳрвандон таъриф мекунем.

Қисми таркибии ташаккули шуури ватандӯстӣ тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстӣ мебошад. Хусусиятҳои он асосан бо ҳадафҳои ташаккули ҳиссиёту эътиқодоти ватандӯстӣ ва омода кардани насли наврас ба

ҳимояи Ватан тавсиф меёбанд. Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиро ба хизмати ҳарбӣ омода карда, ба нерӯи маънавии тамоми халқ тақвият бахшида, ба баланд шудани шуурнокӣ ва ғаълонокии иҷтимоии шаҳрвандон ва таъмини сулҳ мусоидат мекунад. Таърифҳои асосҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ бисёранд, масалан: «Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстиро ҳамчун раванди муттасил, мақсадноки ташаккули сифатҳои олии маънавӣ–сиёсӣ ва психологӣ дар одамон, мусаллаҳ кардани онҳо бо дониш, маҳорат ва малакаҳои зарурӣ барои иҷрои вазифаҳои ҳимояи Ватан таъриф кардан мумкин аст» [111, С. 9-10].

Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ раванди таъсиррасонии мақсаднок ба шахсият бо мақсади ташаккули ватандӯсти содиқ ва ҳимоягари бомаҳорати Ватани худ мебошад. Аз ин рӯ, тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ чузъи ҷудонашавандаи тарбияи ватандӯстӣ, раванди ғаълои таъсири мунтазам, нақшавӣ ва ҳамаҷонибаи омӯзгорон, ташкилотҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ ба шуур ва рафтори хонандагон дар раванди ҳаёт, таҳсил ва ғаълоияти онҳо бо мақсади ташаккули сифатҳои олии ахлоқӣ – сиёсӣ, психологӣ, ҷангӣ ва ҷисмонӣ маҳсуб меёбад, ки барои иҷрои бомуваффақияти вазифаҳои мудофияи ҳарбии Ватан дар ҳама гуна шароит зарур мебошанд.

Бо назардошти андешаҳои бонуфуз, зери тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ мо ғаълоияти гуногунҷабҳа, муназзам, мақсаднок ва ҳамоҳангшудаи мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ташкилотҳоро барои ташаккули шуури баланди ватандӯстӣ, ҳисси баланди садоқат ба Ватани худ, омодагӣ ба иҷрои қарзи шаҳрвандӣ, уҳдадорихои муҳимтарин конститусиониро барои ҳимояи манфиатҳои Ватан мефаҳмем.

Мақсад ва вазифаҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ аз рушд додани ҳиссиёту эътиқодоти ватандӯстӣ ва шаҳрвандӣ дар хонандагон ҳамчун арзишҳои муҳимтарини маънавӣ–ахлоқӣ ва иҷтимоӣ, ташаккули малака ва омодагӣ дар онҳо барои зухури ғаълои онҳо дар соҳаҳои гуногуни

чомеа, хусусан дар раванди намудҳои ҳарбӣ ва дигар намудҳои марбут ба хизмати давлатӣ, садоқат ба қарзи конститутсионӣ ва ҳарбӣ дар шароити замони осоишта ва ҷанг, масъулиятнокӣ ва интизомнокии баланд мебошад.

Мазмуни тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ бо хусусиятҳо, динамика ва сатҳи рушди чомеа, вазъи иқтисодӣ, маънавӣ, иҷтимоӣ–сиёсӣ ва дигар соҳаҳои ҳаёти он, масъалаҳои ташаккули шахсияти хонандагон, тамоюлҳои асосии рушди ин раванд муайян карда мешавад [43, С. 122].

Бо назардошти ин омилҳо дар мазмуни тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ ду ҷузъи бо ҳам алоқамандро ҷудо кардан мумкин, ки бо самтнокии васеи иҷтимоӣ–педагогӣ тавсиф меёбанд. Онҳо ба чунин унсурҳо, ба монанди назар ва мавқеъҳои мусбати ҷаҳонбинӣ нисбат ба масъалаҳои асосии иҷтимоӣ, таърихӣ, ахлоқӣ, сиёсӣ, ҳарбӣ ва дигар, сифатҳои муҳимтарини маънавӣ–ахлоқӣ, фаъолиятӣ (муҳаббат ба Ватан, эҳтиром ба қонуният, масъулият барои иҷрои уҳдадорӣҳои конститутсионӣ оид ба ҳифз Ватан ва таъмини амнияти шаҳрвандони он ва ғайра) асос ёфтаанд. Ҷузъи иҷтимоӣ педагогии мазмун бартарӣ дошта, ҳастан онро ташкил медиҳад [37, С. 60-61].

Тавре маълум аст, пас аз ғурупоиши идеологияи ҳизбӣ–давлатӣ дар миёни педагогҳо баъзе нофаҳмиҳо, алахусус дар соҳаи илмҳои инсоншиносӣ ва омодагии ибтидоии ҳарбӣ ба вуҷуд омаданд. Бо мурури вақт маълум шуд, ки ҳанӯз ҳам низомии мавқеъҳо, принципҳо, ҳадафҳои заруранд, ки бояд чомеаро муттаҳид созад. Ба чунин низомии муттаҳидкунанда шаҳрвандӣ – мавқеи ахлоқӣ метавонад табдил ёбад, ки дар ҳисси қарз ва масъулияти шахс дар назди Ватан дар омода будан ба ҳимоя ва муҳофизати он аз ҳама гуна таҷовузу таҳдидҳо ифода ёфтааст. Мазмуни тамоми фанҳои муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ба ташаккули шаҳрванд, ватандӯст, ҳомии Ватани худ нигаронида шудааст. Дар ин росто нақши фанҳои инсоншиносӣ, пеш аз ҳама афкори педагогии мутафаккирони гузашта, анъанаҳои миллӣ, адабиёт,

чамъиятшиносӣ, таърих ва инчунин омодагии ибтидоии ҳарбӣ махсусан калон аст. Тавре ки М.И. Калинин навишта буд, – «Ман фанеро намебинам, ки барои ташаккул додани муҳаббат ба Ватан, тарбияи ҳисси беҳтарин шахрвандӣ ҷавонон имконият надихад» [37, С. 68].

Дар самти тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ ба муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ лозим аст бо ташкилоти ҳарбӣ-ватандӯстӣ, ки на танҳо чорабиниҳои тарбияи ҷисмонӣ–солимгардониро мегузаронанд, балки асоси ватандӯстонаи ташкили маънавии хонандагонро ташаккул медиҳанд, ҳамкориро ба роҳ монанд. Бунёди марказҳои варзишӣ, гузаронидани чорабиниҳои варзишӣ, бозингарӣ ва дигари солимгардонӣ – ҳамаи ин бевосита ба ташаккул ва ҷорикунии тарзи ҳаёти солим нигаронида шудааст. Дар мавриди мазкур ҷузъҳои ҷисмонӣ ва психикии саломатӣ бо маънавӣ зич гирех меҳӯранд. Ҷузъи этнофарҳангиро низ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ, фаълоне масалан, баргузориҳои сайругаштҳо ва ҷашнҳои мардумӣ бо унсурҳои фарҳанги анъанавиро истифода бурдан лозим аст, ки ба рушди ҳамоҳанги шахсият ҳам аз нуқтаи назари ҷисмонӣ, психикӣ, ҳам маънавӣ мусоидат менамояд [78, С. 188].

Артиш, қувваҳои сарҳадӣ ва дохилӣ, ки барои ҳалли вазифаҳои таъмини амният ва ҳимояи манфиатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, сарҳадӣ ва ҳарбии кишвар пешбинӣ шудаанд, низоми мушаххаси талаботи худро ба шахсияти даъватшаванда пешниҳод мекунанд. Аз ин нуқтаи назар, масъалаи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ барои пуррасозии босифати Қувваҳои Мусаллаҳ бо даъватшавандагон ба хизмати ҳарбӣ ва, дар айни замон, таъмин намудани қобилияти ҷангии Қувваҳои Мусаллаҳ, омодагии онҳо ба иҷрои вазифаҳои гузошташуда оид ба ҳифзи Ватан чун анъана муҳим аст.

Бинобар ин, айни замон зарурати азнавсозии куллии тамоми низоми тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи

умумӣ ба миён омадааст. Ҳамзамон, таҷдиди низоми тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ дар ҳоле муваффақ бо муваффақият сурат мегирад, агар он ба заминаи ба кадри кифоя таҳияшудаи назариявӣ ва илмӣ–методӣ таъя карда, дар асоси консепсияи воқеъбинонае амалӣ гардонида шавад, ки воқеиятҳои мавҷудаи ҳаёти кишварро инъикос намояд.

Таҳлили адабиёт оид ба тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии кӯдакон, наврасон ва ҷавонон дар Тоҷикистони муосир мавҷуд набудани муносибати ҳамаҷонибаи низомнокро ба масъалаи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ ошкор кард. Ба ҷои гунашиносии тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар аксари мавридҳо шаклҳо ва усулҳои кори ҳарбӣ-ватандӯстӣ мавриди таҳлил қарор гирифта, воситаҳои методологии тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ ба ҳалли вазифаҳои амалии маҳдуд оид ба татбиқи ин ё он шакли кори ҳарбӣ-ватандӯстӣ нигаронида шуда буданд.

Ватандӯстӣ категорияи таърихан ташаккулёфта ва инкишофёбандаи педагогикаи иҷтимоӣ мебошад, ки муносибати устувори мусбати одамонро ба Ватани худ инъикос менамояд, ки дар фаъолиятҳо ба манфиати он ззухур ёфта, дар татбиқи он ҳам давлат, ҳам ҷомеа аз мавқеъҳои ягона иштирок мекунад.

Ватандӯстӣ манбаи муҳими муттаҳидсозии ҷомеа ба ҳисоб рафта, ҳамчун манбаи муҳими сафарбаркунандаи дохилӣ барои рушди ҷомеа, мавқеи фаъоли шахрвандии шахсият ва омодагии ӯ ба хизмати фидокорона ба Ватани худ амал мекунад. Ватандӯстӣ ҳамчун падидаи иҷтимоӣ заминаи мустаҳками мавҷудият ва рушди миллат ва давлат мебошад [112, С. 295-298].

Дар мавриди фарқият айнаи тарбияи ватандӯстӣ ва ҳарбӣ-ватандӯстӣ таҳлилҳои гузаронидашуда нишон доданд, ки аксарияти муаллифон тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстиро хеле содда дарк карда, зеро он ташаккули муҳаббати шахсро ба Артиш мефаҳманд.

Аммо, ба назари мо, тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ на танҳо ва на он қадар тарбияи муҳаббат ба Артиш буда, он ҷузъи асосии тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон мебошад. Илова бар уҳдадорӣ шаҳрвандии хизмат ба Ватан, боз бояд дар хотир дошт, ки таърихи Тоҷикистон аксар вақт на танҳо таърихи рушди озоиштаи фарҳанг, сохторҳои ҷамъиятӣ ва давлатӣ буда, балки таърихи ҷангҳо ва муноқишаҳои мусаллаҳонаро дар бар мегирад. Ҳамзамон, асоси мазмунӣ тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстиро ташаккул ва инкишоф додани сифатҳои муҳимтарини маънавӣ – ахлоқӣ дар насли наврас – муҳаббат ба Ватан, эҳтиром ба волеияти қонун ва тартиботи ҳуқуқӣ, масъулият барои иҷрои қарзи конститутсионӣ ва уҳдадорӣ ҳифзи Ватан ташкил медиҳанд.

Барои хонандагони синфҳои болоӣ ватандӯст будан, пеш аз ҳама, маъноӣ шаҳрвандӣ сазовори кишвари худ будан, хуб таҳсил кардан ва омода буданро барои иҷрои қарз ва уҳдадорӣ конститутсионӣ худ дар Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон дорад. Тарбияи ватандӯстии хонандагон бояд бо таълими қори аз ҷиҳати ҷамъиятӣ судманд – ҳимояи Ватан бояд пурра қарда шавад, зеро танҳо бо ҳикояҳо дар ин самт ба муваффақият даст ёфтан имконнопазир аст. Маҳз принсипи ягонагии тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ ва тайёрии ибтидоӣ ҳарбии хонандагон бояд дар асоси фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ қарор дода шавад.

Аммо, кӯшишҳои танҳо муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар ин ростӣ қифоя набуда, фаъолияти муштараки мунтазам ва мақсадноки мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳо ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ, қисмҳо ва муассисаҳои ҳарбӣ, иттиҳодияҳои динӣ барои ташаккули шуури баланди ватандӯстӣ дар насли наврас, ҳисси садоқат ба Ватани худ, омодагӣ ва қобилияти иҷрои вазифаи шаҳрвандӣ ва уҳдадорӣ конститутсионӣ оид ба ҳимояи манфиатҳои Ватан, хизмат дар Қувваҳои Мусаллаҳ талаб қарда мешавад.

Қисми таркибии низоми тарбияи ватандӯстӣ зернизоми тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ мебошад. Рушд ва ташаккули салоҳиятҳои умумӣ аз тариқи низоми тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ ҳам зимни омӯзиши фанҳои гуногун, ҳам аз тариқи кори беруназсинфӣ, таблиғоти васеи ҳимояи мусаллаҳонаи Ватан, сиёсати давлати Тоҷикистон сурат мегирад, ки ба таъмини қобилияти баланди муҳофизавии мамлакат, ғош кардани мақсаду ниятҳои таҷовузкоронаи доираҳои иртиқӣ нигаронида шудааст.

Моҳияти тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ аз ҷиҳати функционалӣ қисми таркибии кори ғоявӣ-тарбиявӣ буда, аз ғайрияти муназзам, мақсаднок оид ба ташаккули сифатҳои баланди ғоявӣ-сиёсӣ, маънавӣ-психологӣ ва ахлоқӣ дар тарбиягирандагон иборат мебошад, ки барои ҳимояи мусаллаҳонаи Ватан, омодагии доимӣ барои нишон додани муқобилияти сазовор ба ҳар гуна таҷовузкор зарур мебошанд.

Низоми тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ бо робитаҳои мураккаб, ташкилӣ, ки дар ҳамкории зич қарор доранд, фарқ мекунад. Дар асоси вазифаҳои воқеии таълимии низоми баррасишаванда зернизоми зеринро фарқ кардан мумкин аст:

- тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар раванди таълими фанҳои ҷамъиятшиносӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, муассисаҳои таҳсилоти махсуси миёнаи умумӣ ва муассисаҳои таҳсилоти олий;
- қорҳои оммавии ҳарбӣ-ватандӯстӣ ва ҳарбӣ-сарпарастӣ;
- таълими ибтидоии ҳарбӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, муассисаҳои таҳсилоти махсуси миёнаи умумӣ, муассисаҳои таҳсилоти олий, гурӯҳҳои меҳнатӣ; ғайрияти кафедраҳои ҳарбии донишгоҳҳои олий; бозомӯзии сарбозони эҳтиётӣ;
- ғайрияти воситаҳои ахбори омма ва иттифокҳои эҷодӣ, ки ба тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии аҳоли нигаронида шудаанд.

Дар таълими илмҳои ҷамъиятӣ вазифаи ҷаҳонбинӣ бартарӣ дошта, дар омодагии ибтидоии ҳарбӣ ба васеъ кардани дониш, ташаккули маҳорат ва малакаҳои ҳарбӣ, ки барои дифои мусаллаҳи Ватан заруранд, таваҷҷуҳи бештар зоҳир карда мешавад; фаъолияти васоити ахбори омма, пеш аз ҳама, бо иттилоотноккунии ҳарбӣ–сиёсӣ алоқаманд буда, кӯшишҳои иттифокҳои эҷодӣ ба ташаккули тамоюли иҷтимоӣ дар одамон ба сӯи идеали қаҳрамононаи ахлоқӣ–зебоишиносӣ нигаронида шудаанд.

Ташаккули шуури мудофиавӣ, омодагии доимӣ ба ҳимояи Ватан дар давраи хизмати ҷавонон дар сафҳои Қувваҳои Мусаллаҳ фаълтар сурат мегирад. Дар ин ҷо раванди тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстӣ ба нуқтаи баландтарини худ мерасад, зеро ба шахсият корҳои тарбиявӣ, ҳуди фаъолияти ҳарбӣ, шароите, ки фаъолияти мазкур дар он ҷараён мегирад, гурӯҳи ҳарбӣ низ таъсир мерасонанд.

Тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстӣ: мафҳум, мақсад, вазифаҳо. Тарбияи кӯдакон ва ҷавонон дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон дар шароити ислохоти иқтисодӣ ва сиёсӣ амалӣ шуда истодааст, ки дар рафти он ҳаёти иҷтимоӣ фарҳангии насли наврас, принципҳои фаъолияти муассисаҳои таҳсилот, васоити ахбори умум, ташкилотҳои кӯдакон ва ҷавонон ба таври назаррас тағйир ёфтаанд.

Хусусияти хоси марҳилаи муосири рушди ҷомеаи Тоҷикистон болоравии назарраси таваҷҷуҳ ба масъалаҳои тарбия на танҳо дар миёни педагогҳо, балки дар миёни ҷомеаи васеъ низ ба ҳисоб меравад. Аён гардид, ки ҳалли масъалаҳои зиёд дар ҳаёти мамалакат аз бисёр ҷиҳат аз сатҳи ташаккулёфтагии мавқеи шахрвандӣ дар насли наврас, талаботҳо ба тақмили маънавию ахлоқӣ, аз эҳтиром ба мероси таърихию фарҳангии халқи худ вобаста мебошад.

Дар робита ба ин, тарбияи ватандӯстии насли наврас бояд ба самти афзалиятнок ва қисми таркибии равнди таҳсилот табдил ёбад.

Ватандӯстӣ падидаи бисёрпахлӯ ва бисёрчанба буда, аз маҷмӯи мураккаби хосиятҳо ва тавсифоте иборат мебошад, ки дар сатҳҳои гуногуни ғаёлияти низоми иҷтимоӣ ба таври гуногун зоҳир мешаванд [59, С. 98].

Мафҳуми “ватандӯстӣ” амалан дар тамоми самтҳои ҳар гуна ғаёлият истифода шуда, ба ҳаёти мо устуворона дохил шудааст. Тавре ки таҳлили манбаъҳои гуногуни адабиёт, ки дар онҳо масъалаи ватандӯстӣ баррасӣ мешавад, нишон медиҳад, истифодаи ҳуди истилоҳи “ватандӯстӣ” бо бисёрварианти, гуногунӣ ва нобаробармаъноӣ тавсиф меёбад. Аз бисёр ҷиҳат ин бо моҳияти мураккаби падидаи мазкур, бисёрчанбагии мазмун, ғайримуқаррарии сохтор ва гуногунии шаклҳои зуҳури он шарҳ меёбад.

Самарабахшии тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ ва меъёрҳои он. Муайян кардани моҳияти самарабахшии тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ, баррасии ҳамаҷонибаи мазмун ва сохтори он аҳамияти калон дорад. Ҳалли ин масъалаи ҳудуди дониши илмӣ ҳуди раванди тарбиявиро васеъ карда, амалияпардозноро бо принципҳои умумии методологии баҳодиҳии самарабахшии он мусаллаҳ намуда, ба таҳияи нишондиҳандаҳои ягона ва мушаххас мусоидат мекунад, ки тавассути онҳо бо эҳтимолияти баланд дар бораи оптималӣ будани ғаёлияти низоми баррасишаванда ҳукм баровардан мумкин аст.

Аксар вақт самарабахшии тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ танҳо аз рӯи натиҷаҳои омода кардани ҷавонон ба хизмат дар сафи Қувваҳои Мусаллаҳ муайян карда мешавад, ки манзараи умумиро ба таври назаррас таҳриф карда, шакли онро тағйир медиҳад, зеро чунин унсурӣ муҳим, ба монанди хизмати ҳарбӣ, аз «минтақаи самарабахшӣ» истисно карда мешавад. Аксар вақт самарабахшии таъсир ба ташаккули шуури мудофиавӣ, шуури қаҳрамонона-ватандӯстии навҷавонон, дар онҳо ҷой додани сифатҳои зарурии муҳофизӣ мусаллаҳи Ватан аз рӯи нишонаи идоравӣ муқаррар карда мешавад, яъне самарабахшии кӯшишҳои ягон

субъекти тарбия муайян карда мешавад. Гузашта аз ин, дар бисёр ҳолатҳо, дар бораи самарабахшии низом аз рӯи чорабиниҳои муҳими бомуваффақият гузаронидашуда, аммо лаҳзаина, ё маъракаи васеи ҳарбӣ-ватандӯстӣ бомуваффақият ҳукм бароварда мешавад. Чунин ҷойивазкунӣ ё иваз кардани як мафҳум ба мафҳуми дигар ба беҳбудии раванди тарбиявӣ аслан мусоидат накарда, арзёбии самарабахшӣ, ва, аз ин рӯ тақмилро дар дурнамо ба таври назаррас мураккаб месозад.

Маълум аст, ки низоми тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ ташаккули мураккаб буда, аз як қатор зернизоми иборат буда, самарабахшии онро аз рӯи натиҷаҳои чорабиниҳои алоҳидаи ҳарбӣ-ватандӯстӣ; аз рӯи таъсирбахшии зернизоми додашуда, мушаххас; аз рӯи самарабахшии идоракунии тамоми низом ва ҷузъҳои таркибии он арзёбӣ кардан мумкин аст. Масалан, фаъолиятҳои ҳаррӯзаи тарбиявӣ бояд тавре тартиб дода шаванд, ки ҳар дафъа ҳадафи мушаххас – аз ҷониби ҷавонон гирифтани маълумоти муайяни иҷтимоӣ, ки дар асоси он сифатҳои (маҳоратҳои) зарурӣ барои ҳимояи Ватан ташаккул меёбанд, ба даст оварда шаванд. Дар айни замон, тарбия бояд тавре бошад, то ки гузаришро ба зинаҳои баландтари тақмили шахсият таъмин кардан мумкин бошад. Агар ин ҳадаф ҳар дафъа ба даст оварда шаванд, дар он сурат як вазифаи мураккабтари дигар – ҳалли ҳадафҳои умумии иҷтимоӣ қадам ба қадам ҳал карда мешавад [73].

Чорабиниҳои алоҳидаи ҳарбӣ-ватандӯстӣ худ аз худ наметавонад ҷавран ва дар як лаҳза дар инсон сифатҳои барои муҳофизати мусаллаҳи кишвари худ зарурро ташаккул диҳад. Ҳадафи он асосан фароҳам овардани заминаи пайдоиш ё тақмили минбаъдаи ин сифатҳост. Бинобар ин, ҳангоми арзёбии самарабахшии чорабиниҳои алоҳида ба онҳо маҳз аз ин мавқеъҳо муносибат кардан лозим аст.

Ҳангоми муайян кардани самарабахшии идоракунии низом ва қисмҳои таркибии он бояд дар назар дошт, ки мақсади асосии идоракунии раванди тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ таъмини фаъолияти

ҳамоҳанг, пайвастаи тамоми низом дар маҷмӯъ, мувофиқатнокӣ ва ҳамбастагии ҳамаи ҷузъҳо, самтҳо ва ҳалқаҳои ташкилии он, таъсири доимӣ ба ташаккули сифатҳое дар насли наврас, ки барои ҳимояи Ватани худ заруранд, маҳсуб меёбад. Ба ин тавассути кори пуршиддати ташкилотчигии ҳамаи субъектҳои идоракунӣ, сатҳи баланди ҳамоҳангсозии кӯшишҳои онҳо, дар роҳбарон ва ташкилотчиёни тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ ташаккули маҳорати пешбурди муташаккилонаи кори ба онҳо супурдашуда ноил шудан мумкин аст. Параметри муҳими самарабахшии фаъолияти идоракунӣ интихоби бошууруна ва аз ҷиҳати илмӣ асосноки воситаҳо ва шаклҳои кори тарбиявӣ бо насли наврас, истифодаи дурусти онҳо мебошад. Ва яке аз омилҳои асосии самарабахшӣ вақт, муайян кардани мӯҳлати воқеии иҷрои ин ё он кор, вазифаҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ мебошад.

Гуфтаҳои болоро ҷамъбаст намуда, хулоса баровардан мумкин аст, ки самарабахшии идоракунии низоми тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ ташкили оқилона, оптималии ҳамаи зинаҳои роҳбарияти раванди тарбиявӣ бо мувофиқатии ҷиддӣ бо мақсадҳои дар назди онҳо, қонуниятҳо, тамоюлҳо, падидаҳои дар байни насли нав бамаълояндае мебошад, ки фаъолияти ҳамоҳанг, муттасил ва таъсирбахшии тамоми низомро дар маҷмӯъ таъмин менамояд.

Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ (С.Ж. Курилов, С.П. Меншиков, В.Ю. Микрюков ва дигарон) рушди шахсиятро дар асоси анъанаҳои ҷангии халқ, омодагӣ барои ҳимояи мусаллаҳонаи Ватан, хизмат дар сафҳои Қувваҳои Мусаллаҳи мамлакат, азхуд кардани донишҳо, маҳоратҳо ва малакаҳои барои ин заруриро пешбинӣ менамояд.

Тарбияи иҷтимоӣ-ватандӯстӣ (А.Н. Виршиков, Б.Н. Кусмартсев) ба ташаккул додани мавқеи фаъоли ҳаётӣ бо таъкид ба зоҳир кардани ҳиссиёти ҷавонмардона ва ҳамдардӣ, ғамхорӣ дар бораи одамон нигаронида шудааст.

Тарбияи қаҳрамонона-ватандӯстӣ (В.И. Лесняк, В.Н. Забавников, С.А. Марков ва дигарон) ба дониستاني таърихи Ватан, халқи он, шуури баланди қаҳрамононаю ватандӯстона, омодагӣ ба амалӣ гардонидани карзи шаҳровандӣ нигаронида шудааст.

Фаҳмиши ватандӯстӣ ва ҳиссиёту ангезаҳои баланди ватандӯстонаи марбут ба он тобишҳои навро гирифта истодааст. Ин аллакай на танҳо ҳимояи марзҳои ватани худ дар маҷрои анъанавӣ, тавре ки ин дар давраи гузаштаи таърих буд, мебошад. Ватандӯстии муосир бо баланд бардоштани иқтидори иқтисодии Ватан, мубориза бар зидди коррупсия, тарроризм ва экстремизм, либерализм ва космополитизм ҳамчун ҷузъҳо ва принсипҳои номатлуби тарзи ҳаёти ғарбӣ, тасдиқи хусусияти хос ва шаҳомати арзишҳои миллӣ робитаи бевосита дорад [136, С. 64].

Таҳлили манбаъҳои адабиётӣ дар масъалаи таҳқиқот имкон дод таърифоти зерини мафҳуми “ватандӯстӣ” фарқ карда шаванд.

Муаллифон якчанд шарҳҳои мафҳуми ватандӯстиро пешниҳод мекунанд (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Муносибатҳо ба таърифи мафҳуми “ватандӯстӣ”

Муаллифон	Мафҳуми “ватандӯстӣ”
А.Н. Радишев	<i>Чунин мешуморид, ки “инсонӣ асил ва фарзанди ватан ҳамон як чиз мебошанд”, ӯ “агар мутмаин бошад, ки марги ӯ ба ватан қувва ва шаъну шараф меорад, ӯ аз қурбон кардани ҳаёт ҳарос надорад” [83, С. 215].</i>
В.Г. Белинский	<i>Ҳамчун вазифаи асосӣ рушди ҳиссиёти шаъну шарафи инсонӣ, ватандӯстӣ, башардӯстӣ ва муҳаббат ба меҳнатро меҳисобид: “Ҳар як шахсияти шариф ҳешовандии хунӣ, робитаҳои хунии худро бо ватан дарк мекунад... Дӯст доштани ватан маънои шӯълавар хостани дар он дидани амалӣ гардидани идеали инсоният ва ба қадри қувваҳои худ мусоидат кардан ба ин мебошад” [31].</i>

А.С. Макаренко	<i>Дар бораи мақсади тарбия дар мактаби шӯравӣ ҳарф зада, қайд мекард, ки ҳар як тарбиягиранда “бояд ватандӯсти ҷасур, ҷавонмард, поквиҷдон, меҳнатдӯст бошад”. Ӯ қайд мекард, ки ватандӯстӣ на танҳо дар амалҳою кирдорҳои қаҳрамонона зоҳир мешавад, балки ватандӯстии ҳақиқӣ аз кори тӯлонӣ, ҳатто хеле вазнин иборат мебошад [139].</i>
А.Н. Выршиков, М.Б. Кусмартсев	<i>Ватандӯстӣ - ин ҳаракат ба муқобили чизе набуда, ҳаракат барои он арзишхое мебошад, ки ҷомеа ва инсон дар ихтиёри худ доранд. Ватандӯстӣ - ин, пеш аз ҳама, ҳолати рӯҳ, ҷон мебошад [39]; [40].</i>
К.Д. Ушинский	<i>Ватандӯстӣ ҳам вазифаи муҳими тарбия, ҳам абзори муқтадири педагогӣ мебошад: “Чуноне ки инсони бидуни худпарастӣ вуҷуд надорад, ҳамон тавр инсони бидуни муҳаббат ба ватан вуҷуд надорад, ва ин муҳаббат ба тарбия калиди дуруст ба қалби инсон ва таъҷи бузургро барои муборица бо хислатҳои бади модарзодӣ, шахсӣ, оилавӣ ва авлодии он медиҳад [89].</i>
В.А. Сухомлинский	<i>Ватандӯстиро ҳамчун “муҳаббати шарифи халқи шӯравӣ ба ватани сотсиалистии худ” таъриф карда, таъкид кардааст, ки вазифаи асосии тарбиявӣ омодаسازیи хонандгон ба меҳнати одадӣ, ҳаррӯза барои ҷомеа, ҳамчун ба фаъолияти ватандӯстона ба ҳисоб меравад [88].</i>
В.Н. Аверкин	<i>Ватандӯстӣ ҳисси иҷтимоӣ буда, мазмуни он муҳаббат ба Ватан ва ба тамоми дастовардҳои он, дар навбати аввал, ба он дастовардхое мебошад, ки барои инсон зиндагии шоистаро, зимнан на дар</i>

	<i>муқоиса бо гузаштиаи шахсии худ, балки бо намунаҳои беҳтарини ҷаҳонӣ таъмин менамоянд. Ин таҳсилот ва тибби босифат, таъмини озодиҳои суҳан ва ҳаракат мебошанд [104].</i>
В. Г. Криско	<i>“Ватандӯстӣ” ҳамчун “надидаи мураккаби шуури ҷамъиятии марбут бо муҳаббат ба Ватан, зодгоҳ, халқи худ, ки дар намуди ҳиссиёти иҷтимоӣ, принципҳои ахлоқӣ ва сиёсии ҳаёт ва фаъолияти одамон зоҳир мешавад [60].</i>

Таҳлили асарҳои муаллифони дар боло овардашуда имкон медиҳад тасдиқ карда шавад, ки ватандӯстӣ - ин принципи ахлоқӣ - сиёсӣ, ҳисси иҷтимоӣ буда, мазмунашро муҳаббат ва садоқат ба Ватан, омода будан барои ҳимояи мусаллаҳонаи он, ифтихор барои гузашта ва ҳозираи халқи худ, мақсаднокӣ дар ҳимоя кардани манфиатҳои Ватан ташкил медиҳанд.

Ҳанӯз дар соли 1999 дар табрикоти худ ба Рӯзи ҷавонони Тоҷикистон Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд карда буданд, ки навҷавонони ҷасуру диловари тоҷик бо сари баланд ва садоқат дар сафҳои Қувваҳои мусаллаҳ хизмат карда, дар таъмини амнияти давлат, сулҳ, осоиш, суботи сиёсӣ, ягонагии миллӣ ва ҳимояи дастовардҳои давраи истиқлолият нақши калонро бозӣ карда истодаанд (Тоҷикон дар оинаи таърих).

Дар Паёми худ ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моҳи декабри соли 2019 Асосгузори сулҳ ва ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд карданд, ки дар ҷавоб ба ғамхорӣ ва дастгирии давлат ва санои талошҳои нафарони ватандӯст ба роҳбарон ва кормандони соҳаи маориф зарур аст сатҳи сифати таълимро баланд бардошта, онро дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот беҳтар кунанд. Таърихи пуршарафи халқи тоҷик барои

худшиносӣ мактаби бузург ба ҳисоб рафта, тоҷикон вазифадоранд онро гиромӣ дошта, саҳифаҳои дурахшони қаҳрамонӣ ва корнамоиҳои ниёғони худро омӯхта, онҳоро ҳамчун асоси ғояи ватандӯстӣ ва садоқат ба Ватан қарор диҳанд. Тарбияи ҷавонон дар рӯҳияи худшиносии миллӣ, садоқат ба давлат ва халқ, таҳаммулпазирӣ, ватандӯстӣ ва гиромидошти арзишҳои миддӣ вазифаи муҳимтарини ҳамаи сохторҳо, мақомот ва ҷомеа дар мачмӯъ ба шумор меравад [17].

Гиромидошти арзишҳои миллӣ ва давлатии Тоҷикистони мустақил ва ҳимояи манфиатҳои мамлакат, бо ҳидояти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд асос ва моҳияти тарбияи ватандӯстӣ ва ҳудогоҳии насли наврасро ташкил диҳанд [19].

Дар тафсири мусоир ватандӯст шахсе мебошад, ки Ватани худро дӯст медорад. ӯ тайёр аст ҳама чиз: принципҳо, идеалҳо, неъматҳои моддиро ба номи Ватани худ қурбон карда, омода аст ба ҳар гуна қурбонӣ рафта, ба хоҳири манфиатҳои Ватани худ корнамоиҳоро нишон диҳад.

Хусусияти асосии инсон - ватандӯст муносибати ӯ ба фарҳанги умумӣ ва ҳуқуқи Ватан, боигариҳо, шахрвандони он, ба худ мебошад.

Ватандӯстӣ дар раванди таълим, иҷтимоишавӣ ва тарбияи кӯдакони синну соли наврасӣ ташаккул меёбад. Агар мавқеи мазкур аз тариқи мафҳуми «муносибат» баррасӣ рашавад, якчанд самтҳои тарбияи ватандӯстиро фарқ кардан мумкин аст:

- муносибат ба табиати сарзамин, кишвари худ;
- муносибат ба одамоне, ки дар кишвар маскунанд;
- муносибат ба арзишҳои маънавӣ, анъанаҳо, расму одатҳо, фарҳанг;
- муносибат ба сохтори давлатӣ.

Дар иртибот ба кӯдакони синну соли наврасӣ ватандӯстӣ ҳамчун талаботи онҳо дар иштирок кардан дар ҳамаи корҳо ба хоҳири одамони атроф, намояндагони табиати зинда, мавҷуд будани чунин сифатҳое, аз

кабили ҳамдардӣ, ҳамдилӣ, ҳисси шаъну шарафи худ; дарки худ ҳамчун чузъи олами атроф дар онҳо таъриф карда мешавад.

Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ аз ҷониби олимон - педагогҳо ба маънои васеъ ва танг матраҳ мешавад. Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ ба маънои васеъ - ин фаъолияти мунтазам ва мақсадноки мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ташкилотҳо ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ оид ба ташаккули шуури баланди ватандӯстӣ, ҳисси садоқат ва вафодорӣ ба Ватани худ, омодагӣ ба иҷрои қарзи шаҳрвандӣ ва ухдадорихои конститсионӣ оид ба ҳимояи манфиатҳои Ватан мебошанд. Ба маънои танг муҳаққиқон тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстиро ҳамчун фаъолияти мунтазам ва мақсадноки субъектҳои алоҳидаи тарбияи ватандӯстӣ баррасӣ мекунанд [74, С. 94-98].

Тарбияи ҳарбӣ ватандӯстӣ яке аз самтҳои тарбияи ватандӯстӣ махсуб меёбад. Аз ин рӯ, масъалаҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии насли ҷавон дар рӯҳияи муҳаббат ба Ватан ҳамеша дар маркази таваҷҷуҳи давлат қарор гирифта, дар давраҳои гуногуни таърихӣ мубрамаӣ ва мазмуни гуногунро касб мекарданд.

Ҳамин тавр, дар мактаби шӯравӣ мақсадҳои асосии тарбияро А.С. Макаренко дар он медид, ки мактаб бояд кормандони соҳибмаълумот, соҳибхитисосро тарбия мекард.

Дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва дар давраи баъдиҷангӣ таваҷҷуҳи асосӣ ба шаклҳои ташкили ҷорабиниҳои беруназсинфии мазмуни ҳарбӣ-ватандӯстидошта зоҳир карда мешуд, аммо ҳамаи масъалаҳо дар асоси қарорҳои ҳизб ва ҳукумат, бо назардошти ғояҳои сотсиализм ва коммунизм ҳал карда мешуданд.

Фаҳмиши муосири тарбияи ҳарбӣ - ватандӯстӣ ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти ниҳодҳои давлатӣ дар “Консепсияи миллии тарбия”, “Стандарти давлатии таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон”, Барномаҳои давлатии “Тарбияи ватандӯстии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2011 - 2015”, “Тарбияи ватандӯстии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2005 - 2010” ва ғайра муаррифӣ шудааст. Дар

онҳо мақсад, яъне: рушд додани ҳиссиёт эътиқодотӣ шаҳрвандӣ, ватандӯстӣ дар хонандагон ҳамчун арзишҳои муҳимтарини маънавию ахлоқӣ ва иҷтимоӣ; дар онҳо ташаккул додани сифатҳо, маҳоратҳои аз ҷиҳати касбӣ муҳим ва омодагӣ ба ҷаҳолони заҳир кардани онҳо дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа, махсусан дар раванди хизмати ҳарбӣ ва дигар хизматҳои давлатӣ, садоқат ва вафодорӣ ба уҳдадорҳои конституционӣ ва қарзи ҳарбӣ дар шароити замони осоишта ва ҷанг, масъулиятнокӣ ва интизомнокии баланд баён шудаанд.

Дар асоси санадҳои меъёрию ҳуқуқии зикргардида вазифаҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстиро дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ мо ба тариқи зайл ифода мекунем:

- гузаронидани ҷаҳолияти илман асоснок кардашудаи идоракунии ва ташкилотчиӣ оид ҷаҳоҳам овардани шароит барои тарбияи самарабахши тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии таълимгирандагон;

- эҷоди низоми нави самарабахши тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ, ки шароити беҳтарини рушди садоқат ба Ватан дар таълимгирандагон, омодагӣ ба хизмати шоиста ба ҷомеа ва давлат, иҷрои поквичдононаи қарз ва уҳдадорҳои хизматиро таъмин менамояд;

- эҷоди механизме, ки ҷаҳолияти самарабахши низоми якпорчаи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии таълимгирандон таъмин менамояд.

Дар шароити муосир дар мазмуни тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии наврасони калонсол ба сифати арзишҳои афзалиятнок арзишҳои зерини маънавию ахлоқиро ҷудо кардан мумкин аст:

- шаҳрвандӣ;
- афзалияти манфиатҳои ҷамъиятию давлатӣ назар ба манфиатҳои шахсӣ;
- ватандӯстӣ, садоқат ва вафодорӣ ба Ватан;
- ҳудфидокунӣ ва қобилияти паси сар кардани душворӣҳо ва маҳрумӣҳо;
- инсондӯстӣ ва ахлоқи баланд, ҳисси шаъну шарафи шахсии ҳуд;

- фаъолноки иҷтимоӣ, масъулиятнокӣ, таҳаммулнопазирӣ ба вайронкуниҳои меъёрҳои маънавиёт ва ҳуқуқ [119, С. 24-27]; [120, С. 123-126].

Барои он ки фаҳмидани кор бо хонандагони муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ оид ба тарбияи ватандӯстӣ барои педагог осонтар бошад, зарур аст хусусиятҳои синнусолӣ ва психологӣи хонандагонро ба се марҳила, ки ба се зинаи таълим дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ мувофиқат мекунанд, тақсим карда шуда, муфассал омӯхта шаванд.

Давраи ибтидоии ҳаёти хонанда дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ доираи синнусолии аз 6 - 7 то 10 - 11 сола (синфҳои 1 - 4)-ро ишғол менамояд. Кӯдакони хурдсол дар синни 6 - 10 - солагӣ дорои захираҳои назарраси рушд буда, ошкор ва истифодаи самарабахши онҳо яке аз вазифаҳои асосии психологияи синнусолӣ ва педагогӣ ба шумор меравад. Соҳибхитиёрӣ, маҳсулноки ва устуворӣ ба тавсифоти умумии ҳамаи равандҳои маърифатии кӯдак табдил меёбанд. Синну соли хурди мактабӣ давраи ҳассостарин барои тарбияи хусусиятҳои мусбати шахсият, аз ҷумла ватандӯстӣ низ ба ҳисоб меравад. Нармӣ, зудбоварӣ, майл ба тақлид ва эътибори бузурге, ки омӯзгор дорои мебошад, барои ҳалли масъалаи мазкур пешзаминаҳои мусоидро фароҳам меоранд [27].

Аксари психологҳо (Л.С. Виготский, Л.И. Божович, Д.Б. Фелдштейн) чунин мешуморанд, ки маҳз дар синну соли хурди мактабӣ раванди фаъоли ҷамъшавии донишҳо дар бораи чизи мусбат ва манфӣ дар ҳаёти ҷомеа, дар бораи муносибатҳо миёни одамон, дар бораи озодии интихоби ин ё он усули рафтор ба амал меояд. Ин вақтест, ки ҳиссиёт аз болои тамоми ҷанбаҳои ҳаёти кӯдак бартарият дошта, кирдорҳоро муайян карда, ба сифати ангезаҳои рафтор амал карда, муносибатҳоро ба олами атроф ифода мекунанд [27].

Барои ташаккул додани ҳисси ватандӯстӣ дар низоми кори тарбиявӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ доништан на танҳо моҳият ва мазмун, балки инчунин он ҷузъҳои ботинии психологию педагогие зарур

аст, ки дар маҷмӯи худ ҳамчун интиқолдиҳандагони сифати додашуда амал мекунанд. Ҷузъҳои ботинии психологӣ мазкур аз зер иборатанд:

1) Ҷузъи талаботӣ - ҳавасмандии ватандӯстӣ, пеш аз ҳама, дар раванди таълим бо кумаки шаклҳои гуногуни кор, эҷоди вазъиятҳои ташаккул меёбад, ки дар онҳо хонандагон ҳиссиёти муҳаббат ба Ватан, ифтихор аз онро эҳсос карда, бо таърихи пуршараф, ҷавонмардӣ ва часорати ватандӯстон дар ҳимояи Ватан ба вачд меоянд.

2) Ҷузъи маърифатӣ - дарки моҳияти ватандӯстӣ ва усулҳои зухури он, ҳисси қарзи шахрвандӣ - ҳимояи Ватан дар намудҳои гуногуни фаъолияти хонандагон: дар сухбатҳо, хабарҳо дар мавзӯи ватандӯстӣ, дар ташкил ва гузаронидани кори ҷустуҷӯии пайшиносон дар бар мегирад.

3) Ҷузъи эҳсосотӣ-арзишӣ – аз ташаккули ҳиссиёт, назарҳо ва эътиқодоти ватандӯстӣ ва омодагӣ ба ҳимояи Ватан иборат мебошад. Кори тарбиявӣ намунаҳои равшани зухури ватандӯстӣ, унсурҳои мувоҳидаҳоро, ки дар натиҷаи он мавқеи шахсии хонанда ташаккул меёбад, дар бар мегиранд.

4) Ҷузъҳои рафторӣ ва иродавӣ - аз ташаккули қобилияти хонандагон ба зухуроти иродавӣ дар ватандӯстӣ ва омодагӣ ба ҳимояи Ватан иборат буда, ба ин ҷо намудҳои гуногуни фаъолияти меҳнатӣ, варзӣ, сайёҳӣ - кишваршиносӣ, ҷашнгирии санаҳои ҷашнӣ, вохӯриҳо бо собиқадорон тааллуқ доранд [113, С. 29-33].

Бояд қайд кард, ки синну соли аз наврасӣ ба навҷавонӣ тафаккури мучаррад такмил ёфта, равандро дар соҳаи психикӣ мураккаб гардида, фаъолияти низомии вегетативии асаб мукамалтар мегардад. Хусусияти ҳоси ин давра қобилияти ҳоси хонандагон ба интиҳоб кардан мебошад. Дар ин давра қорҳо ва дарсҳо барои бачагон ҳеле ҷолиб мегарданд, онҳо метавонанд дар ягон ҷизи муайян тамаркуз кунанд.

Дар синну соли мактабӣ кӯдакон рӯйдодҳои дар атрофаш баамлаояндаро равшантар дарк карда, мавриди таъсири бештари на педагогҳо ва падару модар, балки ҷомеа қарор мегиранд [57].

Корро оид ба тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар синфҳои 5 - 9 ба се марҳила тақсим кардан ба мақсад мувофиқ мебошад:

1) Дар зинаи аввал - синфҳои 5 - 6 - арзишҳои асосии маънавӣ, меъёрҳои рафтор бунёд гузошта шуда, ташаккулёбии шахсияте, ки ҳудро қисми ҷомеа ва шаҳрванди Ватанаш дарк мекунад, оғоз меёбад. Қобилиятҳои иртиботии кӯдак рушд меёбанд. Ҳалли яке аз вазифаҳои асосии марҳилаи мазкур, ки рушди нерӯи эҷодии хонандагон ба ҳисоб меравад, ба ташаккул ёфтани шахсияте, ки қодир аст ба ҳаёти мамлакат саҳми ҳудро гузорад, кумак мекунад.

2) Дар зинаи дуюм - синфҳои 7 - 8 ташаккулёбии низоми муносибатҳои арзишӣ ва рафтори наврас, касби донишҳо, маҳоратҳо ва малақаҳои барои ҳаёти ояндаи мустақилона дар ҷомеа зарурӣ идома меёбад. Дар ин марҳила меҳвари таҳсилоти шаҳрвандӣ ташаккул додани эҳтиром ба қонун, ҳуқуқҳои одамони дигар ва масъулият дар назди ҷомеа ба ҳисоб меравад. Ғанигардии шуур ва тафаккури хонандагон бо донишҳо дар бораи таърихи Ватан, меъёрҳои маънавӣ ва ҳуқуқӣ чараён мегирад.

3) Дар зинаи сеюм - синфҳои 9 - 11 донишҳо дар бораи равандҳои дар соҳаҳои гуногуни ҷомеа баамалоянда, дар бораи ҳуқуқҳои одамон амиқ ва васеъ гардида, мавқеи шаҳрвандии инсон, тамоюли иҷтимоӣ - сиёсии он муайян мегарданд. Вазифаи ин марҳила аз он иборат аст, то ки дар раванди фаъолияти ҷамъиятӣ хонандагон омодагӣ, маҳорат ва малақаҳои ҳимоя кардани ҳуқуқҳои худ ва ҳуқуқҳои одамони дигарро такмил дода, фаъолияти инфиродӣ ва дастаҷамъиро ба роҳ монда тавонанд [57].

Дар мавриди тавсифоти психологию педагогии наврасони калонсол бояд қайд кард, ки дар манбаъҳои гуногун даврабандии

гуногуни синнусолиро дучор омадан мумкин аст. Ба ҳисоби миёна синну соли навраси калонсол давраи аз 13 то 16 солагӣ буда, ақидаҳое низ вучуд доранд, ки синну соли калонсоли наврасӣ ба фосилаи аз 12 то 15 сола; аз 14 то 16 ва аз 14 то 18 сола дохил мешавад.

Синну соли наврасӣ давраи душвортарин ва мураккабтарини синну соли кӯдакона буда, ба давраи ташаккули шахсият рост меояд. Нишонаи муҳимтарини фарқкунандаи ин давра тағйироти бунёдие мебошанд, ки дар соҳаи худшиносии наврас ба амал омада, барои рушди минбаъда ва ташаккули наврас ҳамчун шахсият аз аҳамияти бузург бархӯрдор мебошанд [120, С. 123-126].

Фаъолияти таълимии хонандагони синфҳои болоӣ аз рӯи хусусият ва мазмуни худ аз фаъолияти таҳсилии наврасон ба таври назаррас фарқ мекунад. Фарқияти асосӣ дар он аст, ки фаъолияти таълимии хонандагони синфҳои болоӣ талаботҳои баландтарро ба фаъолнокӣ ва мустақилияти онҳо пешниҳод мекунад. Барои он ки барнома амиқ азхуд карда шавад, зарур аст тафаккури интиқодӣ рушд дода шавад.

Душворихое, ки дар раванди таҳсил хонандаи синфи болоӣ онро эҳсос мекунад, пеш аз ҳама, бо беқобилиятӣ ва ноухдабароии таҳсил кардани ӯ дар шароити нав алоқаманд мебошад.

Майлу рағбатҳои хонандагони синфҳои болоиро тавсиф карда, пеш аз ҳама, қайд кардан лозим аст, маҳз дар ҳамин синну сол навҷавонон ва навдухтарон одатан шавқу ҳаваси махсуси устувори худро ба ин ё он илм, соҳа, дониш, соҳаи фаъолият муайян мекунанд.

Чунин шавқу ҳавас дар синну соли хонандаи синфи болоӣ боиси ташаккул ёфтани тамоюли маърифатӣ касбии шахсият гардида, интиҳоби касб, роҳи ҳаётии навҷавон ё навдухтарро баъди хатми муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ муайян карда, саъю талоши пайваستاи хонандагонро ба васеъ ва амиқ кардани донишҳо дар соҳаи муайян ҳавасманд месозад: хонандаи синфи болоӣ бо адабиёти даркорӣ фаъолона шинос шуда, дар маҳфилҳои дахлдор бо майли том машғул

шуда, имкониятро барои ҳузур доштан дар лексияҳо ва маърузаҳо ҳаётӣ карда, бо одамони барояш ҷолиб вохӯрда, суҳбат мекунад.

Шавқу ҳавасҳои маърифатӣ дар синну соли калони мактабӣ хусусияти васеътар, устувортар ва муассиртарро касб мекунад.

Тафаккури хонандаи синфи болоӣ хусусияти шахсиятӣ, эҳсосоти касб мекунад. Тавре ки Л.И. Божович менависад, фаъолияти зеҳнӣ дар ин ҷо тобиши аффекиро, ки бо худмуайянкунии хонандаи синфи болоӣ ва саъю талоши ӯ ба ташаккул ва васеъ кардани ҷаҳонбинии худ марбут аст, касб мекунад. Маҳз ҳамин саъю талоши аффеки худвижагии тафаккурро дар хонандагии синфҳои болоӣ ба вуҷуд меорад [34, С. 7-44].

Аз нуқтаи назари ҷараёнгии равандҳои алоҳидаи психологӣ, синну соли хонандагии синфҳои болоӣ аз давраи калонсолӣ усулан фарқ намекунад. Фарқияти назаррас танҳо дар зиндагии эҳсосотӣ мавҷуд аст, ки ҳардамҳаёлтар, ба ангеҳои дигар камтар тобеъ ва бошуурона камтар танзимшаванда мебошад. Аммо, хонандаи синфи болоӣ аллакай ба эҳсоси амиқтари “калонсолӣ”, ҳиссиёти ҷиддитар ва устувортар қобил аст.

Бояд қайд кард, ки хонандаи муосири синфи болоӣ маҳсули зиндагии муосир буда, мураккаб, ҷолиб, зиддитянок мебошад. Дар синну соли болоии мактабӣ бакамолрасии ҷисмонии фард ба анҷом мерасад.

Ҳамчун тавсифи асосии психологӣ хонандаи синну соли синфи болоӣ самтгиро ба оянда шуморидан мумкин аст. Ин ба ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти психикӣ дахл дорад. Хонандаи синфи болоӣ дар арафаи калонсолӣ иҷтимоӣ қарор гирифта, дар ӯ нақшаҳои мушаххаси ҳаётӣ, ангеҳои ба онҳо мувофиқ пайдо мешаванд. Амалӣ гардонидани ташаккули сифати мазкури шахсиятии хонандагии синфҳои болоӣ дар раванди таҳсилотӣ ва муҳити тарбиявии муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ бидуни назардошти хусусиятҳои психологию педагогии хонандагии гурӯҳи мазкури синнусолӣ имконнопазир аст.

Хонандагони синфҳои болоӣ бештар ва амиқтар назар ба пешина дар бораи ояндаи худ, мақсадҳо ва касбу кори худ ба фикр мераванд. Дар назди онҳо интихобҳои муҳимтарини ҳаёти, ба монанди таҳсилот, азхуд кардани касб ё ихтисос, барои таҳсил ба шаҳр ё ҳатто кишвари дигар рафтан, хизмат кардан дар сафи Қушӯнҳои Мусаллаҳ ва ғайра истодаанд.

Дар хонандагони синфҳои болоӣ сатҳи рушди равандҳои фикрӣ хеле баланд буда, тамоюли дақиқи он равшан ифода ёфтааст. Дар раванди воқеии таҳсилоти муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ин дар он зоҳир меёбад, ки ҳар як хонандаи синфи болоӣ дорои нуктаи назари шахсии худ ба рӯйдодҳои дар кишвар ва дар ҷаҳон баамалоянда, ба масъалаҳои ҳуқуқи шаҳрвандӣ, инчунин муносибатҳои муҳимтарини ахлоқию арзишӣ меёбад мебошад, ки аз ақидаи дигарон ва махсусан калонсолон фарқ мекунад.

Хонандаи синфи болоӣ марҳилаи бухронҳо ва муноқишаҳои наврасиро паси сар кардааст. Дар ин синну сол беҳтаршавии иртиботнокӣ ва ҳолу аҳволи умумии эҳсосоти фард, тафрикаи калони аксуламалҳои эҳсосотӣ ва усулҳои ифодаи ҳолатҳои эҳсосотӣ, баландшавии худназораткунӣ ва худтанзимкунӣ ба қайд гирифта мешаванд.

А.С. Белкин ба сифати яке аз доминантаҳои асосии психологию педагогии рушди хонандаи синфи болоӣ ҷустуҷӯи маъноӣ зиндагиро муайян мекунад. Доминантаҳои дигари муҳими рушди хонандаи синфи болоӣш “ба тратиб дароварди навъи соматикӣ, яъне навъи муайяни зоҳир, хусусиятҳои анатоморфологӣ, ба вучуд омадани талабот ба муҳаббат, шавқу ҳавас ба қаробати маънавӣ ва ҷисмонӣ бо одамои ҷинси муқобил, озодшавӣ аз падару модар ба ҳисоб мераванд. Яъне, рушди низоми нави муносибатҳо бо онҳо, ташаккули тасаввурот дар бораи беназирӣ ва ғавқуллоддаги шахсии худ ба амал меоянд [32, С. 91].

Дар ин давраи навҷавонӣ чунин тамаркузёбии хислатҳоро кашф кардан мумкин аст, ки дар ягон синну соли дигар вонамехӯранд, зимнан байни “хусусиятҳои алоҳидаи хислат ва зухуроти он ихтилофоти зиёде мавҷуданд, ки тундии онҳо то хатм кардани муассисаи таҳсилоти олии одатан аз байн меравад” [74, С. 20].

Дар синну соли калони наврасӣ дар асоси бакамолрасии “Ман”-и худ бозбинии тасаввуроти арзишӣ ва интиқоди вазифаи ибрат аз падару модар ба гурӯҳи референтӣ, қабули тасаввуроти арзишӣ, анъанаҳои фарҳангӣ ба амал меоянд.

Ба қадри калонсол шудан дар наврасон дасткашӣ аз эгосентризм (худпарастӣ) сурат гирифта, уҳдадорихои маънавӣ ҳамчун баҳодихо ба дигарон ва худбаҳодихоҳои тарафайн ва мувофика кардашуда ба амал кардан шурӯъ мекунанд [46, С. 46].

Имконоти синну соли хонандагони синфҳои болоӣ барои тарбияи ахлоқӣ ҳассос буда, маҳз дар ҳамин давра тақвият ёфтани шуури ахлоқӣ дар рафтор; кашфи “Ман”, дарки фардияти худ, беназирӣ ва нотақрорӣ ба мушоҳида расида, ташаккулёбии ғайри доираи назар, ҷаҳонбинӣ, рушди механизмҳои ҳамгирозандаи худшиносӣ ва ташаккулёбии мавқеи ғайри ҳаёӣ, ҷустуҷӯи маънии ҳаёт, ҳавку ҳавас ба худтасдиқкунӣ ва худифошкунӣ ба амал меоянд [36, С. 22].

Хусусияти ҳоси наврасони калонсол ташаккули нақшаҳои ҳаёӣ мебошад. Аз як тараф, нақшаи ҳаёӣ дар натиҷаи ҷамъбасти ва бузург кардани мақсадҳои, ки шахсият онҳоро дар назди худ мегузорад, ҳамгирошавӣ ва зинанизмбандии ангеҳои он, ташаккулёбии ҳаёти устувори тамолҳои арзишӣ ба амал меоянд, ки онҳоро хоҳишҳои ҷузъӣ, гузаранда ба худ тобеъ мекунанд. Аз тарафи дигар, раванди мушаххассозӣ ва тафриқаандозии мақсадҳо ва ангеҳо сурат мегирад.

Мазмуни асосии наврасони калонсол аз гузариши он аз кӯдакӣ ба калонсолӣ иборат мебошад. Ҳамаи ҷанбаҳои рушди навраси калонсол сифатан бозсозӣ шуда, ӯ ба ҳаёти ғайри иҷтимоӣ ворид мешавад.

Калонсол шуда, онҳо ба муайян ва назорат кардани рафтори шахсии худ қобил шуда, ҳуқуқҳои худро дар фаъолияти муштарак бо калонсолон васеъ мекунанд.

Маҳз ҳамин раванди таҳаввулот хусусиятҳои асосии шахсияти кӯдакони синну соли наврасӣ ва, бинобар ин, хусусияти корро бо онҳо муайян мекунад. Олимон қайд мекунанд, ки норасоии кори гузаронидашаванда яке аз сабабҳои равандҳои имрӯз мушоҳидашавандаи манфӣ дар муҳити наврасон мебошад.

Ҳамин тариқ, дар синну соли калони наврасӣ, ки худуди синну соли 15 - 17 соларо дар бар мегирад, равандҳои мураккабтарине ҷараён мегиранд, ки ҷаҳиши диалектикӣ, раҳна ба калонсолиро таъмин менамоянд. Ин давраи қабули масъулият барои тақдирӣ худ ва тақдирӣ наздикон ба ҳисоб рафта, мутобиқгардӣ ба ҳаёт ва қабули меъёрҳо, нақшҳо ва шаклҳои зиёди рафтор ба амал меояд.

Ҷустуҷӯи ҳамфикрон аҳамият пайдо карда, талабот ба ҳамкорӣ бо атрофиён боло рафта, робитаҳо бо гурӯҳи иҷтимоии худ, доираи нақшҳои иҷтимоие, ки аз ҷониби навраси калонсол дар худ ҷен карда мешаванд, васеъ мешавад.

Ниҳоят, дар ин синну сол дарк ва ишғол кардани ҷойгоҳи худ аз ҷониби хонандаи синфи болоӣ дар муносибатҳо ва фаъолиятҳои васеи муштарак ба амал меояд. Ё тамоми саъю кӯшиш ва нерӯи худро ба он равона месозад, ки мақоми нави иҷтимоиро ба даст орад.

Татбиқи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ истифодаи низоми воситаҳои пешбинӣ менамояд, ки се ҷузъи асосӣ: *моддӣ-техникӣ, таълимӣ ва таъкилиро* дар бар мегирад.

Ба *воситаҳои моддӣ-техникӣ* аудиторияҳои таълимӣ, синфхонаҳо ва тоқҳо, осорхонаҳо, ҷойҳои ҷангҳо, ёдгориҳо, ҷойҳои дафн, маҳфилҳои ватандӯстӣ ва ҳарбӣ-ватандӯстӣ, техника, таҷҳизоти махсус, таслиҳот, макетҳо, майдонҳои машқ, шаҳрчаҳои варзишӣ, маконҳои тирандозӣ,

асбобҳои тамринӣ, инчунин воситаҳои ахбори омма, асарҳои адабӣ ва санъат мансубанд.

Ба *воситаҳои таълимӣ* тавсияҳои асосии назариявӣ ва илмӣ–амалӣ оид ба ташкил ва гузаронидани тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ, ташаккули назарҳо, эътиқодот, талабот ва майлу рағбатҳо, тарбияи муҳаббат ба Ватан, омодагӣ ба ҳифзи озодӣ ва истиқлолияти он, ташаккули афкори ҷамъиятӣ оид ба масъалаҳои таъмин ва таҳкими субот ва амнияти ҷомеа, дар бораи ниҳодҳои давлатие, ки дар татбиқи вазифаи ҳифзи Ватан, дар бораи хизмати ҳарбӣ ва алтернативӣ иштирок мекунанд, мансубанд.

Воситаҳои ташкилӣ тамоми маҷмӯи чорабиниҳо буда, бо истифодаи воситаҳои моддӣ–техникӣ ва таҳсилотӣ дар шаклҳои мувофиқ амалӣ карда шуда, вазифаҳои мушаххасро оид ба ташаккул ва рушди шахсияти шаҳрванд ва ватандӯст ба ҳадди аксар татбиқ менамоянд.

Ҳар се гурӯҳи воситаҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ бо ҳам зич алоқаманд буда, якдигарро пурра мекунанд, ва танҳо истифодаи маҷмӯии онҳо дар раванди фаъолияти муштаракӣ субъектҳо ва объектҳои ин фаъолият ба ноил шудан ба ҳадафи асосии он мусоидат мекунад.

Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ раванди мураккаб ва гуногунҷабҳа мебошад, ки дар он шаклҳо ва усулҳо аксар вақт ба ҳам мепайвандад ва баъзан субъектҳо ба сифати воситаи тарбия амал мекунанд.

Дар раванди тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ ташкилотҳо ва муассисаҳои зерин нақши муҳим доранд: комиссариатҳои ҳарбии ноҳияҳо ва шаҳрҳо, кумитаҳо ва шӯъбаҳои кор бо ҷавонон, варзиш ва сайёҳӣ, идораҳо ва шӯъбаҳои маориф, кумитаҳои собиқадорони Ҷанги Бузурги Ватанӣ, кумитаҳои модарони сарбозон, кумитаҳои собиқадорони ҷанг дар Афғонистон, собиқадорони Қувваҳои Мусаллаҳ нақши муҳимро мебошанд.

Низоми тарбияи ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ аз ҷузъи таркибии зерин иборат мебошад:

1) *Тарбияи миллӣ - ватандӯстӣ* - тарбияи шахсият дар асоси арзишҳои маънавию ахлоқӣ ва фарҳангию таърихӣ халқи худ, хуввияти миллӣ, варосати арзишҳои миллию таърихӣ, ташаккули худшиносии миллӣ.

2) *Тарбияи шаҳрвандӣ - ватандӯстӣ* - ташаккули фаҳмиши амиқи қарзи конститутсионӣ, ба роҳ мондани муносибати баландахлоқона ба талаботҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳими давлат, риояи қонун, ҷидду ҷаҳд ба амал кардан ба нафъи мамлакат.

3) *Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ* - фаъолияти бисёрнақшавӣ, муназзам, мақсадноки ҳамоханг кардашудаи мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳо ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ оид ба ташаккули шуури баланди ватандӯстӣ, ҳисси баланди вафодорӣ дар ҷавонон ба Ватани худ, омодагӣ ба иҷрои қарзи шаҳрвандӣ, уҳдадорӣҳои муҳимтарини конститутсионӣ оид ба ҳимояи манфиатҳои Ватан.

Дар ватандӯстӣ анъанаҳои беҳтарини миллии халқ бо вафодорӣ ба хизмати Ватан омезиш меёбанд. Ватандӯстӣ бо интернатисонализм ба таври ҷудонашаванда алоқаманд буда, ба миллатгароӣ, ҷудоҳоиҳӣ ва космополитизм бегона мебошад.

Дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ “Дарсҳои мардонагӣ” нақши муҳимро мебозанд. Онҳо ба ҷавонон саҳифаҳои достонии таърихи Ватани моро кушода дода, ҷавононро бо қаҳрамонони ҷанг ва меҳнат, одамони аҷоибӣ замони мо шинос карда, ба насли наврас таълим медиҳанд, ки аз рӯи таҷрибаи наслҳои калонсол қор ва зиндагӣ кунанд.

Дар шароити муосир мазмунӣ дарсҳои мардонагӣ бояд ба таблиғи қаҳрамонии оммавии одамони шӯравӣ дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ нигаронида шавад. Аз Ғалаба бар истилогарони фашистӣ немис қариб 77 сол сипарӣ шуда, як насли пурраи одамон, аз ҷумла ҳамаи ҷавонони имрӯза ба воя расидааст, ки дар бораи ҷанг аз рӯи шунид медонанд.

Ниҳоят, шакли муҳимтарини тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ таблиғи анъанаҳои ҳарбӣ ва меҳнати халқи тоҷик мебошад. Ҷавонони тоҷик бояд аз гузаштаи қаҳрамононаи Ватан фахр кунанд. Таҷриба ва анъанаҳои наслҳои калонсол мероси бебаҳо маҳсуб меёбанд. Насли ҷавон бояд онро бодикқат ҳифз ва эҷодкорона ғанӣ гардонад.

Ҳамин тариқ, зери тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ мо фаъолияти гуногунҷабҳа, муназзам, мақсаднок ва ҳамоҳангшудаи мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳо ва ташкилотҳои ҷамъиятиро дар самти ташаккули шуури баланди ватандӯстӣ, ҳисси олии садоқат ба Ватани худ, омодагӣ ба иҷрои вазифаи шаҳрвандӣ, муҳимтарин уҳдадорӣҳои конститусиониро оид ба ҳимояи манфиатҳои Ватан мефаҳмем.

Танҳо дар заминаи мустаҳками ватандӯстии бошууруна ва зухуроти олии он – омодагӣ ба ҳимояи Ватан дар халқ, сарбозони артиш сифатҳои олии маънавӣ ва ҷангии барои ҳар як шаҳрванди Тоҷикистони нави демократӣ заруриро инкишоф додан мумкин аст. Маҳз аз ин рӯ тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии шаҳрвандони Тоҷикистон ва алахусус насли наврас ба масъалаи дорои аҳамияти хос табдил меёбад.

Хулосаи боби I

1. Дар асарҳои назмию насрии асрҳои X–XI таъкидан дар бораи масъалаҳои таълиму тарбияи насли наврас сухан меравад. Таҳлил ва ҷамъбасти онҳо сохтор ва мазмунӣ афкори педагогии он даврро ошкор мекунанд. Омӯзиши таърихи халқ ва истифодаи таҷрибаи пешрафтаи педагогии он яке аз самтҳои асосии рушди низоми муосир, миллии таълиму тарбия маҳсуб меёбад. Дар марҳилаи муосир, вақте ки яке аз вазифаҳои муҳимтарин дар ҳаёти ҷомеаи мо рушди раванди ташаккул ва таҳкими худшиносӣ ва ваҳдати миллий ба шумор меравад, талаботи халқи кишвари мо ба эҳё ва барқарорсозии хотираи таърихӣ, ёдгориҳои

фарҳангӣ ва илмӣ гузаштаи халқи мо махсусан шадидан эҳсос карда мешавад.

2. Идеалҳои ватандӯстии халқи тоҷик дар осори мутафаккирони маъруф: Рӯдакӣ, Фирдавӣ, Кайковус, ибни Сино, Низом-ул-мулк, Форобӣ, Дониш, Айнӣ ва дигарон, ки сохти хонию феодалӣ, расму одатҳои барбарию реша давонидаро интиқод мекарданд. Онҳо маорифро ҳимоя карда, илмро дар миёни аҳоли ташвиқу тарғиб карда, диққати махсус ба рушди идеалҳои ватандӯстии халқро зоҳир мекарданд. Ин мутафаккирон дар асарҳои худ ғояҳои муҳаббат ба Ватан ва омода будан ба ҳимояи он, муҳаббат ва эҳтиром ба инсон, оила ва зодгоҳи худ, вафодорӣ ва садоқат ба халқ ва марзу буми худ ва талаботи дигари ватандӯстиро инкишоф меоданд.

3. Дар Эрони бостон тарбияи фарзандон дар заминаи динӣ сохта шуда, асоси таълимотро таълими Зардушт ташкил меод. Авесто китоби Ҳақ доништа шуда, дар таълим ва тарбияи фарзандон ҷойгоҳи ифтихориро ишғол мекард. Таълимоти Маздо аз мубориза барои ҳақиқат ва зидди дурӯғ (фиреб) иборат буда, таълимоти Монӣ мубориз буданро барои некӣ ва зидди бадӣ, барои рӯшноӣ ва зидди зулмот махсус меёфт; дар таълими динии худ аз таълимоти зардуштия ва ҳидояти падару модар ҳамеша ва дар ҳама ҷо, шабу рӯз роҳнамоӣ шудан талаб карда мешуд.

4. Дар ҳалли масъалаҳои тарбияи ватандӯстӣ дар илми педагогикаи ватанӣ мавқеи муҳим ба истифодаи эҷодкоронаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики таффакирони форсу тоҷики асрҳои X–XI, ки дар асарҳои мутафаккирони барҷаста – Рӯдакӣ, Фирдавӣ, Абуалӣ ибни Сино, Носири Хусрав, Унсурмаолии Кайковус ва дигарон таҷассум ёфтааст, дода мешавад, ки барои ғанӣ ва амиқтар гардонидани ҷанбаҳои нави нақши мероси адабӣ дар рушди маънавӣ – ахлоқӣ ва тарбияи ватандӯстии шахсият тақони ҷиддӣ додаанд.

5. Анъанаҳои миллии халқи тоҷик сарватмандтарин манбаъ ва василаи самарабахши тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии насли имрӯза мебошанд. Анъанаҳоро тарбия дода, гузаштaro дар хотира эҳё намуда, рӯйдодҳои дурахшон ва қаҳрамононаро дар зехну шуур ҷилвагар намуда, ба ҷавонон кумак мекунад ҷойгоҳ ва нақши худро дар амри созандагӣ ва ҳифзи Ватани худ беҳтар дарк кунанд.

6. Фаҳмиши илмӣ моҳият ва хусусиятҳои ватандӯстӣ ва омода будани ба ҳимояи Ватан ва сарзамини худ имрӯз ҷустуҷӯи роҳҳои муассири тарбияи насли ҷавони аз ҷиҳати ҷисмонӣ солими Тоҷикистонро муайян мекунад. Дар ин росто, анъанаҳои миллии халқи тоҷик ҳамчун манбаи беназири ташаккули мавқеи иҷтимоии насли наврас, ҳамчун шакли озод, табиӣ зухуроти ғаъолият ба ташаккули ҳиссиёт ва эътиқоди ватандӯстӣ, иштироки ғаъолана дар ҳифзи Ватан мусоидат менамоянд.

7. Дар ҷомеаи имрӯзаи тоҷик анъанаҳои миллии ва расму оинҳо арзиши худро аз даст навода, ҳамчун ҳикмати дар тӯли садсолаҳои зиёд андӯхташудаи халқӣ, ҳамчун қисми таркибии низомӣ умумӣ тарбияи насли наврас, аз ҷумла тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии он амал мекунад.

8. Бачаҳо дар бозӣ бо анъанаҳои миллии шинос шуда, ба омӯзиши таърих ва анъанаҳои зодгоҳи хурд ворид гардида, аз корнамоиҳои гузаштагонӣ худ, аз ҷумла паҳлавонони қавӣ, ҷасур ва далер, аз қабилӣ Коваи оҳангар, паҳлавон Рустам, писраи нотраси ӯ - Суҳроб амиқ ва ҳаамтарафа боҳабар мешаванд.

9. Зери тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагонӣ синфҳои болоӣ мо ғаъолияти гуногунҷабҳа, муназзам, мақсаднок ва ҳамоҳангшудаи мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳо ва ташкилотҳои ҷамъиятиро дар самти ташаккули шуури баланди ватандӯстӣ, ҳисси олии садоқат ба Ватани худ, омодагӣ ба иҷрои вазифаи шаҳрвандӣ, муҳимтарин уҳдадорӣҳои конституциониро оид ба ҳимояи манфиатҳои Ватан мефаҳмем.

**БОБИ II. ВАЪИ ТАРБИЯИ ҲАРБӢ-ВАТАНДӢСТИИ
ХОНАНДАГОН ДАР ТОҶИКИСТОН ВА КОРИ ТАҶРИБАВӢ-
ОЗМОИШӢ ОИД БА ТАКМИЛИ ОН БО ИСТИФОДАИ АҲКОРИ
ПЕДАГОГИИ МУТАҲАККИРОНИ ФОРСУ ТОҶИКИ
АСРҲОИ X–XI ВА АНЪАНАҲОИ МИЛЛӢ**

2.1. Ваъи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар низоми муосири маорифи Тоҷикистон

Истиқлолияти Тоҷикистон бешак рӯйдоди бузургтарин ва муҳимтарини таърихӣ барои халқи тоҷик дар охири асри XX ба шумор меравад. Дар сарзамини қадимаи тоҷикон давлати соҳибистиклол тавлид ёфт, ки анъанаҳои сулолаи бузурги Сомониёнро идома медиҳад [121].

Дар суҳанронҳои Асосгузори сулҳу ваҳдат - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон решаҳои таърихӣи ватандӯстии халқи тоҷик садо додаанд, ки аз асосгузори давлати Сомониён (асрҳои IX-X) сарчашма мегиранд. Солҳои ҳукмронии Исмоили Сомонӣ бо таъсиси низоми мураттаби идоракунии давлатӣ, ташкили артиши қобили ҷанг, рушди равобити байнидавлатӣ, аз ҷумла дар соҳаи фарҳанг, иқтисод ва сиёсат дар таърихи халқи тоҷик хотирмон сабт шудаанд.

Соҳибхитиёрӣ ва истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқи фаъолияти ҳарбии кишварро асос гузошт. Дар моддаи 43-уми боби 2-уми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиати давлат, таҳкими истиқлолият, амният ва иқтисоди муҳофизавии он вазифаи муқаддаси шаҳрванд муайян карда шудааст.

Дар фасли III-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар моддаи 10 – “Ба хизмати ҳарбӣ тайёр кардани шаҳрванд” таъкид шудааст, ки ба таври ҳатмӣ ба хизмати ҳарбӣ тайёр кардани шаҳрванд, аз ҷумла:

гирифтани дониши зарурӣ дар соҳаи мудофиа; ташхис ва муоинаи тиббӣ, дар сурати зарурат, бо розигии шаҳрванд – гузаштани чорабиниҳои табобатӣю тандурустӣ; тайёрии ҳарбӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ; тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстиро пешбинӣ менамояд [4].

Ба таври ихтиёрӣ ба хизмати ҳарбӣ тайёр кардани шаҳрванд инчунин таҳсилро дар муассисаҳои таълимии маълумоти умумии миёна бо барномаи иловагии таълимие, ки мақсади он аз тайёрии ҳарбии шаҳрвандони ноболиғ иборат мебошад, пешбинӣ менамояд [10, С. 7].

Дар Моддаи 11 Қонуни мазкур - “Гирифтани дониши зарурӣ дар соҳаи мудофиа” - дарҷ гардидааст, ки стандартҳои (меъёрҳои) давлатии таҳсилоти умумӣ ва миёнаи касбӣ оид ба мудофияи давлат, уҳдадории умумии ҳарбии шаҳрвандон, инчунин мудофияи граждани донишу малакаи зарурӣ гирифтани таълимгирандагонро (тарбиягирандагонро) пешбинӣ менамоянд [10, С. 7].

Дар Моддаи 16-уми Қонуни мазкур “Таҳсил дар муассисаҳои таълимии маълумоти умумии миёнаи дорои барномаи иловагии таълимие, ки мақсад аз он тайёрии ҳарбии шаҳрвандони ноболиғ аст” ишора шудааст, ки бо мақсади тарбияи ҳамаҷониба ва ба хизмати ҳарбӣ тайёр кардани шаҳрвандони ноболиғи чинси мард Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар системаи Вазорати мудофияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муассисаҳои таълимии маълумоти умумии миёнаи дорои барномаи таълимиро, ки мақсад аз онҳо тайёрии ҳарбии шаҳрвандони ноболиғи чинси мард мебошанд, – литсейҳои ҳарбӣ таъсис медиҳад [10, С. 9].

Мақсад ва вазифаҳо, мазмун ва сохтори раванди тарбия ва омодаسازی ҳарбӣ–сиёсӣ бо Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мудофиа», (2013); «Дар бораи Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон» (№ 316 аз 13 декабри соли 1996); «Дар бораи уҳдадории умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» (№ 30 аз 29 ноябри соли 2000); «Дар

бораи вазъи ҳукукии хизматчиёни ҳарбӣ» (№ 90 аз 1 март соли 2005) ва ғайра муайян гардидааст.

Худи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ ба барномаҳои муҳими давлатӣ дохил карда шуда, ба яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати муосири давлатӣ дар соҳаи маориф табдил ёфтааст. Ин масъала дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” [6]; “Дар бораи таҳсилоти олӣ ва баъдидипломӣ [9]; “Дар бораи масъулияти падару модар барои таълим ва тарбияи фарзанд [7]; “Дар бораи ухдадории умумии низомӣ ва хизмати ҳарбӣ”; “Дар бораи “собикадорон” [8]; дар “Консепсияи миллии маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон [2]; “Барномаи давлати тарбияи насли наврас дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013 – 2017” [4]; дар “Консепсияи миллии сиёсати ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” [3] ва дар санадҳои дигари меъёрии ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистони марбут ба масъалаҳои тарбияи шаҳрвандӣ, ватандӯстӣ ва ҳарбӣ равшан ифода ёфтааст.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ухдадории умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ” аз 30 июли соли 2007 № 295 қайд гардидааст, ки “Мутобиқи Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифзи Ватан – вазифаи муқаддаси шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ухдадории умумии ҳарбии шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон: қайди ҳарбӣ; тайёрии ҳатмӣ ба хизмати ҳарбӣ; даъват (дохил) шудан ба хизмати ҳарбӣ; адои хизмати ҳарбӣ; дар эҳтиёт будан, аз ҷумла даъват ба ҷамъомади ҳарбӣ ва гузаштани ҷамъомади ҳарбӣ дар давраи дар эҳтиёт будан; таълими ҳарбӣ дар давраи ҷангро пешбинӣ менамояд” [10, С. 1].

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ухдадории умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ” аз 28 декабри соли 2012 № 920 муносибатҳои аз тарафи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷро гардидани ухдадориҳои умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбиро танзим намуда, ваколатҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти ҳокимияти иҷроияи маҳаллиро дар ин соҳа муайян менамояд. Он муносибатҳои

ҷамъиятии ба иҷрои уҳдадориҳои умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ алоқамандбудаи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистонро танзим намуда, асосҳои ташкилӣ ва ҳуқуқии қайди ҳарбӣ, ба хизмати ҳарбӣ тайёр кардан, даъват намудан, дохил шудан, тартиби адо ва рухсат шудан аз хизмати ҳарбӣ, бақайдгирии эҳтиёти Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ваколатҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳотро дар ин соҳа муқаррар менамояд [11].

Ҳадафу вазифаҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ ва сиёсии ҷавонон қисми таркибии тарбия ва омодагии ҷавонони муосир, аз ҷумла намояндагони ҷинси марди ҷавонони тоҷик мебошанд. Мақсади чунин омодагӣ ва тарбияи маънавӣ–сиёсӣ, психологӣ ва ҷисмонӣ омӯхтани донишҳои ҳарбӣ-ватандӯстӣ ва сиёсӣ барои муҳофизати Ватан, миллат, фарҳанг ва арзишҳои он мебошад. Бо ин мақсад дар соли 2018 «Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими хувияти миллии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2018–2022» дар ҳошияи татбиқи Қонуни ҚТ «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон» аз 28 июни соли 2011, №716 [1] бо мақсади фароҳам овардани шароити мусоиди таъсиркунанда ба имконот ва ташаккулёбии механизмҳои амалӣ ҷиҳати тарбияи ҷавонон дар рӯҳияи ватандӯстӣ, маърифатнокӣ, ҳудогоҳӣ, инсондӯстӣ, ифтихор ва арҷгузорӣ ба арзишҳои миллии қабул гардид.

Омодагӣ ва тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии ҷавонон дар ин ё он сатҳ дар оила ва давраи мактабӣ ба амал меоянд. Омодагии ибтидоии ҳарбӣ–сиёсӣ, корҳои ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, литсейҳо ва оmodасозии мутахассисон дар ташкилотҳои ҷамъиятии мададгори мудофияи Тоҷикистон (ТҚММТ) амалӣ карда мешаванд. Омодагӣ ва тарбияи ҳарбӣ–сиёсии ҷавонон на танҳо дар барномаҳои омодагии ҷангӣ ва башардӯстона, ки дар онҳо талаботҳои

конунгузориҳо дар шаклҳои гуногун дарҷ гардидаанд, асос меёбанд. Онҳо дар Барномаи мазкури давлатии тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими хувияти миллии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2018–2022 муайян гардидаанд. Дар Барнома ҳадафҳо, афзалиятҳо ва тадбирҳо оид ба тарбияи маънавияу ҷисмонии ҷавонон, инкишофи ҳисси ватандӯстӣ ва муҳаббати онҳо ба Ватан, эмин доштани насли ҷавон аз таҳдидҳои замони муосиру таблиғоти ифротгароиву терроризм пешбинӣ шуда, барои татбиқи он заминаи устувор фароҳам оварда мешавад.

Масъалаҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ ва омода кардани насли наврас ба хизмат дар сафҳои Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми маорифи мамлакат аз аҳамияти афзалиятнок бархӯрдор мебошад. Дар ин росто, ба муносибати Рӯзи дониш 1 сентябри соли 2019 суҳанронӣ карда, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон изҳор доштанд, ки дар мамлакат бояд кадрҳое, ки ба меъёрҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ мебошанд, мутахассисоне, ки дорои сатҳи баланди касбӣ мебошанд, кормандони ватандӯст ва масъулиятнок тайёр карда шаванд. Равандҳои замони муосир аз кормандони соҳаи маориф талаб мекунад нақши калидиро дар ташвиқу тарғиби моҳияти истиқлолият ва озодӣ, ҳимояи дастовардҳои давраи истиқлолият, ташвиқу тарғиби арзишҳои маънавӣ, аз ҷумла забон, таърих, фарҳанг, анъанаҳо ва расму одатҳо, анъанаҳои милли амалӣ карда, тавассути ин саҳми худро ба таҳкими ҳисси миллии ватандӯст дар шуури донишҷӯён ва хонандагон, ва ҳимояи манфиатҳои Тоҷикистон гузоранд [20].

Суҳанони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикстон ва моҳияти паёмҳои ўро мавриди таҳлил қарор дода, панҷ самти асосии фаъолият, ки ҷавонон нигаронида шудаанд, ба назар мерасанд, ки инҳо: “тарбия”, “таҳсилот”, “ватандӯстӣ”, шахрвандӣ”, “ҳимояи Ватан” мебошанд. Ҳамин тариқ, суҳан дар бораи тарбияи ҳиссиёт эътиқоди ватандӯстӣ ва омодагӣ ба ҳимояи Ватан дар доираи низоми маориф меравад.

Масъалаҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва омодаسازی ибтидоии онҳо ба хизмати ҳарбӣ дар Қувваҳои мусаллаҳ ба маҷмӯи масъалаҳое дохил мебошанд, ки дар доираи фанни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ “Омодаии ибтидоии ҳарбӣ” (ОИХ) ҳал карда мешаванд.

Фанни ОИХ қисми асосии низоми омодаسازی пешаздаввати шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хизмати ҳарбӣ дар сафҳои қувваҳои мусаллаҳи мамлакат мебошад. Сифати чунин омодаسازی аз бисёр ҷиҳат бо методикаи таълими фанни ОИХ муайян карда мешавад, яъне аз маҷмӯи шаклҳо, воситаҳо, тарзҳо ва усулҳои таълим ва тарбияи вобаста мебошад.

Дарсҳои ОИХ ба монанди аксарияти фанҳои дигар се мақсади асосиро пайгирӣ мекунанд: таҳсилотӣ, тарбиявӣ ва рушддиҳанд. Аммо, тамоюли махсусе мавҷуд аст, ки ба ташаккули мавқеи ҳарбӣ - тарбиявии хонандагони синфҳои болоӣ нигаронида шудааст.

Дар қисми омодаسازی бевоситаи пешаздаватӣ машғулиятҳои амалии фанни ОИХ ба мустаҳкамкунии маводи мавриди омӯзиш бо истифодаи силоҳи таълимӣ ва амволи ҳарбию техникӣ, воситаҳои химояи инфиродӣ, асбобу лавозимот ва таҷҳизоти дигар нигаронида шуда, ҷойҳои таълимӣ бошанд, ба омӯхтани уҳдадорӣҳои посбон, навбатдорӣҳои дохилӣ, омодаسازی сафарой, хатти монеаҳо, тиргоҳи равона карда шудаанд.

Масъалаи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии насли наврас бисёрҷанба буда, омӯзиши ҳаматарафаро талаб мекунад. Ҳамчун яке аз самтҳои мубрамтарини таҳқиқи онро А.М Мирзокаримзода дар ошкор кардани механизмҳои оптималии иҷтимоию педагогӣ ва психологию педагогии ташаккули омодагии ҷавонон ба хизмати ҳарбӣ, ки қарзи муқаддаси шахрванди мамлакат ба ҳисоб меравад, мебинад [141, С. 6].

Ба ақидаи як қатор муҳаққиқони босалоҳият, педагогикаи тарбияи қарзи ҳарбӣ ҳамчун ҳислатҳои марди ҳақиқӣ ба ҳар як синну сол, аз солҳои барвақт сар карда дахл дошта, танҳо дар ин маврид дар бораи имконияти омодазории наслҳои ҳарчи навтари муҳофизони Ватан ҳарф задан мумкин аст (А.М. Суздалева, М.В. Кошкина, И.А. Санжеренко).

Кори мақсаднок ва бошиддати ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, дар навбати аввал, бояд ба хонандагони синфҳои болоӣ, махсусан ба наврасон ва навҷавонон вобаста ба наздикшавии муҳлати даъват ба хизмати ҳарбӣ дахл дошта бошад. Дар ин муносибат нақши муҳимро чунин тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ бозӣ карда метавонад, ки ба муҳаббат ба Ватан, муносибати эҳтиёткорона ба анъанаҳо ва қорнамоиҳои тоҷикистониён ҳам дар замони гузаштаи дур, ҳам дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва низоъҳои муосир (масаланд, иҷрои қарзи интернатионалӣ дар Афғонистон дар солҳои 1979 - 1989) таъя мекунад. Дар хонандагони синфҳои болоӣ аллакай фаҳмишҳои муайян дар бораи қарзи ҳарбӣ-ватандӯстӣ ташаккул ёфтаанд, аз ин рӯ пешниҳод карда мешавад, ки дар раванди ташаккули раванди тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ мавқеи асосиро бояд на танҳо азхудкуни барнома оид ба тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ, балки азхудкунии донишҳои амалӣ, маҳорату малақаҳои зарурӣ низ ишғол намояд [141, С. 7].

Стандарти давлатии таҳсилоти миёнаи умумӣ (Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «2» апрели соли 2009 № 206 тасдиқ шудааст) [16] ҳуҷҷати меъёрии ҳуқуқӣ буда, сиёсати ягонаи давлатро дар соҳаи маориф таъмин менамояд. Он маҷмӯи мақсад ва вазифаҳо, мазмуни таҳсилоти заминавӣ (базавӣ), ҳаҷми ҳадди ниҳии сарбории таълимии хонандагон, принципҳои асосии ташкили чараёни таълим ва сифати дониши хонандагон, натиҷаҳои таълим, дараҷаи дониши хонандагон ва қоидаҳои назорати давлатии сифати таҳсилотро муайян мекунад.

Оид ба омодагии дифои ҳарбӣ ҳатмӣ дар баҳши «Талаботи умумӣ ба мазмуни таҳсилоти миёнаи умумӣ “Нақшаи таълимии заминавӣ (базавӣ)

чузъи таркибии Стандарт» зикр гардидааст, ки дар асоси Нақшаи таълимии заминавӣ (базавӣ) дар ҳама намуди муассисаҳои таҳсилоти умумӣ: муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, гимназия ва литсей омӯзиши фанни омодагии дифои ҳарбӣ ба монанди фанҳои забони модарӣ ва адабиёт, забони тоҷикӣ (давлатӣ), забони русӣ, забонҳои хориҷӣ, табиатшиносӣ, математика, физика, химия, биология, технологияи информатсионӣ, таърих (таърихи халқи тоҷик ва таърихи умумӣ), география, ҷомеашиносӣ, тарбияи ҷисмонӣ ҳатмӣ мебошад [16].

Изҳороти Президенти Тоҷикистони соҳибистиклол Эмомалӣ Раҳмон дар бораи он, ки: “Эҳёи Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон бешубҳа бузургтарин ва муҳимтарин рӯйдоди таърихи асри XXI мебошад. Дар сарзамини давлати Сомониён давлати мустақили тоҷикон дубора тавлид ёфт, ки вориси арзандаи сулолаи Сомониён аст”, аз он гувоҳӣ медиҳад, ки решаҳои ватандӯстии халқи тоҷик амиқ қарор доранд. Асосгузори ҳақиқии давлати Сомониён (асрҳои IX–X) Исмоил Сомонӣ дар солҳои ҳукмронии худ қобилияти барҷастаи эҷоди низоми мураттаби давлатдорӣ, ташкил ва қобилияти ҷангии қушӯнҳо, рушди илм, фарҳанг, савдо ва ғайраро зоҳир кард. Истиклолияти давлатӣ аз шахрвандони худ саъйи дучанди рӯҳияи шахрвандӣ ва ватандӯстиро талаб мекунад. Дар ин ҷо анъанаҳои ватандӯстӣ, қаҳрамонони миллӣ, ифтихори миллӣ, ҳуввият ва худшиносии миллӣ ҳамеша ба кумак меоянд. Худшиносии миллӣ бо ватандӯстӣ вобастагии мустаҳкам дорад, ки он барои сафарбар кардани қувваҳои ҷомеа, ҳалли мушкилоти пешомада мусоидат намуда, бартараф кардани душвориҳо ва озмоишҳоро осон мегардонад.

Дар Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» ва «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълим ва тарбияи фарзанд» раванди мақсадноки тарбия ва таълимро ба манфиати шахс, ҷомеа ва давлат муайян карда шудааст. Тарбияи муҳаббат ба Ватан, ҳифзи он бояд вазифаи асосии муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ бошад. Ҳар касе, ки ватани худро дӯст надорад, ҳеҷ чизро дӯст дошта наметавонад.

Аммо, ҳангоми ҳалли ин масъала хатоҳое, ки қаблан дар масъалаи тарбияи ватандӯстӣ содир шуда буданд, такрор карда набояд шаванд, ки аз зер иборатанд:

- тарбияи миллиро аз миллатгароӣ ба таври ҷиддӣ фарқ кардан лозим аст;

- тарбияи ватандӯстӣ бояд дар заминаи мушаххаси таърихӣ, бо истифода аз намунаи анъанаҳо ва қаҳрамонони миллӣ, истифодаи маводи таърихӣ–кишваршиносӣ бунёд ёфта бошад;

- дар соҳаи тарбияи қаҳрамонона– ватандӯстӣ кори мақсаднок зарур аст, зеро фарҳанги пасти сиёсӣ, надонистани муқаррароти асосии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ташаккули шахсияти ватанӣ, ватандӯсти воқеии кишвар мусоидат карда наметавонанд.

Барномаи мақсадноки давлатии «Тарбияи ватандӯстии ҷавонон дар Тоҷикистон барои солҳои 2011–2015» ватандӯстиро ҳамчун арзиши муҳими иҷтимоӣ, ҳамчун асоси ягонагии маънавӣ–ахлоқии ҷомеа, таҳкими давлатдорӣ он тасдиқ мекунад. Ҳадафи барнома ташаккул додани муносибати ғайрӣ ва ҳавасмандона дар байни ҷавонони Тоҷикистон ба таърих, фарҳанг, давлатдорӣ дар ягонагии мабдаъҳои хусусиятҳои миллӣ ва муштараки мутамаддин мебошад. Барои ҳалли вазифаҳои гузошташуда нақши фанни тайёрии ибтидоии ҳарбӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ муҳим аст. Дар машғулиятҳои омодагии ибтидоии ҳарбӣ дар ихтиёри сарвари ҳарбии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дарс, гузаронидани машғулиятҳои тайёрии тактикӣ, тайёрии сафороӣ, асосҳои корҳои ҳарбӣ, соатҳо ва корҳои беруназсинфӣ, ва гузаронидани ҷамъомадҳои ҳарбӣ қарор доранд.

Дарс дар ояндаи наздик шакли асосии ташкили таълим ва тарбияи хонандгон боқӣ хоҳад монд. Аммо, ин маънои онро надорад, ки дарс чизе яхбаста ва шикастнопазир аст. Танҳо тавассути муносибати эҷодӣ ба дарс бо назардошти дастовардҳои нави соҳаи педагогика, психология ва таҷрибаи пешқадам сатҳи баланди таълим ва имкониятҳои калонро

барои такмил ва навсозии он фароҳам овардан мумкин аст. Ҳар як дарс мақсаду вазифаҳои мушаххас ва талаботи ягона дорад.

Бо мақсади баланд бардоштани майлу рағбати хонандагони синфҳои болоӣ ба дарсҳои тайёрии ибтидоии ҳарбӣ ва пурзӯр намудани ғайрифаъолияти маърифатии онҳо амалан шаклҳои гуногуни ташкили дарс: дарс–лексия, дарс–суҳбат, дарс–муқоиса–мусоҳиба, дарс–таҳлил, дарси хонанда, дарси “экскурсияи ғойбона”, дарсҳои китобхонавӣ ва осорхонавӣ, дарсҳои рушди малакаҳои ҳарбӣ ва ғайраро истифода бурдан лозим аст. Дар шаклҳои мазкури дарсҳо тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстиро ба роҳ мондан мумкин аст.

Дар раванди дарси омодагии ибтидоии ҳарбӣ омӯзгор - сарвари ҳарбӣ принсипҳои олии ахлоқӣ, аз қабилӣ башардӯстӣ, демократизм, ростқавлӣ, одоб, нафрат ба худхоӣ, бераҳмӣ, қаллобӣ ва лагандбардориро дар хонандагони синфҳои болоӣ ташаккул дода, рушд медиҳанд. Омӯзиши шиддатноки тайёрии ҳарбӣ ва ҷисмонӣ дар синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ қабилӣ ҳаёти ғайрифаъол ва баланд бардоштани сифатҳои иродавии шахсияти хонандагон ба ҳисоб рафта, ҷаҳонбинӣ, худшиносӣ, мустақилияти хонандагонро таълим дода, ғайрифаъолнокии иҷтимоии онҳоро инкишоф медиҳад.

Барои таълиму тарбияи сифатҳои зикргардидаи шахсияти хонанда омӯзгор - сарвари ҳарбӣ бояд вазифаҳои зеринро, ки ба тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ нигаронида шудаанд, ҳал намояд:

- ташаккул додани муҳаббат ва садоқати хонандагони синфҳои болоӣ ба Ватан, омода будан ба ҳимояи мусаллаҳонаи он;

- инкишоф додани муҳаббат ва эҳтиром ба халқ, фарҳанг ва анъанаҳои миллӣ дар хонандагон;

- тарбияи муҳаббат ва муносибатҳои эҳтиёткорона ба табиати зодгоҳ, ватани худ;

- тарбияи дар мисоли персонажҳои қаҳрамонони адабӣ;

– ташаккул додани омодагии хонандагон барои кор ба манфиати Ватан ва ҳимояи якпорчагии марзу буми он;

–инкишоф додани устуворӣ ва истодагарӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ барои рафъи мушкилот ҳамчун қадаме ба сӯи ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ дар онҳо [49, С. 13].

Академик М. Лутфуллозода ҳақ аст, ки “ифтихори миллиро ҳамчун куллаи баландтарини ташаккули шахсият” эътироф карда, тарбияи инсонро яке аз шартҳои доимии мавҷудияти бомуваффақияти миллат ва давлат мешуморад. Бар ин асос, пояи концепсияи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ва концепсияи миллии таҳсилотро дар низоми нави маориф, пеш аз ҳама, методи таълим, тарбияи худшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ, ватандӯстӣ ва ҳисси ифтихор ташакил медиҳанд, ки асосашонро, ба ақидаи академик М. Лутфуллозода: ватандӯстӣ ва ҳисси ифтихор; озодии ватан ва шахсият; башардӯстӣ; муттаҳидӣ ва ягонагии миллӣ; сулҳу ризоият, ҳамзистии мусолаҳатомез бо халқҳо ва миллатҳои кишварҳои дигар; кори поквичдонона; дастгирӣ ва амалҳои нек; рушди арзишҳои маънавӣ; ҳудогоҳӣ ва ифтихори миллӣ; оилаи солим ташкил медиҳанд.

Ҳамин тариқ, тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ қисми таркибии тарбияи ватандӯстии хонандагон мебошад, ки аз раванди мақсаднок идорашавандаи ташаккули шахсиятии онҳо дар асоси анъанаҳои ҷангии халқи худ, ташаккули омодагии онҳо ба иҷрои вазифаҳои таъмини ҳимояи Ватан ва азхуд кардани дониш, малака ва маҳоратҳои ба ин зарур иборат мебошад.

Яке аз ҷойҳои пешбарро дар низоми тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии насли наврас муносибати тарбиявӣ ба рамзҳои давлатӣ, ҳисси ифтихор аз онҳо, дарки ғояҳои асосии рамзҳо, маҳорати ҳимояи мусаллаҳонаи онҳо ишғол менамояд. Муносибат ба рамзҳои давлатӣ нишондиҳандаи муносибати шахрвандон ба давлат, таърих, миллат ва забони модарии худ мебошад.

Ќузьи асосии таркибии тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии насли наврас такмили худшиносии миллӣ, таъмини ғаъолнокии иҷтимоию фарҳангӣ, баланд бардоштани рисолат ва масъулияти шаҳрвандӣ ва ҳимояи мусаллаҳонаи Ватан, ҳудрушддихӣ ба тарафи беҳтар кардани ҳиссиёту эътиқодоти шаҳрвандӣ, ватандӯстӣ ва қарзи ҳарбӣ оид ба манфиаҳои давлат, муҳаббат ба ватан, сарзамин, забони модарӣ, фарҳанг ва таърихи худ иборат мебошад.

Тарбияи насли баркамол аз маҷмӯи равандҳои тарбиявие иборатанд, ки ба ташаккули ҷавонон, таҳкими истиқлолият ва иқтидори мудофиавии Ватан, тарбияи шахсиятҳои аз ҷиҳати зехнӣ боистеъдод, озодона фикркунанда, ба манфиатҳои ҷомеа ва давлати худ нигаронида шудаанд.

Дар шароити муосир ватандӯстӣ бо чунин сифатҳои шахсиятие, аз қабили: муҳаббат ба Ватани “бузург” ва “хурд”, омода будан ба иҷрои қарзи конститутсионӣ; ҷаҳонбинии ватандӯстона ва омодагӣ ба ҳимояи мусаллаҳонаи сарзамини худ; таҳаммулпазирии иҷтимоӣ, аз ҷумла динию мазҳабӣ, миллию наҷодӣ, ва ғайра рабт дода мешавад, ки онҳоро дар насли наврас рушд додан зарур мебошад.

Ватандӯстӣ дар генҳои инсон ҷорӣ набуда, сифати меросӣ ба ҳисоб наарафта, падидаи иҷтимоӣ мебошад. Ватандӯстии ҳақиқӣ моҳияти башарӯстона – эҳтиром ба фарҳанги халқҳои дигар ва анъанаҳои онҳоро дошта, ҳамзамон, маҷмӯи сифатҳои мусбате мебошад, ки бояд аз ҷониби ҷомеа ва педагогҳо дар насли наврас ташаккул дода шаванд [18].

Мақсади асосии тарбияи ватандӯстӣ дар насли наврас тарбия кардани муҳаббат ба Ватан, ифтихор аз он, ташаккул додани хоҳиш ва омодагӣ ба ҳимояи мусаллаҳони мамлакати худ ҳангоми зарурат, саъю талош ба нашъунамои Ватан мебошанд. Масъалаи тарбияи ватандӯстиро бидуни ташаккули муносибати эҳтиромона ба гузашта ва ҳозираи мамлакати худ, анъанаҳо ва арзишҳои миллӣ дар насли наврас ҳал кардан номумкин аст [21, С. 240-243].

Тарбияи Ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагон қисми ҷудонашавандаи омодаسازی навҷавонон ба хизмати Ҳарбӣ, тарбияи шаҳрвандӣ ва ватандӯстӣ ба шумор рафта, кор оид ба тарбияи ватандӯстон ва ҳомиёни Ватани худ на танҳо раванди таълимӣ, балки татбиқи қонунҳо, барномаҳои давлатӣ оид ба тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон мебошад.

Яке аз самтҳои афзалиятноки тарбияи Ҳарбию ватандӯстӣ омодаسازی пешаздаъватии ҷавонон ва такмил додани заминаи таълимию моддӣ мебошад. Тарбияи Ҳарбӣ-ватандӯстии ҳомии оянда дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ шурӯъ мешавад. Он низоми мавзун, илман асоснок кардашуда, кори мақсадноки гурӯҳи педагогиро талаб мекунад, ки дигаргуниҳои ҷашмрасро дар кори Ҳарбӣ, усулҳои бурдани муборизаи мусаллаҳона, сохти ҷамъиятию сиёсӣ, муҳлат ва хусусияти хизмати Ҳарбӣ, муносибатҳои ҷомеа ба иҷрои қарзи Ҳарбӣ, вазъияти байналмилалӣ ва дохилидавлатии Ҳарбию сиёсӣ, инчунин сатҳи омодагии умумитаҳсилотии навҷавонони синну соли пешаздаъватӣ ва даъаватиҳо дар бар мегирад.

Имрӯз ба арзишҳои таърихӣ фарҳангии гузашта, даъватҳои ватандӯстонаи маорифпарварон ва намояндагони донишманди адабиёти тоҷик мурочиат карда, онҳоро дар ҷой ва вақти лозима, хусусан вақте ки суҳан дар бораи ҷунин арзишҳо, ба монанди: ватандӯстӣ, ҳаракати ватандӯстона, ҳиссиёту эътиқодоти ватандӯстӣ, омодагӣ ба ҳимояи мусаллаҳонаи Ватан меравад, истифода бурдан зарур аст. Рисолати муқаддаси ватандӯст, ҳамдилии ватандӯстона, садоқат ва омодагӣ ба ҳимояи Ватан на танҳо аз ҷониби Фирдавсӣ, балки инчунин аз ҷониби ҷунин намояндагони Шарқи қадим, ба мисли маликушшуаро Рӯдакӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Носири Хусрав, Саъдии Шерозӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Аҳмади Дониш, Садриддини Айнӣ ва бисёри дигарон тасвир шудаанд. Осори ҷовидонаи шоирону маорифпарварони номбурда намунаи муҳими хизмати ҷонфидоёна ба хоҳири армонҳои ҷомеа мебошанд. Онҳо бо арзишҳои азими маънавию ахлоқӣ саршор буда,

кодиранд ҳама вақт ҳамчун манбаи қувваи азими эътиқод ва амиқгардони ғояҳо ва ҳиссиёту эътиқодоти ватандӯстӣ, садоқат ва омодагӣ ба ҳимояи мусаллаҳонаи Ватан хизмат кунанд.

Асосҳои ватандӯстӣ ва ҳаракати ватандӯстиро мавриди баррасӣ қарор дода, олимон ба он ақидаанд, ки ангеҷаҳои ин рисолати муқаддас дар анъанаҳои миллӣ зоҳир ёфта, қорнамоиҳо ва қаҳрамоноҳои миллиро инъикос мекунанд. Дар ин робита ба консепсияи навҷӯёнаи “ҳонаи миллӣ” ки аз ҷониби Е.П. Белозертсев [33, С. 18] пешниҳод гардидааст, истинод овардан мумкин аст. Дар таҳқиқоти мазкур мо ин ғояро аз маънаи истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асри миёнагӣ ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик, таърих ва фарҳанги миллӣ, анъанаҳои тарбиявӣ, ки дар адабиёти бадеӣ, эҷодиёти шиғоҳии халқӣ, этнопедагогика муаррифӣ шудаанд, мавриди баррасӣ қарор додаем, ки мазмунҳои онҳо аз тариқи эътимодноки ва мақсаднокии истифодаи онҳо дар тарбияи маънавию ахлоқӣ ва ҳарбӣ-ватандӯстии насли наврас интиқол меёбад. Тарбиягирифатгии ҳарбӣ-ватандӯстӣ бо муҳаббати ҷонфидоёна ба Ватан, вафодорию садоқат ба он, ифтихор ба рои гузашта ва ҳозираи он, кӯшиши таъмини наҷунамои мамлакат муайян карда мешавад.

Фарҳанги ватандӯстӣ ва омода будан ба ҳимояи Ватан мазмунҳои худвижа, аз ҷиҳати маънавӣ ва эҳсосотӣ ғанӣ, мазмунҳои аз ҷиҳати ғоявӣ бойро дар афкори афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик инъикос намуда, интиқоли он ба шароити ҷомеаи муосир ва инсон аз ҳиссиёту эътиқодоти баланди ватандӯстӣ иборат мебошад.

Тарбияи ватандӯстӣ ва оморасозии ҳарбии ҳонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон айнаи замон дар асоси таъбиқи Консепсияи тарбияи миллӣ баррасӣ мешавад. Дар мамлакат қори қалонмиқёс дар самти таҳия ва таъбиқи барнома ва стратегияи нав оид ба тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ, шаҳрвандӣ - ҳуқуқии

насли наврас оғоз гардида, дар ҳамаи воҳидҳои сохтори соҳаи маориф тағйироти кулӣ ба амал омаданд. Марказҳои ҳаракати ватандӯстӣ, мактабҳои ватандӯстони ҷавон ташкил карда шуданд, ки қорашонро ба самти тақвият додани фаъолияти ватандӯстӣ, шаҳрвандӣ ва омодагии ҳарбӣ равона кардаанд. Конференсияҳои илмӣ - амалӣ ва ҳамоишҳои доимо гузаронидашаванда бо иштироки олимони-педагогҳо, иштирокчиёни Ҷанги Бузурги Ватанӣ, шоирон, нависандагон, маҷалланигорон, омӯзгорони хизматнишондода ба ҳукми анъана даромадаанд. Дар моҳҳои таътил аз мактаб ҷамъомадҳои ҳарбӣ-ватандӯстӣ бо даъвати сарбозону афсарон аз сафҳои Қувваҳои Мусаллаҳи мамлакат гузаронида мешаванд.

Айни замон аҳамияти тарбияи насли наврас бо истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик баланд шудааст. Худи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ ба барномаи муҳими давлатӣ, ба яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати муносири давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф табиӣ ёфтааст. Ин ба таври равшан дар Конститутсия ва Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”; “Дар бораи таҳсилоти олӣ ва баъдипломии касбӣ”; “Оид ба масъулияти падару модар барои таълиму тарбияи фарзанд”; “Дар бораи уҳдадорӣ умумӣ ва хизмати ҳарбӣ”; “Дар бораи “собиқадорон”; дар “Консепсияи мактаби миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон”; “Барномаи давлатии тарбияи насли наврас дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013 - 2017; дар “Консепсияи миллии сиёсати ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои дигари меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистони марбут ба масъалаҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ ва шаҳрвандии насли наврас инъикос ёфтааст.

Қисми таркибии тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии насли наврас тақмил додани худшиносии миллиӣ, таъмини фаъолнокии иҷтимоӣ фарҳангӣ, баланд бардоштани рисолати шаҳрвандӣ ва масъулиятнокӣ, ҳудрушддихӣ ба самти беҳтар кардани ҳиссиёту эътиқодоти шаҳрвандию

ватандӯстӣ оид ба ҳимояи мусаллаҳонаи манфиатҳои давлатӣ, муҳаббат ба Ватан, зодгоҳ, забони модарӣ, фарҳанг ва таърих ба шумор мераванд.

Консепсияи миллӣ ташаккули фарҳанги ватандӯстӣ ва омодагӣ ба хизмати ҳарбиرو аз тариқи таъсиррасонии мақсаднок ба шуур ва ҳиссиёти таълимгирандон, ташаккул додани сифатҳои мушаххаси сифатӣ пешбинӣ менамояд. Аз ин рӯ, хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиро лозим аст дар раванди таълимию тарбиявӣ фаъолияти ватандӯстию омодагии ибтидоии ҳарбиру, ки ботинан дар рушди маънавию ахлоқии шахсияти таълимгирандагон инъикос меёбад, фаълоне амалӣ гардонанд.

Дар як қатор таҳқиқот робитаҳои амиқ ва мантиқӣ байни мафҳумҳои “Ватан”, “ҳалқ”, “миллат”, “сарзамин”, “зодгоҳ”, “оила”, “падару модар”, “қаҳрамонҳо”, “ватандӯстон”, “муҳофизони Ватан”, ки ҳиссиёту эътиқоди эҳсосоти одамро нисбат ба муҳаббат ва омода будан барои ҳимояи мусаллаҳонаи Ватан, мамлакат, падару модар, қаҳрамонҳо ва ғайра ташаккул дода, рушд медиҳанд, ба назар мерасанд.

Қисми таркибии тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии насли наврас тақмил додани худшиносии миллӣ, таъмини фаълнокии иҷтимоию фарҳангӣ, баланд бардоштани рисолати шаҳрвандӣ ва масъулиятнокӣ, ҳудрушддихӣ ба тарафи беҳтар кардани эътиқодоти шаҳрвандию ватандӯстӣ оид ба ҳимояи мусаллаҳонаи манфиатҳои давлатӣ, муҳаббат ба Ватан, зодгоҳ, забони модарӣ, фарҳанг ва таърих ба шумор мераванд. Ҳамин тариқ, бо ташкили дахлдори раванди таълиму тарбия муайян кардани афзалиятҳои миллӣ дар насли наврас тарбияи ҳарбӣ ва ҳисси ватандӯстӣ, шуури шаҳрвандӣ, ташаккули ҳувияти миллӣ, эҳтиром ба мероси таърихӣ ва фарҳангии халқи қадимаи тоҷик ва халқҳои тамоми ҷаҳон имконпазир мегардад.

Ҳамин тариқ, асоси консепсияи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагонро бояд ифтихори миллӣ ташкил диҳад. Ҳар як хонанда бояд бо номи тоҷик будани худ ифтихор кунад, эҳсос кунад, ки ӯ дар як

кишвари мутамаддин зиндагӣ мекунад, дарк мекунад, ки рисолати ӯ аз хизмат ба кори бузурги умумӣ барои нашъунамои Ватани худ ва халқи он, ҳимояи мусаллаҳонаи он иборат мебошад.

2.2. Меъёр ва нишондиҳандаҳои ташаккули ҳиссиёту эътиқодоти ватандӯстӣ ва ҳисси қарзи шаҳрвандии хонандагони синфҳои болоӣ

Дар раванди таҳқиқи масъалаи ташаккули ҳиссиёту эътиқодоти ватандӯстӣ ва ҳисси қарзи шаҳрвандии хонандагони синфҳои болоӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик зарурати муайян кардани меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои ташаккулёфтагии ҳиссиёту эътиқодоти ватандӯстӣ ва ҳисси қарзи шаҳрвандии хонандагони синфҳои болоӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба миён омад. Хусусиятҳои фанни таълими ҳарбӣ-ватандӯстӣ, ки дар омӯзиш ва истифодаи афкори педагогии мутафаккирон ва анъанаҳои миллии асос ёфтааст, имкониятҳои маърифатӣ таъкили хонандагонро сафарбар мекунад.

Шаклҳо, методҳо ва усулҳои истифодаи афкори педагогии мутафаккирон ва анъанаҳои миллии эҳтимол ва имконияти ташаккули салоҳиятҳои маърифатии хонандагонро баланд бардошта, ба ташаккул ва рушди донишҳо ва маҳоратҳо дар заминаи маълумот ва иттилооти азхуд кардашуда барои татбиқ ва ҳалли вазифаҳои таълимию амалӣ мусоидат мекунад.

Шаклҳо ва методҳои истифодаи афкори педагогии мутафаккирон ва анъанаҳои миллии сатҳи баланди ташаккули ғайроқии маърифатии хонандагони синфҳои болоиро таъмин менамояд, ки дар асоси мавод ва арзиши афкори педагогии мутафаккирон ва анъанаҳои миллии ба ташаккул ва рушди ҳиссиёти махсус барои Ватан, зодгоҳ, садоқат ва вафодорӣ, омода будан ба ҳимояи мусаллаҳонаи он мусоидат мекунад.

Ташкил ва методикаи таҳқиқоти озмоишӣ оид ба интиҳоби 122 нафар озмоишшавандагон аз ҳисоби хонандагони синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №№ 1, 2, 3 ноҳияи Варзоби Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шуд.

Дар доираи амали таълимии таҳқиқоти озмоишӣ аз ҷониби мо як қатор чорабиниҳо амалӣ карда шуданд, ки асоси марҳилаҳои муқарраркунанда, ташаккулдиҳанда ва назоратии озмоишро ташкил доданд. Аз ҷумла, марҳилаи муқарраркунанда ба ошкор кардани маълумоти ибтидоӣ оид ба нишондиҳандаҳои таҳқиқшаванда аз рӯи сифати ташкил ва гузаронидани тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар хонандагони гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ нигаронида шуда буд. Махсусан равшан ин дар заминаи ошкор кардани сатҳи маърифатӣ, яъне донстани мафҳумҳои асосии ватандӯст ва қарзи шаҳрвандӣ, Ватан, ҳимояи мусаллаҳонаи сарзамин, шаҳрвандӣ, ҳуқуқ ва ғайра; сатҳи эҳсосотӣ, яъне муносибати мусбат ба ҳиссиёту эътиқоди ватандӯстӣ, қарзи шаҳрвандӣ, муҳаббат ба Ватан, забони модарӣ, таърихи сарзамин); муносибати ғаъолиятӣ, яъне омодагӣ ба ҳимояи мусаллаҳонаи Ватан ғаъолияти ғаъол барои таъмин намудани амнияти он бо афзалияти арзишҳои ватандӯстӣ зоҳир гардид.

Маводе, ки дар марҳилаи муқарраркунандаи таҳқиқоти озмоишӣ ба даст оварда шуданд, ҳамчун асос барои таҳияи барномаи тақвият бахшидани тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар ибтидо дар марҳилаи озмоиши ташаккулдиҳанда хизмат намуданд. Дар марҳилаи ташаккулдиҳанда сатҳи дониши хонандагони синфҳои болоӣ дар бораи афкори педагоги муатаффакирни форсу тоҷики асримиёнагӣ ва анъанаҳои миллӣ, муносибати онҳо ба ташаккул додани ҳиссиёту эътиқодоти ватандӯстӣ ва омодагӣ ба ҳимояи мусаллаҳонаи Ватан, обутобёфтагии ватандӯстонаю ҳарбии хонандагони синфҳои болоӣ муайян карда шуданд. Дар марҳилаи назоратӣ дар заминаи ҳалли вазифаҳо оид ба озмоиши

муқарраркунанда, ки мақсади он санҷидани маълумоти гирифташудаи марбут бо дақиқсозии шаклҳо ва методҳои таъсиррасони педагогӣ иборат буд, ки ба пасманзари умумӣ ва самарабахшии таъсиррасонии ватандӯстӣ ва ҳарбии хонандагони синфҳои болоӣ бо истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик таъсир мерасонанд.

Муқоисаи натиҷаҳои марҳилаҳои муқарраркунанда ва ташаккулдиҳандаи таҳқиқоти озмоишӣ имкон дод шаклҳо ва методҳои кор дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ бо истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик муайян карда шуда, имконоти мавҷуд дар хонандагон дар самти мазкур ошкор карда шуда, ҳиссиёт ва этиқоди махсус нисбат ба ҳавасмандии ватандӯстӣ ва омодагӣ ба ҳимояи мусаллаҳонаи Ватан ошкор карда шаванд.

Барои татбиқ ва тасдиқи фарзияи қаблан пешниҳодшудаи корӣ ва вазифаҳои дар таҳқиқот гузошташуда аз ҷониби мо мамҷӯи методҳое истифода шуданд, ки имкон доданд заминаҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ ва омодагии онҳо ба хизмати ҳарбӣ ва ҳимояи мусаллаҳонаи Ватан асоснок карда шаванд.

Барои дастёбӣ ба мақсадҳои гузошташуда дар рафти ташаккули фаъолнокии истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик дар раванди машғулиятҳо барои омӯзиши дараҷаи таъсири ҷузъҳои маърифатӣ, фаъолиятӣ ва эҳсосотӣ аз ҷониби мо самарабахшии се намуди пурсишномаҳо мавриди санҷиш қарор дода шуданд. Ҳамин тавр, дар пурсишномаи №1 вазифа оид ба омӯзиши ҷанбаи маърифатӣ ва арзёбии маърифатӣ дар тарбиягирифтагии ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ гузошта шуд (ниг. Замимаи № 1); пурсишномаи № 2 бо омӯзиши рӯҳияи эҳсосотию мусбати хонандагон нисбат ба истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва

анъанаҳои миллии халқи тоҷик алоқаманд мебошад (ниг. Замимаи № 2); пурсишномаи №3 ба ошкор кардани муносибати фаъолияти хонандагон нигаронида шудааст (ниг. Замимаи № 3).

Аз ҷониби мо меёрҳо, нишондиҳандаҳо ва методҳои ошкорсозии ташаккулёфтагии этиқодоту ҳиссиёти ватандӯстӣ ва омодагӣ ба иҷрои қарзи шаҳрвандӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ: маърифатӣ, эҳсосотӣ ва фаъолиятӣ муайян карда шуданд.

Меёри маърифатӣ: ошкор кардани донишҳои хонандагони синфҳои болоиро оид ба арзишҳои ватандӯстӣ, хизмати ҳарбӣ ба Ватан, самтҳои шаҳрвандӣ, меёрҳои ҳуқуқӣ пешбинӣ мекунад. Нишондиҳандаҳои меёри мазкур бо ҳаҷми донишҳо дар бораи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик муайян карда мешаванд.

Меёри эҳсосотӣ - арзишӣ: ошкор кардани муносибати эҳсосотӣ - мусбатро ба арзишҳо, меёрҳо, қоидаҳо ва принципҳои ватандӯстӣ ва қарзи шаҳрвандӣ аз тариқи маншури этиқодоти ватандӯстона пешбинӣ карда, нишондиҳандаҳои он бо зоҳир кардани ҳиссиёти хонандагони синфҳои болоии марбут ба эҳтиром, масъулиятнокӣ дар назди давлат ва ҷомеа, ҳамдарӣ, таҳаммулпазирӣ ва ғайра ифода ёфтанд.

Меёри фаъолиятӣ: ошкор кардани муносибатҳо ва кирдорҳои хонандагони синфҳои болоии марбут ба назарҳои ватандӯстона ва омодагӣ ба иҷрои қарзи шаҳрвандиро бо истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик бо роҳи зоҳир кардани ташаббус ва мустақилият дар нишон додани донишҳо, маҳоратҳо ва малакаҳо дар рафтори ватандӯстона, омодагӣ ба ҳимояи мусаллаҳонаи Ватан, шаҳрвандӣ ва иҷтимоӣ, ки дар этиқодоти махсуси арзишӣ асос ёфтааст, пешбинӣ мекунад.

Дар меёрҳои пешниҳодшуда асос ёфта, мо сатҳҳои эҳсосоту этиқодоти ватандӯстӣ ва омодагӣ ба хизмати ҳарбиро мушаххас кардем., ки аз се сатҳи зерин ифода ёфтанд.

Сатҳи баландро (СБ) хонандагони синфҳои болоие нишон доданд, ки донишҳои мукамалро дар бораи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик нишон доад, дар бораи ҳуқуқҳо ва уҳдадорӣҳо, меъёрҳои асосии рафтори ватандӯст ва муҳофизи Ватан огоҳии хуб доранд. Онҳо супоришҳо ва вазифаҳои таълимию тарбиявӣ, ҷамъиятиро бо майли том иҷро карда, ба супоришҳои дорой хусусияти ватандӯстона ва ҳимояи мусаллаҳонаи Ватан бомаъсулият муносибат карда, дар рафти иҷрои мустақилонаи супоришҳо ташаббус ва мустақилиятро нишон дода, сифатҳои аввалияи шаҳрванд - ватандӯст ва муҳофизи Ватани худро заҳир намуданд.

Сатҳи миёнаро (СМ) ба хонандагони синфҳои болоие нишон доданд, ки донишҳои муайянро дар бораи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик нишон дода, ҳиссиёту эътиқодоти талаботро аз тариқи қиёс бо ҳавасмандии ботинӣ тазим карда, супоришҳои таълимию тарбиявӣ ва ҷамъиятиро иҷро карда, ба беэҳтиётӣҳои махсус ҳангоми иҷрои супоришҳо роҳ надода, нишондиҳандаҳои начандон бадро дар таҳсил нишон медиҳанд.

Сатҳи паст (СП) ба хонандагони синфҳои болоие дахл дорад, ки на ҳамеша меъёрҳои ба таври умум қабулшудаи рафторро риоя карда, дар бораи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик тасаввуроти кофӣ надоша, аз иштироки ҷаҳол дар машғулиятҳо оид ба омӯзиши афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ даст мекашанд.

Дар таҳқиқоти мазкур натиҷаҳои ҷенкуниҳо бо мақсади муашаххас кардани эътимодноки дар фарқиятҳо байни нишондиҳандаҳои арзишҳои миёна аз рӯи ҷузъҳои тарбиягирифтагии ватандӯстӣ ва омодагӣ ба хизмати ҳарбӣ дар гурӯҳҳои гуногуни хонандагони синфҳои болоӣ мавриди таҳлили омӯрӣ қарор гирифтанд.

Интихоб аз рӯи мазмуни озмоиши ташаккулдиҳанда бо принципҳои зайл муайян карда шуд:

- принципі истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик дар машғулиятҳо;

- принципі илмӣ, ки татбиқи он аз тариқи азхуд кардани усулҳои муайяни истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик нисбат ба интихоби маводи зарурӣ оид ба омӯзиши масъала амалӣ карда шуд, ки версияҳои гуногунро дар арзёбии далелҳо ва рӯйдодҳои баррасишаванда дар асоси манбаъҳои гуногуни таърихӣ; моддӣ ва хаттӣ, ки бо дастурҳои таълимӣ, таҳқиқоти илмӣ - амалӣ, матбуоти даврӣ, ёддоштҳо ва ғайра муаррифӣ шудаанд, дар бар мегиранд;

- принципі мувофиқат ба имкониятҳои синнусоли хонандагон, ки аз тариқи интихоби омӯзгорон нисбат ба сатҳ ва мақсадҳои супоришҳо, методикаи кор бо афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик аз рӯи мазмуни он бо така ба таҷрибаи ҳаётии хонандагон, намуд ва усули иҷрои супориши хонагӣ, асоси фаъолияти ҳангоми ташкили машғулиятҳои омӯзиши афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик амалӣ карда мешавад.

Меъёрҳои умумии самарабахшии фаъолияти омӯзиши афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик дар машғулиятҳои таълимӣ дар асоси динамика дар пешравии шахсиятии хонандгони синфҳои болоӣ барои ошкор кардани стратегия дар рафтори иртиботӣ, дастёбӣ ба нишондиҳандаҳои баландтар дар саводнокии иттилотию мурофиавӣ аз рӯи самтҳои фаннӣ мазмунии тарбиягирифтагии ватандӯстона ва омодагӣ ба хизмати ҳарбӣ муайян карда шуданд.

Ҳамчун муносибат ба тарҳрезии ҷанбаи таърихӣ дар маводи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои

миллии халқи тоҷик зарурати ташаккул додани “ғаризаи зодгоҳ ва муҳофизати Ватан” дар асоси маҳорати қиёс кардани маводи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик бо хусусияти зодгоҳ ва Ватани худ ба ҳисоб мерафт.

Дар таҳқиқот маълум карда шуда, ки афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик дар ҷаҳолнок гардонидани ҷаҳолияти таълимию тарбиявии хонандагони синфҳои болоӣ бо инҳо муаррифӣ карда шуд:

а) мазмуни маводи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик ҳамчун манбаи ҳавасмандӣ ва бедоршавии шавқу ҳаваси маърифатии хонандагони синфҳои болоӣ, ки ба дарки робитаҳои сабабию натиҷавӣ дар падидаҳои арзиши иҷтимоию таърихӣ, ҳарбию низомӣ мусоидат мекунад;

б) самтдиҳии амалии робитаи таълим ва тарбия бо мақсади ҷаҳолнокии маърифатии хонандагони синфҳои болоӣ, таҷрибаи ҳаётӣ ба масъалаҳои омӯзиши афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик, ки ҳамчун яке аз воситаҳои муҳимтарини тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ аз тариқи ҷаҳол гардонидани ҳиссиёту эътиқодоти ватандӯстона ва ҳисси қарзи шаҳрвандии хонандагони синфҳои болоӣ амал мекунад;

в) эҷод кардани вазъиятҳои масъалавии марбут ба ҳалли вазифаҳои таълимию амалии дорои хусусияти омӯзиши афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик, ки ҳамчун сарчашмаҳои асосӣ дар ҷаҳол гардонидани ҷаҳолияти фикрии хонандагони синфҳои болоӣ ба ҳисоб мераванд.

Барои ошкор кардани муносибати донишҷӯён - омӯзгорони ояндаи фанҳои омодагии ибтидоии ҳарбӣ ва тарбияи ҷисмонӣ дар Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов аз ҷониби мо пурсиш оид ба мақсад мувофиқ будани истифодаи афкори педагогии

мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллӣ ҳамчун воситаи тарбияи ҳарбӣ ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ дар байни донишҷӯён - омӯзгорони ояндаи факултетҳои “Омодагии дифоӣ ҳарбӣ ва тарбияи ҷисмонӣ”, “Варзиш” ва “Тарбияи ҷисмонӣ” ба таври интихобӣ дар байни 300–нафар донишҷӯён (100 нафарӣ аз ҳар як факултет) назарсанҷӣ гузаронида шуд.

Ин назарсанҷиро оид ба дарки афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллӣ, истифодаи мафҳумҳои «тарбияи ватандӯстӣ», «тарбияи ҳарбӣ», “муҳофизати Ватан”, “садоқат ба Ватан ва зодгоҳи худ” ва ғайра дар онҳо ҳамчун воситаи тарбияи ҳарбӣ ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ дар байни донишҷӯёни Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи Саидмуъмин Раҳимов ба он хотир гузаронидем, ки аз ҷумла ба зиммаи онҳо тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии насли наврас, ташаккули маънавиёт ва сифатҳои дигари шахсияти насли наврас вогузор карда шудаанд.

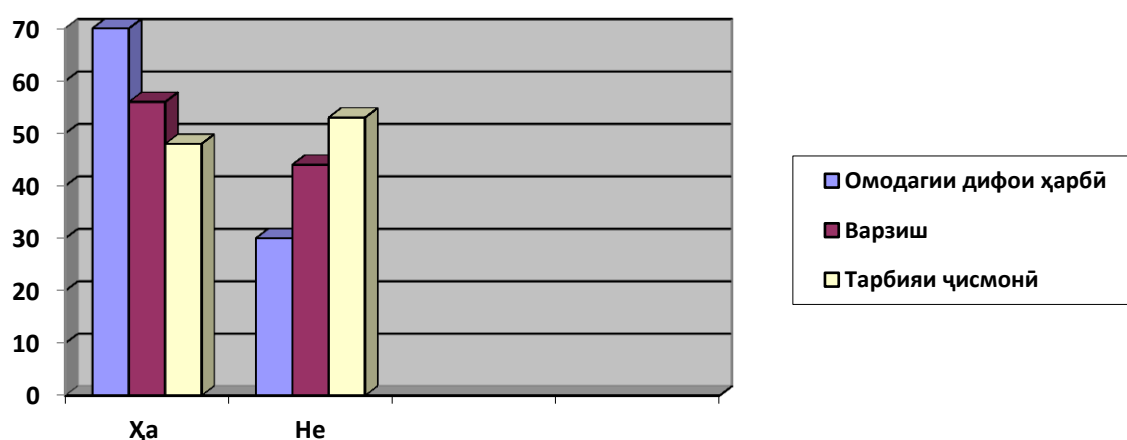
Аз рӯи тақсимои донишҷӯён - омӯзгорони оянда аз рӯи пурсиши саволи “Оё афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷикро ҳамчун восита барои тақмили тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ меҳисобед?” аз ҷониби мо маълумоти зерин ба даст омад (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Тақсимои донишҷӯён - омӯзгорони оянда аз рӯи пурсиши саволи “Оё афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷикро ҳамчун восита барои тақмили тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ меҳисобед?”

№	Факултет	Шумораи донишҷӯ	Натиҷаҳои пурсиш			
			Ҳа	%	Не	%
1	Омодагии дифои	100	70	70	30	30

	ҳарбӣ ва тарбияи чисмонӣ					
2	Варзиш	100	56	56	44	44
3	Тарбияи чисмонӣ	100	48	48	52	52
Ҷамъ:		300	174	52	126	48

Тақсироти донишҷӯён - омӯзгорони оянда аз рӯи пурсиши “Оё афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷикро як рукаи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ меҳисобед?” ба таври аёнӣ дар расми 1 нишон дода шудааст.

Расми 1. Тақсироти донишҷӯён - омӯзгорони оянда аз рӯи пурсиши “Оё афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷикро як рукаи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ меҳисобед?”

Натиҷаҳои пурсиш нишон доданд, ки аз ҷумла 70–нафар донишҷӯ (70%) аз факултети омодагии дифоӣ ҳарбӣ ва тарбияи чисмонӣ, 56–нафар донишҷӯ (56%) аз факултети варзиш, 48–нафар донишҷӯ (48%) аз тарбияи чисмонӣ анъанаҳои миллии халқи тоҷикро як рукаи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ меҳисобанд. Натиҷагирӣ пурсиш дар ин қисмат нишон дод, ки аз шумораи умумии посухдиҳандагон 174–нафар донишҷӯ (52%) анъанаҳои миллии халқи

тоҷикро як рукни тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ меҳисобанд.

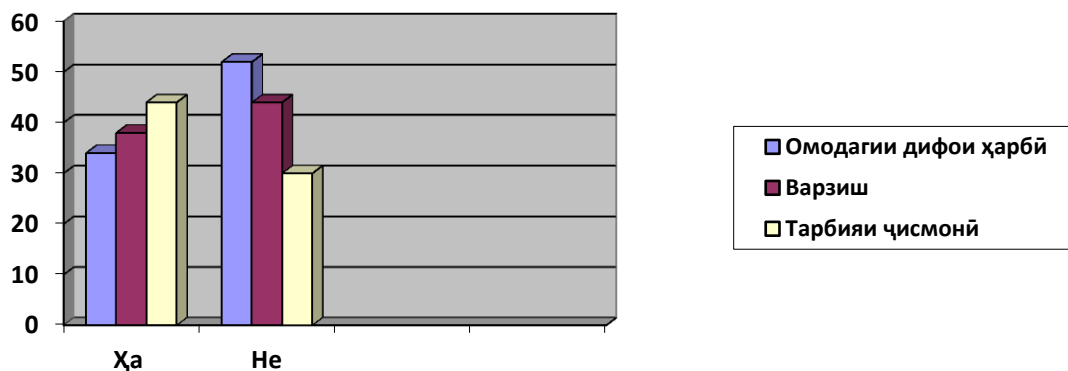
Дар иртибот ба гуфтаҳои боло, пурсиши дигари мо дар байни донишҷӯёни Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи Саидмуъмин Раҳимов оид ба таълимоти педагогии Унсурмаолии Кайковус дар кадом қисмати рисолаи ӯ “Қобуснома” ҷойгир шудааст, мебошад. Яъне, донишҷӯ – омӯзгори оянда бояд донанд, ки тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ бештар дар кадом қисмати рисолаи “Қобуснома”-и Унсурмаолии Кайковус ҷой гирифтааст.

Аз рӯи тақсимои донишҷӯён аз рӯи пурсиши “Таълимоти педагогии Унсурмаолии Кайковус оид ба тарбияи фарзанд як рукни анъанаҳои миллии халқи тоҷик дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ мебошад?” аз ҷониби мо маълумоти зерин ба даст омад (ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. Тақсимои донишҷӯён аз рӯи пурсиши “Таълимоти педагогии Унсурмаолии Кайковус оид ба тарбияи фарзанд як рукни анъанаҳои миллии халқи тоҷик дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ мебошад?”

№	Факултет	Шумораи донишҷӯ	Таълимоти педагогии Унсурмаолии Кайковус оид ба тарбияи фарзанд як рукни анъанаҳои миллии халқи тоҷик дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ мебошад?			
			Ҳа	%	Не	%
1	Омодагии дифоъи ҳарбӣ ва тарбияи ҷисмонӣ	100	34	34	52	52
2	Тарбияи ҷисмонӣ	100	38	38	44	44
3	Варзиш	100	44	44	30	30
Ҷамъ:		300	116	38	184	62

Тақсимои донишҷӯён аз рӯи пурсиши “Таълимоти педагогии Унсурмаолии Кайковус оид ба тарбияи фарзанд як рукни анъанаҳои миллии халқи тоҷик дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ мебошад?” ба таври аёнӣ дар расми 2 нишон дода шудааст.

Расми 2. Тақсимои донишҷӯён аз рӯи пурсиши “Таълимоти педагогии Унсурмаолии Кайковус оид ба тарбияи фарзанд як рукни анъанаҳои миллии халқи тоҷик дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ мебошад?”.

Ба пурсиши «Таълимоти педагогии Унсурмаолии Кайковус оид ба тарбияи фарзанд як рукни анъанаҳои миллии халқи тоҷик дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ мебошад?» дар байни донишҷӯёни факултетҳои мазкур 44 нафар донишҷӯ (44%) аз факултети варзиш, 38 нафар донишҷӯ (38%) аз факултети тарбияи ҷисмонӣ, 34 нафар донишҷӯ (34%) аз факултети омодагии дифоӣ ҳарбӣ ва ҷисмонӣ таълимоти педагогии Унсурмаолии Кайковусро оид ба тарбияи фарзанд як рукни анъанаҳои миллии халқи тоҷик дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ меҳисобанд. Натиҷагирӣ пурсиш дар ин қисмат нишон дод, ки аз шумораи умумии посухдиҳандагон 116–нафар донишҷӯ (38%) таълимоти педагогии Унсурмаолии Кайковусро оид ба тарбияи фарзанд як рукни анъанаҳои

миллии халқи тоҷик дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ меҳисобанд.

Пурсиши мазкур нишон, дод, ки дар китобҳои дарсии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ рисолаи ин мутафаккир ба таври маҷмӯӣ омӯхта нашуда, бештар ақидаҳои тарбиявии Унсурмаолии Кайковус дар заминаи порчаҳои алоҳидаи он ташвиқу тарғиб гардидааст.

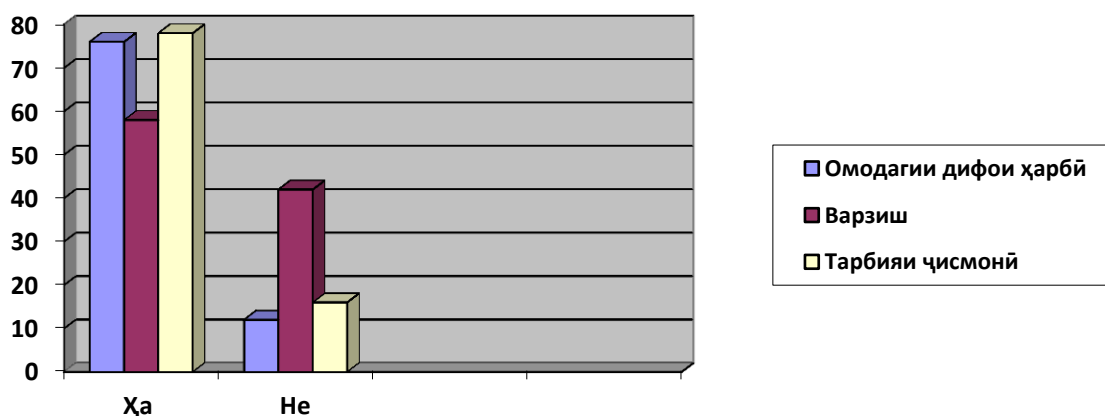
Пурсиши донишҷӯёни Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи Саидмуъмин Раҳимов оид ба «**Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии қаҳрамонони «Шоҳнома» ба хотири чист?**», ки ҳамзамон ин пурсиш имкон дод, ки мутолиаи «Шоҳнома» аз ҷониби донишҷӯён дар кадом сатҳ қарор дорад, аз 300 нафар шумораи посухдиҳандагон маълум гардид, ки 202 нафар (67%) тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстиро дар симои қаҳрамонони «Шоҳнома» дар ҳимояи марзу бум ва ватандӯстии онҳо меҳисобанд, аммо 78 нафар (33%) посухдиҳандагон тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстиро дар симои қаҳрамонҳои «Шоҳнома» ба хотири тандурустӣ ва ҳифзи солимии худ ҳисобидаанд.

Ҷадвали 4. Тақсимои донишҷӯён аз рӯи пурсиши “Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии қаҳрамонони «Шоҳнома» ба хотири чист?”

№	Факултет	Шумора и донишҷӯ	Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии қаҳрамонони «Шоҳнома» ба хотири чист?			
			Ба хотири ҳимояи марзу бум ва ташаккули ҳисси ватандӯстӣ		Ба хотири ташаккули ҷисм ва солимии худ	
			Ҳа	%	Не	%
1	Омодагии дифоъи ҳарбӣ ва тарбияи ҷисмонӣ	100	76	76	24	24
2	Тарбияи ҷисмонӣ	100	58	58	21	42

3	Варзиш	100	78	68	16	32
Чамъ:		300	212	67	49	33

Тақсимои донишҷӯён аз рӯи пурсиши “Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии қаҳрамонони «Шоҳнома» ба хотири чист?” ба таври аёнӣ дар расми 3 нишон дода шудааст.

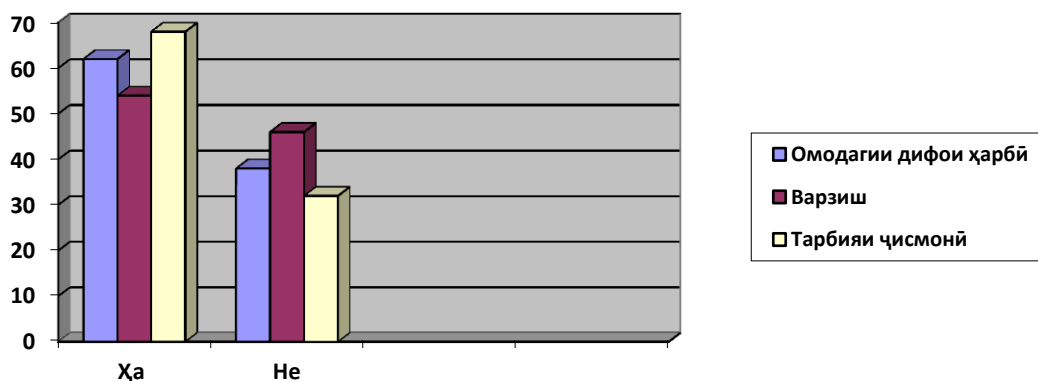
Расми 3. Тақсимои донишҷӯён аз рӯи пурсиши “Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии қаҳрамонони «Шоҳнома» ба хотири чист?”

Бинобар ин, мо назарсанҷиро оид ба ворид кардани барномаи махсуси таълимии “Истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллӣ ҳамчун восита барои тақмили тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ” ба фанҳои “Омодагии дифои ҳарбӣ” ва “Тарбияи ҷисмонӣ” дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба роҳ мондем. Натиҷагирӣ нишон, дод, ки аз шумораи умумии посухдиҳандагон – 300 нафар 184 нафар (61%) дохил кардани барномаи махсуси таълимии “Истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллӣ ҳамчун восита барои тақмили тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ”-ро дар фанҳои “Омодагии дифои ҳарбӣ” ва “Тарбияи ҷисмонӣ” дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ зарур шумориданд.

**Чадвали 5. Тақсимои донишҷӯён аз рӯи пурсиши ҷорӣ кардани
барномаи махсуси таълимии “Истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу
тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллӣ
ҳамчун восита барои тақмили тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии
хонандагони синфҳои болоӣ”**

№	Факултет	Шумораи донишҷӯ	Ҷавобҳо			
			Ҳа	%	Не	%
1	Омодагии дифоӣ ҳарбӣ ва тарбияи ҷисмонӣ	100	62	62	38	38
2	Тарбияи ҷисмонӣ	100	54	54	46	46
3	Варзиш	100	68	68	31	32
Ҷамъ:		300	184	61	116	39

Тақсимои донишҷӯён аз рӯи пурсиши ҷорӣ кардани барномаи махсуси таълимии “Истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллӣ ҳамчун восита барои тақмили тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ” ба таври аёнӣ дар расми 4 нишон дода шудааст.

Расми 4. Тақсимои донишҷӯён аз рӯи пурсиши ҷорӣ кардани барномаи махсуси таълимии “Истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу

тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллӣ ҳамчун восита барои тақмили тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ”

Тавре ки маълумоти ҷадвали 5 нишон медиҳад, 62% донишҷӯёни факултети “Омодагии дифоӣ ҳарбӣ ва тарбияи ҷисмонӣ”, 54% донишҷӯёни факултети “Тарбияи ҷисмонӣ” ва 68% донишҷӯёни факултети “Варзиш” қорӣ кардани барномаи махсуси таълимии “Истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллӣ ҳамчун восита барои тақмили тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ”-ро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дастгирӣ намуданд.

Дар ин робита, ва мувофиқ ба фарзия, ҳадаф ва вазифаҳои таҳқиқот аз ҷониби мо қори таҷрибавӣ - озмоишӣ ташкил ва гузаронида шуд, ки таҳлил ва арзёбии самарабахшии натиҷаҳои он дар параграфи зерин пешниҳод шудаанд.

2.3. Таҳлил ва арзёбии самарабахшии натиҷаҳои қори таҷрибавӣ – озмоишӣ оид ба ташаккули ҳиссиёту эътиқодоти ватандӯстӣ ва ҳисси қарзи шахрвандии хонандагони синфҳои болоӣ

Барои ошқор кардани сатҳи омӯзиши афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик дар миёни хонандагони синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз ҷониби мо озмоиши педагогӣ гузаронида шуд, ки марҳилаҳои зеринро дар бар гирифт:

1. *Марҳилаи муқарраркунанда*, ки таҳияи концепсияи таҳқиқот, барномаи озмоиш, нақшаи қор, ташҳиси ҳайати хонандагони синфҳои болоиро дар бар гирифт. Дар қараёни он насприяҳои методӣ ва илмӣ, таҳқиқоти диссертатсионӣ дар мавзӯи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ, таҳлили саволномаҳои фаҳмиши

ватандӯстӣ, қарзи шаҳрвандӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ муайян карда шуд.

2. Дар *марҳилаи ташаккулдиҳанда* (таълимӣ) таҳияи лоиҳаи барномаи таълимии “Ҷойгоҳи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ” таҳия карда шуда, дар дарсҳои омодагии дифои ҳарбӣ, тарбияи ҷисмонӣ дар синфҳои 10, 11 қорҳои мустақим гузаронида шуданд, ки аз маҷмӯи чорабиниҳои зерин иборат буданд: супоришҳои масъалавӣ ва эҷодӣ пешниҳод гардида, маводи иловагӣ оид ба омӯзиши афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик мавриди таҳлил қарор гирифта, нишондиҳандаҳо меъёрҳои самарабахшии тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ ҳамчун сифатҳои шахсияти хонандагони синфҳои болоӣ бо истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик таҳия карда шуданд.

3. Дар *марҳилаи назоратӣ* амалиётҳои бо марҳилаи муқарраркунанда монанд, аммо дар асоси мақсадҳо ва вазифаҳои тағйирёфта, инчунин нишондиҳандаҳои адабии аз рӯи марҳилаи муқарраркунанда бадастомада гузаронида шуданд.

Мақсади асосии марҳилаи хотимавӣ бо муайян кардани маълумотҳо ва натиҷаҳои бадастомада аз рӯи нишондиҳандаҳо дар хонандагони синфҳои болоӣ дар гурӯҳи озмоишӣ алоқаманд буд. Бинобар ин, барои дақиқ кардани таъсиррасонии педагогӣ дар рафти озмоиш тағйироти назарраси мусбат ҳангоми ташаккули тарбиягирифтагии ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ ошкор карда шуда, инчунин тағйироти мусбат дар гурӯҳи назоратӣ дар давоми ҳамаи ҷиҳатҳои вақт ба мақсади ошкор кардани тағйирот дар ташаккули ҳиссиёт эътиқодоти ватандӯстӣ ва омодагӣ ба хизмати ҳарбӣ дар ҳарду гурӯҳ муайян карда шуданд.

Тағйирот дар марҳилаи назоратии озмоиши педагогӣ дар ҷузъҳои маърифатӣ, эҳсосотӣ - арзишӣ, фаъолиятӣ дар тарбиягирифтагии ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ аз рӯи натиҷаҳои таҳлили ҳаракатҳои ватандӯстӣ ва омодагии ҳарбӣ дар ҳарду гурӯҳ дар ҷадвалиҳои 5, 6 ва 7 оварда шудаанд.

Вазифаҳо дар рафти марҳилаи назоратии озмоиши педагогӣ аз зеринборат буданд:

- ошкор кардан ва омӯхтани фарқиятҳо аз рӯи нишондиҳандаҳои мавриди омӯзиш, ки дар ҳарду гурӯҳ дар марҳилаи назоратии озмоиш ба амал омадаанд;

- ошкор кардани динамика дар сатҳҳои ташаккулёфтагӣ дар ҷузъҳои маърифатӣ, эҳсосототӣ ва фаъолиятӣ, ки динамикаи тақмили ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣро дар гурӯҳи озмоишӣ муайян мекунанд. Ба мақсади аёнӣтаи тағйироти бамаломата дар гурӯҳи озмоишӣ аз ҷониби мо ҳамзамон натиҷаҳо оид ба гурӯҳҳои озмоишӣ назоратӣ аз рӯи ҳамаи нишондиҳандаҳои мавҷуда дар поён пешниҳод карда шуданд.

Арзишҳо ва принципҳои ҳосил тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ талаботҳоро ба ташаккули мазмуни *ҷузъҳои тарбияи ватандӯстӣ* - маърифатӣ, эҳсосотӣ - арзишӣ, фаъолиятӣ ва шаклҳо ва методҳои мушаххаси татбиқи он инъикос менамоянд (ҷадвали 6).

Ҷадвали 6. Ҷузъҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ

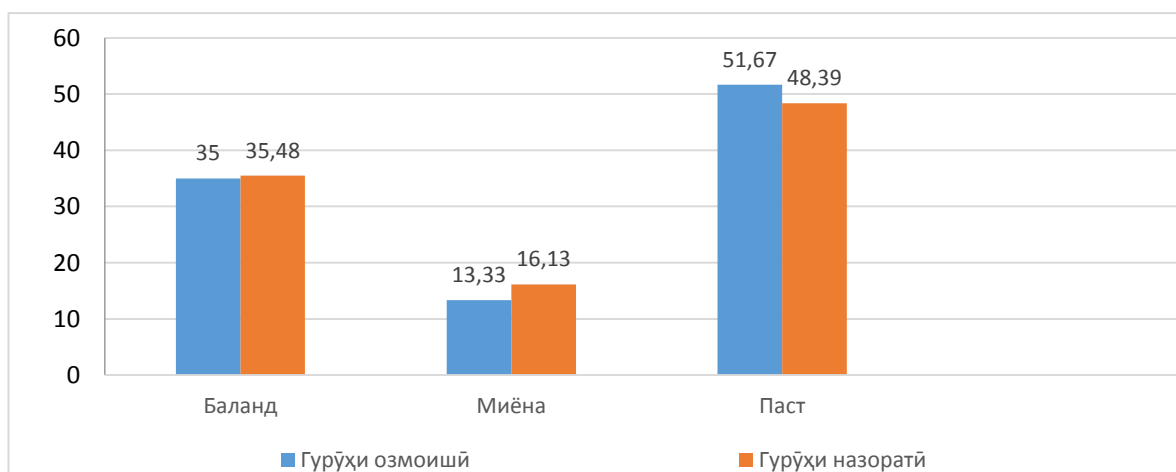
Ҷузъҳо	Тавсифи ҷузъ
1. Маърифатӣ	- дарки амиқи моҳияти ватандӯстӣ ва ҳисси қарзи шаҳрвандӣ, усулҳои зухури онро дар намудҳои гуногуни фаъолияти инсонӣ дар бар мегирад, ки ба дарки зухуроти мушаххаси ватандӯстӣ ва сифатҳои маънавия ахлоқӣ, фаъолиятии шахсият дар омодагӣ ба ҳимояи Ватан мусоидат менамояд.

2. Эҳсосотӣ - арзишӣ	- дарки амиқи моҳияти ватандӯстӣ ва ҳисси қарзи шаҳрвандӣ, усулҳои зухури онро дар намудҳои гуногуни фаъолияти инсонӣ дар бар мегирад, ки ба ташаккули назарҳо ва боварҳои ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ мусоидат менамояд.
3. Фаъолиятӣ	- ба ташаккули қобилиятҳо ба зухуроти иродавӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ дар соҳаи ватандӯстӣ ва касби таҷрибаи рафтори ҳарбӣ-ватандӯстӣ аз тариқи фарогирии хонандагони синфҳои болоӣ бо навъҳои гуногуни фаъолияти амалӣ мусоидат менамояд.

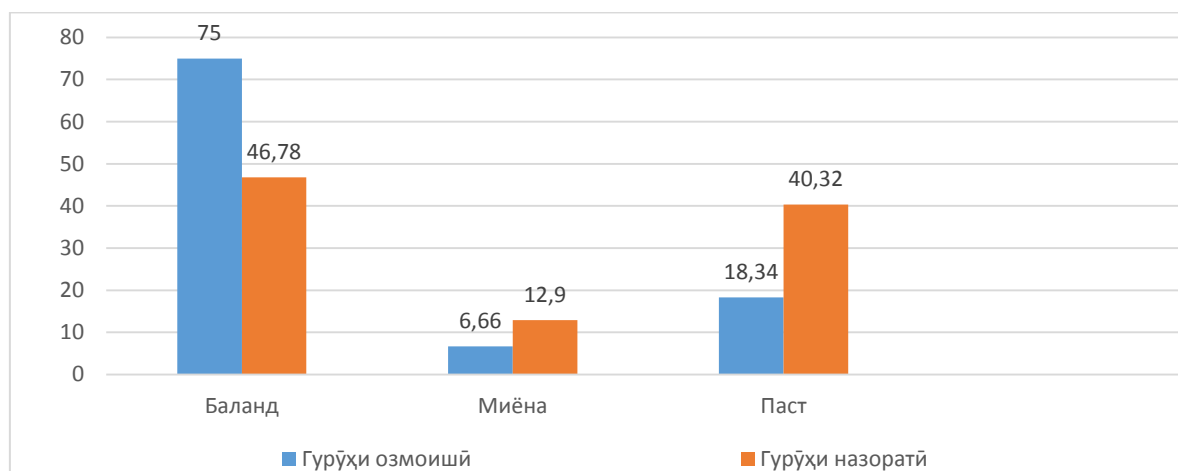
Аз рӯйи нишондиҳандаи якум – сатҳи ташаккулёфтагии ҷузъи эҳсосотӣ-арзишӣ дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар марҳилаҳои муқарраркунанда ва ташаккулдиҳанда (то ва баъди озмоиш) аз ҷониби мо маълумоти зерин ба даст омад, ки дар ҷадвали 6 ва ба таври аёнӣ дар расмҳои 5 ва 6 оварда шудааст.

**Ҷадвали 7. Сатҳи ташаккулёфтагии ҷузъи маърифатӣ
дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар марҳилаҳои муқарраркунанда
ва ташаккулдиҳанда (то ва баъди озмоиш)**

Гурӯҳҳо	Ҳамагӣ	Баланд				Миёна				Паст			
		То озмоиш		Баъди озмоиш		То озмоиш		Баъди озмоиш		То озмоиш		Баъди озмоиш	
		Наф.	%	Наф.	%	Наф.	%	Наф.	%	Наф.	%	Наф.	%
Гурӯҳи озмоишӣ	60	21	35,00	45	75,00	8	13,33	4	06,66	31	51,67	11	18,34
Гурӯҳи назоратӣ	62	22	35,48	29	46,78	10	16,13	8	12,90	30	48,39	25	40,32

Расми 5. Нишондиҳандаҳои сатҳи ташаккулёфтагии ҷузъи маърифатӣ дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар марҳилаҳои муқарраркунанда ва ташаккулдиҳанда (то озмоиш)

Расми 6. Нишондиҳандаҳои сатҳи ташаккулёфтагии ҷузъи маърифатӣ дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар марҳилаҳои муқарраркунанда ва ташаккулдиҳанда (баъди озмоиш)

Тавре ки маълумоти ҷадвали 5 нишон медиҳад, сатҳи ташаккулёфтагии ҷузъи маърифатӣ дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар марҳилаи муқарраркунанда то озмоиши педагогӣ дар гурӯҳи озмоишӣ 21 наф. (35,00%), сатҳи миёна – 8 наф. (75,00%), сатҳи паст – 31 наф. (51,67%)-ро ташкил дода, дар гурӯҳи назоратӣ бошад, ин нишондиҳандаҳо, мутобиқан, - 22 наф. (35,48%), 10 наф (16,13) ва 30 наф. (48,39%)-ро ташкил доданд.

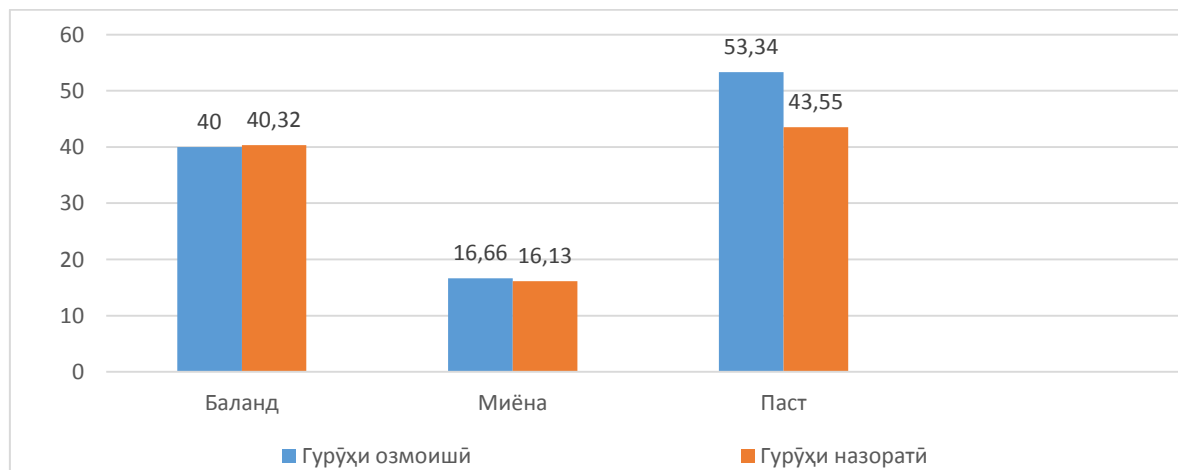
Таҳлили муқоисавии маълумот, ки дар ҷараёни буриши ибтидоӣ ва ниҳой, яъне баъди гузаронидани барномаи таълимии “Ҷойгоҳи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ” ба даст омаданд, нишон дод, ки шумораи хонандагони синфҳои 10 –11, ки сатҳи баландро аз рӯи нишондиҳандаи сатҳи ташаккулёфтагии ҷузъи маърифатӣ дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар гурӯҳи озмоишӣ ба 75,00% (45 наф.) баланд шуд. Дар сатҳи миёна ин нишондиҳанда 4 наф. (06,66%), сатҳи паст - 11 (18,34%)-ро ташкил доданд. Дар гурӯҳи назоратӣ ин нишондиҳандаҳо, мутобиқан, - 29 наф. (46,78%), 8 наф (12,90%) ва 25 наф. (40,32%)-ро ташкил доданд.

Ҳамин тариқ, натиҷаҳои таҳлили муқоисавии маълумот дар ин бахши кори таҷрибавӣ - озмоишӣ нишон медиҳад, ки хонандагони синфҳои болоӣ ба афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик мароқи калон доранд. Ба дараҷаи назаррас сатҳи баланди нишондиҳандаи сатҳи ташаккулёфтагии ҷузъи маърифатӣ бо ҳаматарафа ва амиқтар шинос шудани хонандагон бо асарҳои мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои миёна, бо анъанаҳо ва фолклори халқи тоҷик, ки дар онҳо меҳру муҳаббат ба Ватан, вафодорӣ ва садоқат ба халқ ва миллати худ, ҳисси қарзи шаҳрвандӣ - ҳимояи Ватан ва халқи худ ифода ёфтаанд, муайян шудааст.

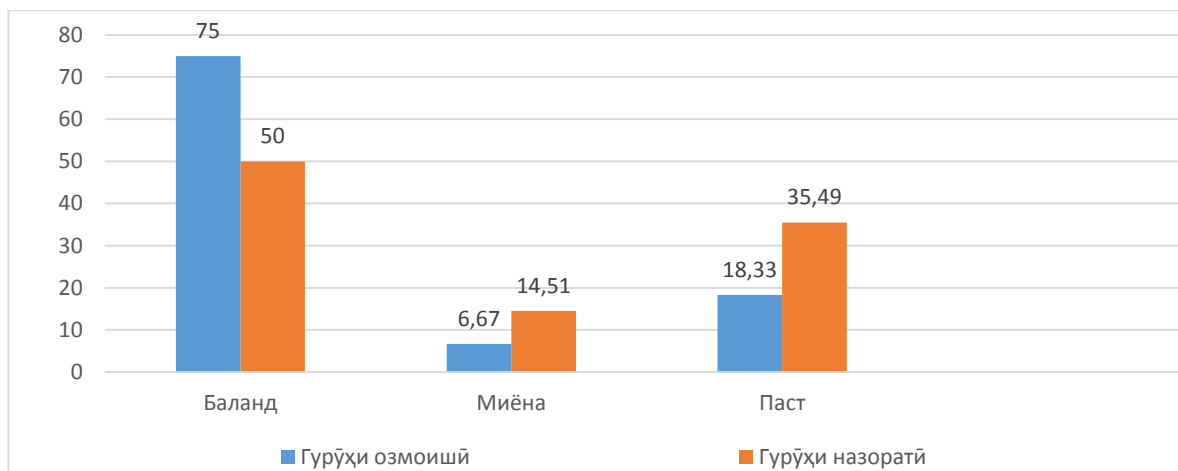
Аз рӯйи нишондиҳандаи дуюм – сатҳи ташаккулёфтагии ҷузъи эҳсосотӣ-арзишӣ дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар марҳилаҳои муқарраркунанда ва ташаккулдиҳанда (то ва баъди озмоиш) аз ҷониби мо маълумоти зерин ба даст омад, ки дар ҷадвали 7 ва ба таври аёнӣ дар расмҳои 7 ва 8 оварда шудааст.

Ҷадвали 8. Сатҳи ташаккулёфтагии ҷузъи эҳсосотӣ-арзишӣ дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар марҳилаҳои муқарраркунанда ва ташаккулдиҳанда (то ва баъди озмоиш)

Гурӯҳҳо	Ҳамагӣ	Баланд				Миёна				Паст			
		То озмоиш		Баъди озмоиш		То озмоиш		Баъди озмоиш		То озмоиш		Баъди озмоиш	
		Наф.	%	Наф.	%	Наф.	%	Наф.	%	Наф.	%	Наф.	%
Гурӯҳи озмоишӣ	60	24	40,00	45	75,00	10	16,66	4	06,67	32	53,34	11	18,33
Гурӯҳи назоратӣ	62	25	40,32	31	50,00	10	16,13	9	14,51	27	43,55	22	35,49

Расми 7. Нишондиҳандаҳои сатҳи ташаккулёфтагии ҷузъи эҳсосотӣ-арзишӣ дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар марҳилаҳои муқарраркунанда ва ташаккулдиҳанда (то озмоиш)

Расми 8. Нишондиҳандаҳои сатҳи ташаккулёфтагии ҷузъи эҳсосотӣ-арзишӣ дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар марҳилаҳои муқарраркунанда ва ташаккулдиҳанда (баъди озмоиш)

Таҳлили маълумоти ҷадвали 8 нишон медиҳад, сатҳи ташаккулёфтагии ҷузъи эҳсосотӣ-арзишӣ дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар марҳилаи муқарраркунанда то озмоиши педагогӣ дар гурӯҳи озмоишӣ 24 наф. (40,00%), сатҳи миёна – 10 наф. (16,66%) сатҳи паст – 32 наф. (53,34%)-ро ташкил дода, дар гурӯҳи назоратӣ бошад, ин нишондиҳандаҳо, мутобиқан, - 25 наф. (40,32%), 31 наф. (50,00%) ва 9 наф. (14,51%)-ро ташкил доданд.

Баъди гузаронидани барномаи таълимии “Ҷойгоҳи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ” таҳлили муқоисавии маълумот дар ҷараёни буриши ибтидоӣ ва ниҳойи нишон дод, ки шумораи хонандагони синфҳои 10–11, ки сатҳи баландро аз рӯи нишондиҳандаи сатҳи ташаккулёфтагии ҷузъи эҳсосотӣ-арзишӣ дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар гурӯҳи озмоишӣ ба

75,00% (45 наф.) баланд шуда, дар сатҳи миёна ин нишондиҳанда 4 наф. (06,66%), сатҳи паст - 11 (18,33%)-ро ташкил доданд. Бояд қайд кард, ки ин нишондиҳандаҳои сатҳи ташаккулёфтагии ҷузъи эҳсосотӣ-арзишӣ дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар гурӯҳи озмоишӣ ба нишондиҳандаҳои сатҳи ташаккулёфтагии ҷузъи маърифатӣ дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар гурӯҳи озмоишӣ ҳамхон аст.

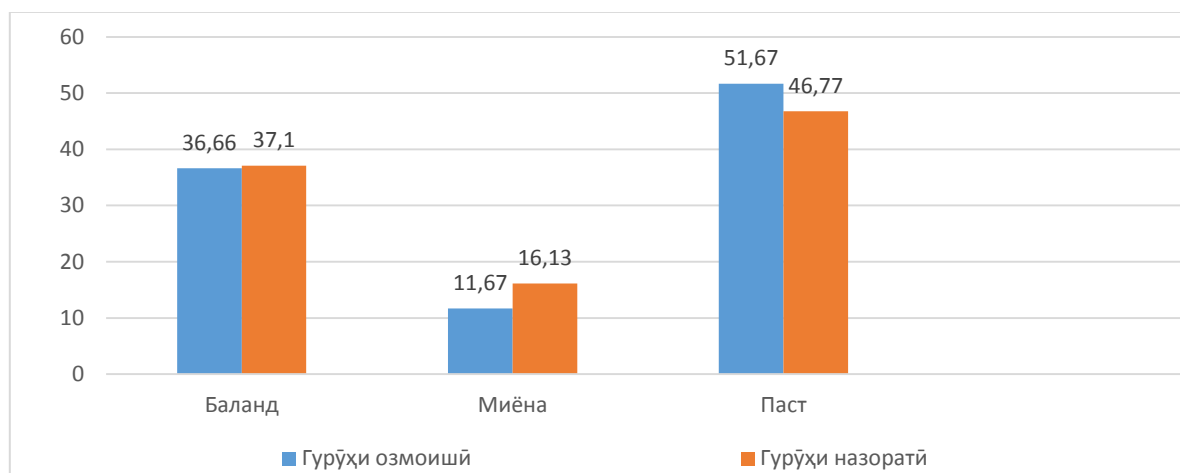
Дар гурӯҳи назоратӣ ин нишондиҳандаҳои сатҳи ташаккулёфтагии ҷузъи эҳсосотӣ-арзишӣ дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ низ гузариши хонандагони синфҳои 10–11 ба сатҳи ташаккулёфтагии ҷузъи эҳсосотӣ-арзишӣ ба мушоҳида расида, вале назар ба гурӯҳи озмоишӣ камтар буда, то 31 наф. (50,00%), дар сатҳи баланд – то 9 наф. (14,51%) – сатҳи миёна ва то 22 наф. (35,49%) сатҳи пастро ташкил дод.

Натиҷаҳои таҳлили муқоисавӣ аз рӯйи нишондиҳандаи дуюм – сатҳи ташаккулёфтагии ҷузъи эҳсосотӣ-арзишӣ дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар марҳилаҳои муқарраркунанда ва ташаккулдиҳанда (то ва баъди озмоиш) нишон медиҳанд, ки сатҳи он дар хонандагони гурӯҳи назоратӣ нисбат ба хонандагони гурӯҳи озмоишӣ ба қадри ночиз боло рафтааст. Дар ин росто, сатҳи баланди ҳиссиёту эътиқодоти ватандӯстӣ ва ҳисси шаҳрвандӣ дар хонандагони гурӯҳи озмоишӣ аз самарабахшии барномаи таълимии “Ҷойгоҳи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ” шаҳодат медиҳад.

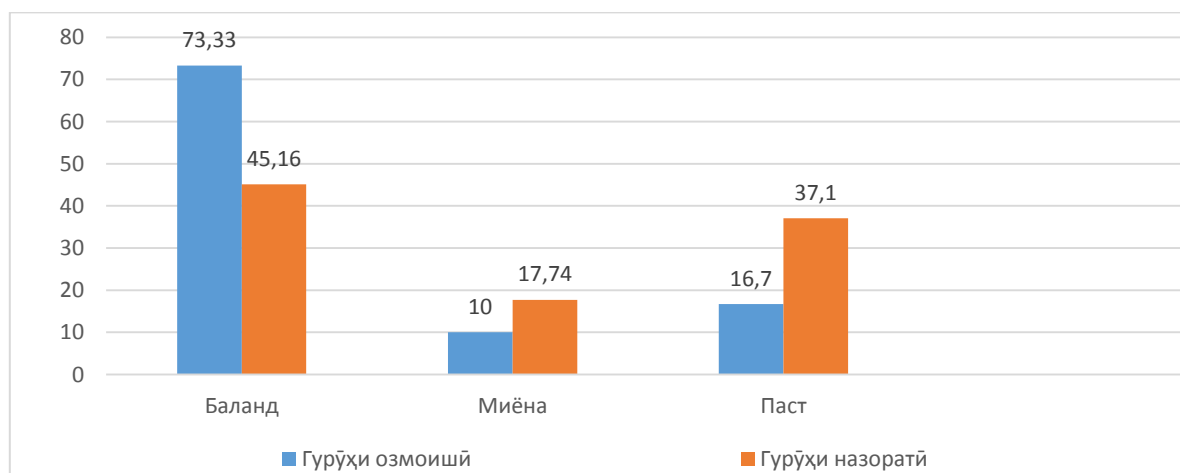
Аз рӯйи нишондиҳандаи сеюм – сатҳи ташаккулёфтагии ҷузъи фаъолиятӣ дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар марҳилаҳои муқарраркунанда ва ташаккулдиҳанда (то ва баъди озмоиш) аз ҷониби мо маълумоти зерин ба даст омад, ки дар ҷадвали 8 ва ба таври аёнӣ дар расмҳои 9 ва 10 оварда шудааст.

Ҷадвали 9. Сатҳи ташаккулёфтагии ҷузъи фаъолиятӣ дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар марҳилаҳои муқарраркунанда ва ташаккулдиҳанда (то ва баъди озмоиш)

Гурӯҳҳо	Ҳамагӣ	Баланд				Миёна				Паст			
		То озмоиш		Баъди озмоиш		То озмоиш		Баъди озмоиш		То озмоиш		Баъди озмоиш	
		Наф.	%	Наф.	%	Наф.	%	Наф.	%	Наф.	%	Наф.	%
Гурӯҳи озмоишӣ	60	22	36,66	44	73,33	7	11,67	6	10,00	31	51,67	10	16,7
Гурӯҳи назоратӣ	62	23	37,10	28	45,16	10	16,13	11	17,74	29	46,77	23	37,10

Расми 9. Нишондиҳандаҳои сатҳи ташаққулёфтагии ҷузъи фаъолиятӣ дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар марҳилаҳои муқарраркунанда ва ташаққулдиҳанда (то озмоиш)

Расми 10. Нишондиҳандаҳои сатҳи ташаққулёфтагии ҷузъи фаъолиятӣ дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар марҳилаҳои муқарраркунанда ва ташаққулдиҳанда (баъди озмоиш)

Тавре ки аз таҳлили нишондиҳандаҳои ташаккулёфтагии ҷузъи фаъолиятӣ дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар марҳилаҳои муқарраркунанда ва ташаккулдиҳанда (то ва баъди озмоиш) бармеояд, сатҳи баланди ташаккулёфтагии ҷузъи фаъолиятӣ дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар марҳилаи муқарраркунанда то озмоиши педагогӣ дар гурӯҳи озмоишӣ 22 наф. (36,66%), сатҳи миёна – 7 наф. (11,67%), сатҳи паст – 31 наф. (51,67%)-ро ташкил дода, дар гурӯҳи назоратӣ бошад, ин нишондиҳандаҳо, мутобиқан, - 23 наф. (37,10%), 10 наф. (16,13%) ва 29 наф. (46,77%)-ро ташкил доданд.

Баъди гузаронидани барномаи таълимии “Ҷойгоҳи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ” таҳлили муқоисавии маълумот дар ҷараёни буриши ибтидоӣ ва ниҳойи нишон дод, ки шумораи хонандагони синфҳои 10–11, ки сатҳи баландро аз рӯйи нишондиҳандаи сатҳи ташаккулёфтагии ҷузъи фаъолиятӣ дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар гурӯҳи озмоишӣ ба 73,33% (44 наф.) баланд шуда, дар сатҳи миёна ин нишондиҳанда 6 наф. (10,00%), сатҳи паст - 23 (37,10%)-ро ташкил доданд.

Дар нишондиҳандаҳои сатҳи ташаккулёфтагии ҷузъи фаъолиятӣ дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар гурӯҳи назоратӣ низ гузариши хонандагони синфҳои 10–11 ба сатҳи ташаккулёфтагии ҷузъи эҳсосотӣ-арзишӣ ба мушоҳида расида, вале назар ба гурӯҳи озмоишӣ камтар буда, то 28 наф. (45,16%), дар сатҳи баланд, то 11 наф. (17,74%) – сатҳи миёна ва то 23 наф. (37,10%) сатҳи пастро ташкил доданд.

Дар мавриди сатҳи нишондиҳандаҳои ташаккулёфтагии ҷузъи фаъолиятӣ дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар марҳилаҳои муқарраркунанда ва ташаккулдиҳанда (то ва баъди озмоиш) қайд кардан лозим аст, ки сатҳи он дар хонандагони гурӯҳи озмоишӣ нисбат ба гурӯҳи назоратӣ 28,17% баландтар буд, ки аз мувофиқи мақсад будани истифодаи барномаи таълимии пешниҳодшуда далолат мекунад.

Ҳамин тариқ, таҳлили натиҷаҳои маълумоти дар ҷадвалҳо ва расмҳои овардашуда имкон медиҳанд дурустии муносибати пешниҳодшуда тасдиқ карда шавад. Коркарди математикии натиҷаҳои бадастомада самарабахшии барномаи таълимии “Ҷойгоҳи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ”-ро барои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ исбот намуд.

Таҳлили натиҷаҳои бадастомада дурустии фарзияи ибтидоии таҳқиқот ва далелнокии муқаррароти асосии назариявиро тасдиқ намуд.

Хулосаи боби II

1. Қисми таркибии ташаккули шуури ватандӯстӣ тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ мебошад. Хусусиятҳои он асосан аз ҳадафҳои омода кардани шаҳрвандон ба ҳимояи Ватан вобастаанд. Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ, на танҳо хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиро ба хизмати ҳарбӣ омода мекунад, балки инчунин нерӯи маънавии тамоми халқро тақвият бахшида, ба баланд шудани шуурнокӣ ва фаъолнокии иҷтимоии шаҳрвандон ва таъмини сулҳ мусоидат мекунад.

2. Нишонаҳои асосии ватандӯстӣ: ҳисси Ватан; муҳаббат ба Ватан; ифтихор аз Ватани худ, аз рамзҳои давлат, аз халқи худ ва анъанаҳои миллии он; масъулият барои тақдири Ватан ва халқи худ, барои ояндаи онҳо; ҳисси қарз дар назди Ватан; талош барои фаъолиятҳои, ки ба шукуфоии давлат ва халқи худ, баланд бардоштани нуфузи байналмилалӣ онҳо нигаронида шудаанд; садоқат ба идеалҳо, арзишҳо ва анъанаҳои Ватани худ; омодагӣ ба ҳифз ва афзун намудани шаъну шарафи Ватан; ҳисси бузургии Ватани худ; омодагӣ ба ҳимояи манфиатҳои Ватани худ бо ҳар воситаҳо, аз ҷумла силоҳ маҳсуб меёбанд.

3. Масъалаи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ тавассути афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик ҳам дар назарияи илми педагогика, ҳам дар амалияи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мубрам гардидааст, ки онро кори таҷрибавӣ–озмоишӣ гузаронидашуда аз ҷониби мо собит кард. Ин масъала дар шароити муосир махсусан тезутунд мешавад, ки таҳияи чунин муносибатҳоро ба муайян кардани мазмун, шаклҳо ва усулҳои нави кори омӯзгор, ки барои ташаккули шуури ҳарбӣ-ватандӯстӣ шароити оптималӣ фароҳам меоранд, талаб кард.

4. Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ бо истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик танҳо дар сурате самарабахш ва муассир хоҳад буд, ки агар дар асоси дарки ватандӯстӣ аз ҷониби хонандагони синфҳои болоӣ арзишҳои олии умумиинсонӣ (муҳаббат ба зоддгоҳи худ, ҳисси ифтихор аз Ватан, омодагӣ барои ҳимояи муस्лаҳонаи он) гузошта шаванд, ки мавқеи ҷаҳони муайян мекунанд, ки дар хоҳиши қор кардан ба манфиати Ватан ва баланд бардоштани шухрати он, омодагӣ ба муҳофизати ифода ёфтааст.

5. Тавре ки таҳқиқи таҷрибавӣ – озмоишӣ нишон дод, масъалаҳои асосие, ки ҳаллу ҷасли ҳудро ҷиҳати ташаккули ҳиссиёту эътиқодоти ватандӯстӣ ва ҳисси қарзи шаҳрвандӣ хонандагони синфҳои болоӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ талаб мекунанд, инҳоянд:

– тақмили ҷаҳонияти ташкилии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ оид ба тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагон ва омодакунии онҳо ба хизмати ҳарбӣ дар сафи Қувваҳои мусаллаҳ бо истифода аз таълимоти мудоғиравӣ ва осори насихатомези мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X–XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик

– такмили методика ва технологияи педагогии тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ зимни оmodасозии ҷавонон ба хизмати ҳарбӣ бо ҳамкорӣ бо муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо комиссариатҳои ҳарбӣ, қисмҳои ҳарбӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ.

ХУЛОСАИ УМУМӢ

Таҳлили корҳои назариявӣ ва методӣ оид ба масъалаи мавриди таҳқиқ, омӯзиши таҷрибаи педагогӣ, натиҷаҳои кори таҷрибавӣ – озмоишӣ оид ба ташаккули ҳиссиёт эътиқодот ва ҳисси қарзи шахрвандӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ бо истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои миёна ва анъанаҳои миллӣимкон дод **хулосаҳои** зерин бароварда шаванд:

1. Таҳқиқи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои миёна нишон медиҳад, ки олимони, шоирон, нависандагон, файласуфонро масъалаҳои тарбияи зеҳнӣ ба ташвиш меоварданд. Мутафаккирони бузург дарк мекарданд, ки дониш олоти тафаккур, натиҷаи азхудкунии мақсадноки омилҳо, қонунҳо ва фаҳмиши илмҳои мебошад, ки дар онҳо қонуниятҳои рушди табиат ва ҷомеа инъикос ёфтаанд.

2. Афкори педагогии Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абӯлқосим Фирдавсӣ, Унсурмаолии Кайковус, Абӯалӣ ибни Сино, Абӯрайҳон Берунӣ, Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Аҳмади Дониш, Садриддин Айнӣ ва дигарон бо дидгоҳҳои мардумӣ ба ташаккули шахсияти солим робита дошта, дар армони тарбияи ахлоқӣ, меҳнатӣ, зеҳнӣ, ҷисмонӣ ва зебоишиносии насли ҷавон асос меёбанд.

3. Дар афкори ҳарбӣ-ватандӯстии Абӯлқосими Фирдавсӣ ба тавсифи қаҳрамонон, ватандӯстӣ, хирад, саҳнаҳои варзишӣ; мубоҳисаҳои қаҳрамонон тавачҷуҳи калон зоҳир карда шудааст, ки, бешубҳа, дорони арзиши баланди тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ мебошанд. Ба ибораи дигар, суҳан дар бораи персонажҳои меравад, ки ҳам аз ҷиҳати ҷисмонӣ, ҳам ҳам аз ҷиҳати ақлонӣ ба авҷи камолот расида буданд. Қаҳрамонон бо ҷасорату қорнамоиҳо, ҳисси ватандӯстӣ ва омодагӣ ба дифои марзу буми худ шуҳратёр гардидаанд.

4. Дар афкори педагогии Кайковус мақоми афзалиятнокро масъалаи некӣ, бадӣ, неъмат ва ҷавонмардӣ ишғол мекунад. Мутафаккир

ин масъалаҳоро ҳамаҷониба баррасӣ намуда, кӯшиш мекунад, ки заминаҳои моддӣ, психологӣ, иҷтимоӣ–сиёсии пайдоиш ва тағирёбии онҳоро пайдо кунад. Яке аз хусусиятҳои афкори педагогии Кайковус дар он аст, ки идеали ахлоқии ӯ бо категорияҳои педагогии некиву бадӣ зич алоқаманд аст. Аз ин рӯ, ӯ аз як сӯи онҳоро бо рӯҳи инсон ва аз сӯи дигар бо сифатҳои маънавию маорифпарваронаи худ мепайвандад. Ин категория, аз нуқтаи назари Кайковус, инчунин дар муайян кардани моҳияти идеологии дигар меъёрҳо ва принципҳои педагогӣ нақши арзёбӣ–аксиологиро мебозад.

5. Дар раванди таҳсилот тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоиро бо кумаки воситаҳои гуногуни анъанаҳои миллӣ, ки дорои арзиши ахлоқию маънавӣ мебошанд, гузаронидан мумкин аст. Тарбия бо воситаҳои анъанаҳои миллӣ дар оила аз овони тифлӣ оғоз меёбад. Чунин жанрҳои фолклорӣ, аз қабили: зарбулмасалҳо ва мақолҳо, чистонҳо, қиссаҳои таърихӣ дорои арзиши баланди тарбиявӣ мебошанд. Масалан, зарбулмасалҳо ҳикмати халқро дар шакли мӯҷаз ифода карда, қиссаҳо дар бораи паҳлавонон ва ҳимоягарони Ватан нақл карда, сурудҳо ходимони барҷастаи халқро васф мекунанд.

6. Дар анъанаҳои миллии халқи тоҷик ва эҷодиёти шифоҳии он арзишҳои ватандӯстӣ ва муҳаббат ба Ватан, зоҳир кардани садоқат ва вафодорӣ нисбати он, инчунин омода будан ба ҳимояи мусаллаҳонаи он аз ҳарсе амри маъруфи “Авесто” - “пиндори нек”, “гуфтори нек”, “кирдори нек” маншаъ мегиранд. Ин фармудаҳо дар анъанаҳои миллӣ, эҷодиёти мардумӣ, наср ва назми классикони адабиёти форсу тоҷик, аз қабили Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Ибни Сино, Носири Хусрав, Ҷалолиддини Румӣ, Саъдӣ, Умари Хайём, Кайковус, Асади Тусӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Аттот, Восифӣ Бедил, Хусайн Воизи Кошифӣ ва дигарон инъикос ёфтаанд.

7. Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ фаъолияти мунтазам ва мақсаднок барои ташаккул додани ҳисси баланди шуури ватандӯстӣ дар

хонандагони синфҳои болоӣ, ҳисси садоқат ба Ватани худ, омодагӣ ба иҷрои қарзи шаҳрвандӣ ва уҳдадорихои конституционӣ оид ба ҳимояи манфиатҳои Ватан мебошад. Ба тӯфайли тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ чунин сифатҳои муҳимтарини дорои аҳамияти иҷтимоидошта, аз қабили ахлоқи баланд, камолоти шаҳрвандӣ, муҳаббат ба Ватан, масъулият, ҳисси қарз, садоқат ба анъанаҳо дар насли наврас ташаккул ва инкишоф ёфта, имкониятҳои иштироки фаъолонаи онҳо дар ҳалли масъалаҳои муҳимтарини ҷомеа дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти он, аз ҷумла дар фаъолияти ҳарбӣ, ки ба таъмини амнияти миллии давлат марбутанд, хеле афзоиш меёбанд.

8. Моҳияти тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ аз гузаронидани фаъолияти мунтазам, мақсаднок оид ба ташаккул додани шуури баланди мудофиавӣ, сифатҳои ғоявӣ–сиёсӣ, маънавӣ–психологӣ ва ахлоқӣ, ки барои муҳофизати мусаллаҳонаи Ватан заруранд, иборат аст. Дар айни замон, ин раванди азхудкунии донишҳои ҳарбӣ–техникӣ, тақмили ҷисмонии шахсият мебошад. Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ бояд: дарки амиқи нақш ва ҷойгоҳи худ аз ҷониби ҳар як ҷавон дар хизмат ба Ватан, ки дар масъулияти баланди шахсӣ барои иҷрои талаботи хизмати ҳарбӣ ва давлатӣ асос ёфтааст; эътиқодмандӣ ба зарурати иҷрои вазифаи ҳифзи Ватан дар шароити муосир; ташаккули сифатҳо, хислатҳо, малакаҳо, одатҳои асосиро барои иҷрои бомуваффақияти уҳдадорихо дар сафҳои Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қушӯнҳо, ҷузъу томҳо ва мақомоти ҳарбии дигар таъмин намояд. Асоси мазмуни ҷузъи хосро муҳаббат ба Ватан, садоқат ба қарзи шаҳрвандӣ ва ҳарбӣ, шаъну шарафи ҳарбӣ, мардонагӣ, матонат, садоқат, шучоат, далерӣ ва кумаки тарафайн ташкил медиҳанд.

9. Шаклҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстиро ба се гурӯҳи асосӣ фаркгузорӣ кардан мумкин аст.

Гурӯҳи аввал, ки бо ҷузъи умумирушдбандаи мазмуни тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ муайян мешавад, низоми муассисаҳои таълимӣ–

тарбиявӣ (дар ҳама сатҳҳои асосӣ) ё дар шакли унсурҳои онро пурракунанда (машғулиятҳои таълимӣ) дар фанҳои гуногуни таълимӣ, алахусус фанҳои инсоншиносӣ, дар факултетҳо, маҳфилҳо, курсҳо, бахшҳои махсусгардонидашуда ва ғайра; суҳбатҳо, шабнишинӣ, шабҳои саволу ҷавоб, «мизҳои мудаввар», вохӯриҳо бо собиқадорон, сарбозони эҳтиётӣ ва хизматчиёни ҳарбӣ; такмил додани заминаи таълимӣ–моддии таълими ибтидоии ҳарбӣ ва ғайраро дар бар мегирад.

Гуруҳи дуввум, аз ҷумла, шиноскунии наврасон ва ҷавонон бо ҳаёт ва ғаёлияти қушўнҳо, бо хусусиятҳои хизмат ва маишати хизматчиёни ҳарбӣ (маҳфилҳои ҳарбӣ–техникӣ, машқҳои тактикӣ, машғулиятҳои тактикӣ–сафороӣ, бозиҳои ҳарбӣ–варзишӣ, бахшҳои намудҳои ҳарбӣ–амалии варзиш ва ғайра) – ро дар бар мегирад.

Ба *гуруҳи сеюм* чунин шаклҳо, ба монанди лагери солимгардони мудофиавӣ–варзишӣ, ҷамъомадҳои таълимӣ–саҳроӣ, клубҳо ва иттиҳодияҳои ватандӯстии самтҳои гуногун, донишгоҳҳои ҷанговар, афсари оянда, сарнишинони ҳавопаймоҳои ҳарбӣ, марзбонон, десантчиён ва баъзе дигарон дохил мешаванд. Ин шаклҳо чорабиниҳои гуногуни гуногунҷабҳаро дар бар мегиранд, ки ба таври муназзам, бо даврагии муайян ва мутобиқи шароити аз ҷиҳати илмӣ асоснок кардашуда ташкил карда мешаванд.

10. Таҳқиқоти диссертатсионӣ нишон дод, ки амалӣ намудани тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстӣ дар маҷмӯи принципҳои асосӣ меёбад, ки қонуниятҳо ва принципҳои умумии раванди тарбиявӣ ва мушаххасоти тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстии ҳонандагони муассисаи таҳсилоти миёнаи умумиро инъикос менамоянд. Ба ҷумлаи онҳо: вобастагии тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстӣ аз рушди ҷомеа ва ҳодисаҳои дар он рухдиҳанда; вобастагии мазмун, шаклҳо, методҳо ва усулҳои тарбияи ҳарбӣ–ватандӯстӣ бо хусусиятҳои синну солӣ ва инфиродии ҳонандагон, ягонагии диалектикӣ ва робитаи ҷудонашаванда байни маводи таълимӣ ва мазмуни чорабиниҳои беруназсинфӣ ва берун аз муассисаи таҳсилоти

миёнаи умумӣ; ҳамгирозии тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ бо самтҳои дигари кори тарбиявӣ; таъба ба соифатҳои мусбати шахсияти тарбиягиранда ва фароҳам овардани фазои мусоиди психологӣ дар раванди амали муштарак педагогӣ, ҳамроҳангсозии амали муштарак муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ, оила ва ҷомеа дар низоми тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ мансубанд.

11. Таҳқиқот нишон дод, ки тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии насли наврасро ба самти муваққилони кори тарбиявӣ нисбат дода, робитаи ҷудонашавандаи онро бо самтҳои дигар (шахрвандӣ, ахлоқӣ, меҳнатӣ, зебоишиносӣ ва намудҳои дигари тарбия) қайд кардан зарур аст, ки аз омезиши мураккабтар назар ба таносуби том ба ҷузъ иборат мебошад. Сониян, дарки рушди баланди ҳисси ватандӯстӣ ба таври ҷудонашаванда бо таъсирбахшии он алоқаманд аст, ки мушаххастар дар фаъолият ва амалҳои фаъоли иҷтимоие зоҳир мешавад, ки аз ҷониби субъект ба хотири Ватан амалӣ гардонида мешаванд. Сеюм, ба сифати субъекти аввалиндараҷаи ватандӯстӣ шахсияте амал мекунад, ки вазифаи асосии иҷтимоӣ-ахлоқии он дарки мансубияти таърихӣ, фарҳангӣ, миллий, маънавӣ ва ғайраи худ ба Ватан ҳамчун принсипи олии махсуб меёбад, ки маънӣ ва стратегияи зиндагӣ, адои хизмат ба Ватанро муайян мекунад. Чорум, ватандӯстии ҳақиқӣ дар маънавиёти он нуҳуфтааст. Ватандӯстӣ ҳамчун ҳисси олии, арзиш ва сарчашмаи ивазнашаванда, ангежаи муҳимтарини фаъолияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳимтарин муаммалтар дар шахсият, гурӯҳи иҷтимоӣ зухур карда, ба сатҳи олии рушди маънавӣ-ахлоқӣ ва фарҳангӣ мерасад. Ватандӯстии асил, маънавӣ дар асоси худ хизмати беғараз, фидокоронаро то ҷоннисорӣ ба Ватан пешбинӣ менамояд.

Тавсияҳо барои истифодаи натиҷаҳои таҳқиқот дар амал

Таҳқиқоти анҷомёфта ва натиҷаҳои бадастомада дар раванди омӯзиши вазъи масъала, таҳқиқи озмоишӣ имкон медиҳанд барои

омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва роҳбарони ҳарбии онҳо тавсияҳои зерин оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқоти мазкур пешниҳод карда шаванд:

- ба омӯзиши афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асри миёнагӣ, ташвиқи таълими анъанаҳои миллӣ, ки дар асарҳои фолклорӣ, адабиёт ва таърих инъикос ёфтаанд, таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда шавад;

- шароити мусоиди педагогӣ барои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ бо истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асри X –XI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик, ки ба ташаккул ва рушди шуури ватандӯстӣ ва омодагӣ ба ҳимояи Ватан дар хонандагони синфҳои болоӣ мусоидат мекунанд, фароҳам оварда шаванд;

- бо мақсади баланд бардоштани майлу рағбати хонандагони синфҳои болоӣ ба дарсҳои тайёрии ибтидоии ҳарбӣ ва пурзӯр намудани фаъолияти маърифатии онҳо амалан шаклҳои гуногуни ташкили дарс: дарс–лексия, дарс–суҳбат, дарс–муқоиса–мусоҳиба, дарс–таҳлил, дарси хонанда, дарси экскурсияи ғоибона”, дарсҳои китобхонавӣ ва осорхонавӣ, дарсҳои рушди малакаҳои ҳарбӣ ва ғайраро истифода бурдан лозим аст;

- дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мусобиқаҳои варзишӣ аз рӯи намудҳои ҳарбӣ-амалии варзиш, спартакиадаҳои хонандагони синфҳои болоӣ, бозиҳои ҳарбикунонидашуда бо истифода аз нерӯи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои X –XI ва анъанаҳои миллӣ бо даъвати собиқадорони ҷанг ва меҳнат, кормандони комиссариатҳои ҳарбӣ, намояндагони Вазорати маориф ва илм, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва иттиҳодияҳои динӣ ташкил ва гузаронида шаванд;

- дар самти тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ ба муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ лозим аст бо ташкилотҳои ҳарбӣ-ватандӯстӣ, ки на танҳо

чорабиниҳои тарбияи ҷисмонӣ–солимигардониро мегузаронанд, балки асоси ватандӯстонаи тарбияи маънавии хонандагонро ташаккул медиҳанд, ҳамкориро ба роҳ монанд;

- асоси концепсияи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагонро бояд ифтихори миллӣ ташкил диҳад. Ҳар як хонандаи синфи болоӣ бояд бо номи тоҷик будани худ ифтихор кунад, эҳсос кунад, ки ӯ дар як кишвари мутамаддин зиндагӣ мекунад, дарк кунад, ки рисолати ӯ аз хизмат ба кори бузурги умумӣ барои нашъунамои Ватани худ ва халқи он, ҳимояи мусаллаҳонаи он иборат мебошад;

- яке аз идҳои шарафманд ва дӯстдоштаи тамоми халқ, аз ҷумла хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ рӯзи 23-уми феврал - Рӯзи таъсисёбии Артиши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Зарур аст нерӯи ҷашни ин ид барои ташаккули ҳисси ифтихору эҳтиром ва муҳаббат дар хонандагон нисбат ба Ватан, омода будан ба ҳимояи мусаллаҳонаи он истифода шавад.

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ

1. Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими ҳувияти миллии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2018–2022. Дар ҳошияи татбиқи Қонуни ҚТ «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон» аз 28 июни соли 2011, № 716. – Душанбе, 2011.
2. Консепсияи миллии маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2004. – 27 с.
3. Консепсияи миллии сиёсати ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 июни соли 2006, № 228. – Душанбе, 2006. – 68 с.
4. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994.
5. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи барномаи давлатии тарбияи насли наврас дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013 – 2017” аз 1 августи соли 2012 № 382. – Душанбе, 2012.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” – Душанбе: Шарқи озод, 2004. – 94 с.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд”. – Душанбе, 2011. – 136 с.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи собиқадорон”. – Душанбе, 2010.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таҳсилоти олӣ ва баъдидипломӣ” аз 22 апрели с. 2009, № 1314. – Душанбе, 2009.
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ӯҳдадории умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ” аз 30 июли соли 2007, № 295. – Душанбе, 2007.
11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ӯҳдадории умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ” аз 28 декабри соли 2012 № 920. – Душанбе, 2012.
12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи вазъи ҳуқуқии хизматчиёни ҳарбӣ», аз 1 марти соли 2005, № 90. – Душанбе, 2005.

13. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 13 декабри соли 1996, № 316. – Душанбе, 1996.

14. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мудофия», 2013. – Душанбе, 2013.

15. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи уҳдадории умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ», аз 29 ноябри соли 2000, № 30. – Душанбе, 2000.

16. Стандарти давлатии таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «2» апрели соли 2009 №206 тасдиқ шудааст. (Санаи муроҷиат: 27.01.2016).

Захираҳои электронӣ

17. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ] – Режим даступа: <https://mfa.tj/ru/mam/view/5441/poslanie-prezidenta-respubliki-tadzhikistan-lidera-natsii-uvazhaemogo-emomali-rakhmona-madzhlisi-oli>.

18. Проблемы патриотического воспитания современной молодежи // Научно-издательский центр «Социосфера». URL: <http://sociosfera.com/publicat/2017/135/probl>(дата обращения: 11.11.2017).

19. Раҳмон Э. Мы надеемся на патриотизм молодежи Таджикистана. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://tj.sputniknews.ru/society/20150525/1015543161^1>

20. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи дониш 1 сентябри соли 2019 [Захираи электронӣ] – Речаи дастрасӣ: [\[https://www.vfarhang.tj/index.php/ru/prezidentru/poslaniya/2946-rech-prezidenta-respubliki-tadzhikistan-lidera-natsii-uvazhaemogo-emomali-rakhmona-v-chest-dnya-znaniya\]](https://www.vfarhang.tj/index.php/ru/prezidentru/poslaniya/2946-rech-prezidenta-respubliki-tadzhikistan-lidera-natsii-uvazhaemogo-emomali-rakhmona-v-chest-dnya-znaniya).

21. Шульженко, М. Э. Патриотическое воспитание современной молодежи / М. Э. Шульженко. – Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2017. – № 47 (181). – С. 240– 243. – URL: <https://moluch.ru/archive/181/46664/> (дата обращения: 22.02.2022).

22. Юлдошев У. Великий Врач, Философ, Поэт, Педагог. 12 сентября 2004 г.

Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ

23. Абдувалиев А. Изучение творчества Абулкасима Фирдавси. – Душанбе: изд. Ирфон, 1966. – 68 с.

24. Абдурахимов К.С. Педагогические идеи Мир Сайида Али Хамадони: автореф. дис.... д-ра пед. наук / К.С. Абдурахимов. – Душанбе, 2006. – 42 с.

25. Абӯалӣ ибни Сино, Қонуни тиб, ҷ. 1-5 – Душанбе, 1991-2005.

26. Авзалов, Х., Б. Рахимов История педагогики таджикского народа –Душанбе, 1994. – 186 с.

27. Агапова И., Давыдова М. Патриотическое воспитание в школе. - М., Айрис-пресс, 2012. – 212 с.

28. Андарзҳои Фирдавсӣ. – Душанбе: Ирфон, 1992. – 272 с.

29. Арипов М. (Орифи). Из истории педагогической мысли таджикского народа / М. Арипов. Часть I. (IX– XI в.в.) – Душанбе: Ирфон, 1962. – 180 с.

30. Арипов М. (Орифи). Из истории педагогической мысли таджикского народа/ М. Арипов. Часть II. – Душанбе: Ирфон, 1965. – 190 с.

31. Белинский, В.Г. Полн. собр. соч. В 13- т. [Текст] / Ред. коллегия: Н.Ф. Бельчиков и др. - М.: АН, 2014. - Т.4. - 676 с.

32. Белкин А.С. Основы возрастной педагогики: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 192 с.

33. Белозерцев, Е.П. Образование как историко-культурный феномен / Е.П. Белозерцев. - М: Юридический центр Пресс, 2004.

34. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М., 1968. – 464 с.
35. Вазиров З. Социально-политические и нравственно-религиозные учения в философской системе футуввата. Душанбе, 1994. – 181 с.
36. Военно-патриотическое воспитание молодежи в современных условиях: сб. науч. трудов // АН, 2013. - 220 с.
37. Военно–патриотическое воспитание молодежи: Проблемы и опыт. – М.: Патриот, 2001. – 211 с.
38. Волков, Г.Н. Национальная школа: концепция и технология развития / Г.Н. Волков. М.: Просвещение, 1993.
39. Вырщиков А. Н. Военно-патриотическое воспитание школьников: Теория и практика. – М.: Педагогика, 1990. – 150 с.
40. Вырщиков, А.Н., М.Б. Кусмарцев Вырщиков А.Н., Кусмарцев М.Б. Патриотическое воспитание молодёжи в современном российском обществ. – Волгоград, 2006. – 172.
41. Гафуров Б. Точикон. Таърихи кадимтарин, кадим, асри миёна ва давраи нав. – Душанбе, 2020. – 976 с.
42. Гиёсиев М. И. Педагогические воззрения таджикско – персидских мыслителей X и первой половины XI века и их трансформация в современной национальной педагогике: Дисс...канд. пед. наук КГУ им. Носира Хусрава, 2009. – 185 с.
43. Гуськов, Ю.В. Военно–патриотическое воспитание как фактор оптимизации отношений государства и гражданского общества / Ю.В. Гуськов. – М.: МПСИ, 2010. – 311 с.
44. Давлатшоев, И. Духовное воспитание школьников в современном этапе/ И. Давлатшоев. - Душанбе, 2007. - 225 с.
45. Даль, В. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4 томах (комплект из 4 книг) / Владимир Даль. – М.: Издание М. О. Вольфа, 1981.

46. Дарвиш О.Б. Возрастная психология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / под ред. В.Е. Ключко. М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2014. - 264 с.
47. Джонназаров Х. Развитие педагогического образования в республиках Средней Азии. (Методическое пособие). Душанбе, 1991. - 96 с.
48. Железнова Л.Б. Концепция военно-патриотического воспитания молодежи. – М., 2008.
49. Зиёев К.О. Методика преподавания НВП. – Душанбе, 2014. – 138 с.
50. Измайлов А.Э. Народная педагогика. – Педагогические воззрения народов Средней Азии и Казахстана / А.Э. Измайлов. – Москва: Педагогика, 1991. – 256 с.
51. Ипполитова, И. В. Патриотическое воспитание в современных условиях: особенности, подходы, подготовка будущих учителей / И. В. Ипполитова; Мин-во общ. и проф. образования РФ. - Челябинск: Факел, 1997. – 216 с.
52. Исмоилов, Н. Омодагии ибтидоии харбӣ. Китоби дарси барои синфҳои 10-11-ум / Н.Исмоилов, А. Исмоилов, К. Зиёев. - Душанбе: Маориф, 2018. - 272 с.
53. Кайковус, Унсурмаолӣ. Қобуснома. Таҳия, пешгуфтор ва тавзеҳоти Мирзо Муллоаҳмад ва Меҳрӣ Шарофова. – Душанбе: “Маориф”, 2016. – 240 с.
54. Каримова И.Х. Абу Али ибн Сина - крупнейший гуманист саманидского периода. // В Кн. Каримова И.Х. Культура – источник гуманизма. -Душанбе, «Маориф». 1998.
55. Каримова И.Х. Поэзия Рудаки - шедевры словесной культуры эпохи Саманидов, воспевающие идеи добра и человечности// В Кн. Каримова И.Х. Культура – источник гуманизма. -Душанбе, «Маориф». 1998.- С.113-115.

56. Каримова, И. Х. Культура - источник гуманизма [И.Х. Каримова]. - Душанбе, 1998. - 300 с.
57. Касимова, Т.А. Патриотическое воспитание школьников: Методическое пособие / Т.А. Касимова, Д.Е. Яковлев. - М.: Айрис-пресс, 2013. - 64 с.
58. Кодиров, К. Б. История педагогической мысли таджикского народа (С древнейших времен до возникновения ислама) [К.Б. Кодиров]. - Душанбе: Ирфон, 1998. - 335 с.
59. Комратова Н.Г., Грибова Л.Ф., Патриотическое воспитание детей: метод. пособие. М., 2014. - 100 с. .
60. Крысько В.Г. Социальная психология / В.Г. Крысько. - М.: Юрайт, 2014. - 560 с.
61. Кубесов А. К. Педагогические наследие ал-Фароби / А.К. Кубесов. – Алма-Ата: Мектеп, 1989. – 137 с.
62. Кун, Л. Всеобщая история физической культуры и спорта. – М., Радуга, 1982. – 401 с.
63. Курбон Восеъ. Адабиёти чавонмардии форсу тоҷик. – Душанбе, 2007.
64. Лихачев Д.С. Избранное. Мысли о жизни, истории, культуре. – Москва, 2006.
65. Лихачев Б.Т. Педагогика: Курс лекций / Учеб. пособие для студентов–педагогов учебных заведений и слушателей ИПК и ФПК. - 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрайт-М, 2001. – 607 с. ISBN 5–94227–099–6
66. Лутфуллоев М. Дастури ҷаҳолияти омӯзгор. Душанбе, 2007.; Лутфуллоев М. Қиссаи оғози тарбия. – Душанбе, 2005.
Лутфуллоев М. Мактаб дар роҳи бозсозӣ, Душанбе, 1990.
67. Лутфуллоев М. Пандномаи Аҷам. – Душанбе, 2004.
68. Лутфуллоев М. Педагогикаи шафқат. – Душанбе: Маориф, 1994.
69. Лутфуллоев М. Тоҷикистони соҳибистиклол ва масъалаҳои тарбия. – Душанбе, 2005. - 205 с.

70. Лутфуллоев М. Фарзанд– хадяи Худованд. – Душанбе, 2007.
71. Лутфуллоев М. Шарафномаи миллат. Душанбе: «Сарпараст», 2003. - 228 с.
72. Лутфуллоев М. Эҳёи педагогикаи Аҷам/ / М.Л. Лутфуллоев. – Душанбе: Дониш, 1997. –148 с.
73. Махмутов М.И. Организация проблемного обучения в школе. – М., 1987. – 240 с.
74. Микрюков В.Ю. Традиции и инновации в военно-патриотическом образовании учащихся в современной России: учеб. пособие М.: АВН, 2015. - 320 с. С. 94-98.
75. Мирзоев Ш.А. Народная педагогика. - М., 1984.
76. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик: (Аз давраи қадим то асри XIII). Кит. 1 (2). – Душанбе: Маориф, 1989. - 424 с.
77. Набиев, А. Осори педагогии Абӯабдуллоҳи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. – Хуҷанд: Раҳим Ҷалил, 1999. –76 с.
78. Назарова Е.Н., Жиров Ю.Д. Здоровый образ жизни и его составляющие: Учебное пособие для вузов. – М.: Академия, 2007. – 255 с.
79. Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – М.: ИТИ Технологии; Издание 4–е, доп., 2015. – 944 с.
80. Пахлавонов, А. Педагогическая мысль таджикского народа в XVI – XVII вв. – Душанбе: Ирфон, 1995. – 213 с.
81. Раджабов, М. Педагогические идеи Фирдавси о нравственных качествах личности. – Душанбе: «Маориф», 2007.
82. Раджабов, М. Формирование нравственных качеств личности в «Шахнаме» Фирдоуси [М. Раджабов]. – Душанбе: НИИ культуры и информации, 2004. – 270 с.
83. Радищев, А.Н. Беседа о том, что есть сын Отечества / А.Н. Радищев // Полное собрание сочинений: в 3 т. М.: Л., 1938. Т. 1.
84. Сатторов, А. Саманиды: время и место [А. Сатторов]. – Душанбе, 1999. – 188 с.

85. Саъдии Шерозӣ. Мунтахабот. - Душанбе, 2002.
86. Сулаймони С. Педагогикаи ислом. – Душанбе, 2011.
87. Сухомлинский В.А. Ватан дар дил. – Душанбе: «Маориф», 1986.
88. Сухомлинский В.А. Родина в сердце: учеб. пособие. М.: Педагогика, 2015. - 285 с.
89. Ушинский, К.Д. Педагогические сочинения / Под ред. С.Ф. Егорова. М.: Педагогика, 2015. - 320 с.
90. Ушинский, К.Д. Собрание педагогических сочинений / К.Д. Ушинский. СПб., 1875.
91. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибораат аз 2 ҷилд) Ҷ. 1 А — Н (нашри дувум)./Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон. - Душанбе 2010. ISBN 978-99947-69-39-1
92. Фирдавсӣ, А. Шохнома. Ҷ. 3.– Душанбе: Адиб, 1988. – 527 с.
93. Фирдавсӣ, А. Шохнома. Ҷ. 4. – Душанбе: Адиб, 1988. – 406 с.
94. Ҳалимов А. Школа и педагогические взгляды в период Саманидов. – Душанбе «Шуджойён». 2008. – 94 с.
95. Ҳалимов, А. Воспитание, зарождение школ и педагогической мысли таджикского народа. – Душанбе, «Шуджойён», 2011. – 311 с
96. Ҳалимов, А. Педагогические и гуманистические взгляды Фирдоуси. Куляб. Сада. 1991. – 62 с.
97. Ҳалимов, А. Развитие науки и школы в период Саманидов. – Душанбе, «Шуджойён», 2009. – 119 с.
98. Ҳалимов, А. Развитие школы, науки, медресе и педагогической мысли таджикского народа в период правления Саманидов. – Душанбе: «Шуджойён», 2010. – 140 с.
99. Шарифзода Ф. Актуальные проблемы современной педагогики (книга 1) / Ф. Шарифзода. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 459 с.
100. Шарифзода Ф. Актуальные проблемы современной педагогики (книга 2) / Ф. Шарифзода. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 328 с.

101. Шарифзода Ф., Афғонов М. Ҳақими маърифат. Душанбе: «Ирфон», 2009.
102. Шарифзода, Ф. Ҳикмати афкори педагогикаи ниёгон. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 400 с.
103. Deleclus E.J. Poland ou la chevelavie.T.2. Paris.

Мақолаҳо ва маърузаҳо

104. Аверкин, В. Н. Патриотизм – это наше...что? : беседа с ректором НИРО В. Н. Аверкиным /беседовала Т. С. Данилова // Образование info. – 2013. - № 2. – С. 1-2 ; № 3. – С. 2.
105. Азизов, М. Формирование у учащихся культуры бережного отношения к природе в процессе организации и проведении походов // Молодой ученый. –2012. –№ 3. – С. 339–342.
106. Арипов М.А. Первые оригинальные педагогические книги на таджикском языке в XI веке / М.А. Арипов // Доклады АПН РСФСР, 1961, № 6. С.121–129.
107. Арипов М.А. Рудаки–основоположник педагогической мысли таджикского народа / М.А. Арипов // Доклады АПН РСФСР, 1962, №5. С. 152–163.
108. Бачевский В. К вопросу о военно–патриотическом воспитании// Военные знания, 2011. №1. С. 29–30.
109. Беспятова, Н. К. Военно–патриотическое воспитание детей и подростков как средство социализации / Н. К. Беспятова, Д. Е. Яковлев. – М.: Айрис–пресс, 2006. – 192 с.
110. Божович Л.И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка // Изучение мотивации поведения детей и подростков. -М: Просвещение, 1972. С. 7-44.
111. Бублик Л. Военно–патриотическое воспитание: сущность и структура. – М.: Коммунист Вооруженных Сил, 1976

112. Дибров А. О патриотизме: исследовательская работа по выявлению сформированности нравственно–патриотических качеств личности // Отечественные записки. – Москва, 2006. С. 295–298.

113. Ивашкина, Н.А. Патриотическое воспитание в начальной школе // Начальная школа. - 2007. - № 7. - С. 29-33.

114. Мирзокаримзода А.М. Роль национальных традиций в военно-патриотическом воспитании молодежи // Вестник Таджикского национального университета. 2020. № 1. - С. 300-303.

115. Мирзокаримзода А.М. Система военно-патриотического воспитания - фактор обеспечения стабильности и безопасности в независимом Таджикистане // Вестник Таджикского национального университета. 2019. № 10. Ч.2. - С. 173-176 (в соавторстве).

116. Мирзокаримзода А.М. Формирование новых основ патриотического воспитания // Вестник Таджикского национального университета. 2020. № 3. - С. 191-195.

117. Мирзокаримзода А.М. Эволюция военно-патриотического воспитания молодежи // Вестник Таджикского национального университета. 2020. № 5. - С. 195-200.

118. Нажмиддинова, Г. Н. Великие мыслители Востока об обязанностях родителей по воспитанию детей / Г. Н. Нажмиддинова, У. У. Курбонова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. - 2013. - № 4 (51). - С. 582-584.

119. Поляков С.П., Кайдалова Н.С. Подготовка молодежи к военной защите Отечества в предвоенный период) //Мир образования – образование в мире. 2015. № 1. С. 24-27.

120. Поляков, С.П. Военно-патриотическое воспитание учащихся на истории Великой Отечественной войны в контексте их подготовки к военной службе: материалы науч.- практ. конф., 29 апреля 2014 г. / Под ред. А.К. Быкова. М.: Институт семьи и воспитания РАО, 2014. С. 123-126.

121. Раҳмонов Э. Низоми соҳаи маориф асоси рушди ҷомеа аст/ Суханронӣ дар мулоқот бо кормандони соҳаи маорифи кишвар, Душанбе, 22 декабри соли 2005 //Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилди 4. – Душанбе: «Ирфон», 2002.

122. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо ҷавонони кишвар, шаҳри Душанбе, 20 декабри соли 2010.

123. Ходжаев К.Т. Воспитание с точки зрения двух мыслителей// Вестник Тадж. гос. националь. университета Душанбе,- 2008.- №1(41).- С. 238-247.

124. Ходжаев К.Т. Моральные нормы в формировании человека в произведениях Носира Хусрава и Унсурмаали Кайковуса// Вестник Тадж. гос. националь. университета.- Душанбе.- 2009. №3 (51). - С.163-166.

125. Ходжаев К.Т. Педагогические взгляды Носира Хусрава о воспитании и совершенствовании человека// Известия Академии наук РТ,- 2009,- №4, - С.41-49.

126. Ходжаев К.Т. Рождение профессий и человеческий разум с точки зрения Носира Хусрава// Вестник Тадж. гос. националь. университета.- Душанбе.-2009.-№3(51).-С. 192-194.

127. Ходжаев К.Т. Сравнительный анализ некоторых педагогических аспектов в наследиях Унсурмаали Кайковус и Носира Хусрава// Известия Академии наук РТ.-2008.-№ 1.-С. 108-114.

128. Ходжаев К.Т. Тема гуманизма и добродетели в «Кобуснаме» Унсурмаали Кайковуса// Известия Академии наук РТ. -2009.- №3.-С. 235-239.

Диссертатсияҳо ва монографияҳо

129. Абдурахмонзода Р.А. Хусусиятҳои омодагии ҳарбию сиёсии ҷавонон дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон. Автореферати диссертатсия барои дарёфти унвони илмӣ номзади илмҳои сиёсӣ аз рӯи ихтисоси:

23.00.02 – ниҳодҳо, равандҳо ва технологияҳои сиёсӣ. – Душанбе – 2019. – 28 с.

130. Аминджонова, М. С. Педагогические взгляды Рудаки и его современников в контексте современных проблем образования. Автореферат дис... кандидата педагогических наук: Академия образования Таджикистана [М.С.Аминджонова]. – Душанбе, 2014. – 24 с.

131. Арутюнян Т.Г. Взаимосвязь военно-патриотического и физического воспитания школьников допризывного возраста: дис.... канд. пед. наук: Красноярск, 2006. – 181 с.

132. Ахмедова З.К. Идеи рыцарского воспитания в истории педагогической мысли таджиков. Диссертация на соис. канд. пед. наук. По спец. 13.00.01. – Душанбе, 2011. – 171 с.

133. Джонназаров Х.Д. Становление и развитие педагогического образования в Таджикистане в 1917-1941. Дис. на соиск. учён. Степ, докт. пед. наук. - Худжанд, 1996. - 38 с.

134. Джураев Х.А. Воспитание чувства патриотизма и национальной гордости в процессе реформирования системы образования Республики Таджикистан (на материалах выступлений Президента. Диссертация на соис. канд. пед. наук. – Душанбе, 2023. – 188 с.

135. Каландаров А. Патриотическое воспитание в педагогической деятельности учителей Республики Таджикистан. Дисс. кандидата педагогических наук: 13.00.01 / Тадж. науч.– исслед. ин– т педагогических наук. – Душанбе, 2006. – 178 с.

136. Каримов Р.Э. Теория и практика планирования и организации внеклассной краеведческой работы в патриотическом воспитании учащихся общеобразовательных учреждений Республики Таджикистан. Дисс. на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности: 13.00.01 - общая педагогика, история педагогики и образования (педагогические науки). – Душанбе, 2020. – 216 с.

137. Каюмов, М.Д. Идея взаимосвязи физического воспитания и патриотизма в педагогических воззрениях персидско-таджикских мыслителей IX-X вв./ Каюмов М.Д. Диссертация на соис. канд. пед. наук. – Душанбе, 2019. – 182 с.

138. Маджидова Б. Народные традиции и обычаи как средство формирования нравственных качеств детей в семье: Дис.док. пед. наук. - Душанбе: ТГПУ им.К.Джураева, 2004. - 360 с.

139. Макаренко А.С. Маърузаҳо оид ба тарбияи бачагон. – Душанбе: «Маориф», 1980.

140. Махмадрасулов Б.С. Физическая культура таджикского народа в средние века. Диссертация кандидата исторических наук: 07.00.02.– Душанбе, 2002.– 164 с.: ил. РГБ ОД, 61 03–7/515–6.

141. Мирзокаримзода А.М. Приоритетность формирования военно-патриотической позиции старшеклассников на занятиях по начальной военной подготовке в общеобразовательных учреждениях Республики Таджикистан Дисс. ... док. педагогич. наук: по специальности:: 13.00.01. – Душанбе, 2021. -160 с.

142. Нуров, И.А. Национальные и обще человеческие ценности и их роль в нравственном воспитании подрастающего поколения: Автореф. Дисс. док. пед. наук. –Душанбе ТГПУ, 2004.

143. Рахимзода Х. Влияние социальных институтов воспитания на подготовку старшеклассников к семейной жизни / Х Рахимзода [Текст]: дисс. д-ра. пед. наук. – Душанбе, 2002. – 341с.

144. Сафаров, Ш. А. Педагогические основы формирования здорового образа жизни младших школьников средствами таджикских национальных подвижных игр. Автореф. дисс. канд. пед. наук. – Душанбе, 2007.

145. Сафаров, Ш.А. Дидактический потенциал культурологического аспекта спортивных игр в формирована национального самосознания студентов высших учебных заведений Таджикистана. Диссертация на соискание ученой степени доктора

педагогических наук общая педагогика, история педагогики и образования (педагогические науки). - Душанбе, 2014. – 40 с.

146. Файзалиев Дж.Х. Философия образования таджикско–персидских мыслителей средневековья и их ценность в развитии современной национальной педагогики: Диссертация доктора педагогических наук: 13.00.01 / Файзалиев Джума Холович; [Место защиты: Академия образования Таджикистана].– Душанбе, 2015. – 294 с.

147. Хайдаров, Т. Педагогическое основы прогрессивных народных традиций в нравственном воспитании студенческой учебно - воспитательной работе: дис. .канд. пед. наук. - Душанбе, 1993. – 180 с.

148. Халимов А. Воспитание, зарождение школ и педагогической мысли таджиков в эпоху Саманидов. Авторефер. диссертации по специальности: 13.00.01–общая педагогика, история педагогики и образования (педагогические науки) на соискание ученой степени доктора педагогических наук. – Душанбе, 2012. – 26 с.

149. Ходжаев К.Т. Педагогические взгляды мыслителей таджикского народа в XI веке 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования (педагогические науки). Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора педагогических наук. – Душанбе, 2010.

150. Хокироев, Р. Г. Художественные и идейно–эстетические особенности поэмы Сиявуш» Абулкасима Фирдоуси. Дисс. канд. фил. наук. –Душанбе,1998.

151. Шарипова, Д. Теоретические основы преобразования нравственно–патриотического воспитания младших школьников на основе развития критического мышления. Автореф. Дисс. док. пед. наук. –Душанбе, 2012.

МУҚАРРАРОТИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ ДАР ИНТИШОРОТИ ЗЕРИНИ МУАЛЛИФ ИНЪИКОС ЁФТААНД:

1) Мақолаҳое, ки дар маҷаллҳои тақризшавандаи аз ҷониби ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсияшуда ба таъъ расидаанд:

[1-М] Раззоқов Х.С. Мафҳуми тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон № 10, 2020. - С. 389-392.

[2-М] Раззоқов Х.С. Ғояҳои педагогии мутафаккирони тоҷику форси асрҳои X – аввали асри XI дар тарбияи ватандӯстӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 2020, № 9. - С. 388-391.

[3-М] Раззоқов Х.С. Масъалаҳои таълиму тарбияи насли наврас дар Авасто ва афкори педагогии мутафаккирони тоҷику форси асрҳои X – аввали асри XI // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, №1(42), 2022. - С. 121-128.

[4-М] Раззоқов Х.С. Сафаров Ш.А. Хусусиятҳо ва принципҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии ҷавонон // Паёми Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон, № 1 (12), 2022. - С. 26-34.

[5-М] Раззоқов Х.С. Хусусиятҳои анъанаҳои миллӣ ва нақши онҳо дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии насли наврас // Паёми Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон. №2 (12), 2022. - С. 142-146.

2) Дар нашрияҳои дигар:

[6-М] Раззоқов Х.С. Омӯзиши андешаҳои педагогӣ-психологии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои ҳамаҷун омили муассир дар тарбияи насли наврас ва оилаҳои ҷавон. // Маҷмӯаи маводи Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ- амалӣ дар мавзӯи «Нақши донишҳои психологӣ дар пайдории муносибатҳои оилавӣ». – Душанбе, Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии АТТ, 15.03.2021. - С. 54-63.

[7-М] Раззоқов Х.С. Омӯзиши афкори психологӣ- педагогии Абдулқосим Фирдавсӣ дар тарбияи ҳарбӣ- ватандӯстии насли наврас. // Маҷмӯаи маводи Конференсияи илмӣ-амалии профессорону омӯзгорон, докторантону магистрантон ва донишҷӯёни Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни бахшида ба Рӯзи илми тоҷик. - Душанбе, Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, 14-19 апрели соли 2022. – С. 65-67.